

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

№ 1 (59) / 2023

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 1 (59)

Київ 2023

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2023

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Юридичні науки», 2023

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seriâ: Ūridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seriâ: Ūridičeskie nauki

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління та права Київського університету культури (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, начальник ад'юнктури і докторантури Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Ладиченко Віктор Валерійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, заступник директора з наукової роботи ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, завідувач відділенням травматології, керівник міського центру ургентної спеціалізованої ортопедо-травматологічної допомоги Київської міської клінічної лікарні № 12 (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial Board

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Information Law of the State University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board

Tatyana Berkovich — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Administration and Law of the Kyiv University of Culture (Kyiv, Ukraine)

Yurii Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of the Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Alexei Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of Adjuncture and Doctorate of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Sergiy Koroed — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law and the Law of the Higher Education of the King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Victor Ladychenko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnichuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasyl Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law, Kiev Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work of the Educational and Scientific Law Institute of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Anatoly Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Head of the Department of Traumatology, Head of the City Center of Urgent Specialized Orthopedic-Traumatological Care of Kyiv City Clinical Hospital № 12 (Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuliya Yurinets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- Гулак Олена Василівна, Висоцький Володимир Мирославович,
Слободянюк Роман Леонідович
ОСОБЛИВОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ
ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА 11
- Курило Володимир Іванович, Горбань Анатолій Вікторович,
Собовий Олександр Михайлович
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН З РЕАЛІЗАЦІЇ ІНФРАСТРУКТУРНИХ ПРОЄКТІВ
ДЛЯ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД 19
- Легенький Микола Іванович
НАУКОВІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР 27

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

- Гавловська Аліна Олександрівна, Малгожата Евеліна Шиманська,
Дегтяренко Марія Андріївна
ЗЕМЛЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВА: ЗАГАЛЬНА ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА 35
- Потапенко Сергій Анатолійович
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ (ЗМІНИ) МЕЖ ОБЛАСТЕЙ 43

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

- Горпинюк Оксана Петрівна
ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ ЩОДО ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ
В КК УКРАЇНИ 52
- Гритенко Оксана Анатоліївна
ГРОМАДСЬКИЙ ВПЛИВ, ЯК ЗАСІБ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ
ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ:
ОКРЕМІ ЗАКОНОДАВЧІ ПРОБЛЕМИ 60
- Федчун Наталія Олександрівна
СУЧАСНІ КРИМІНОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ 65

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Добренька Наталія Вікторівна ГАРАНТІЙНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ОСОБАМИ З ІНВАЛІДНІСТЮ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ	70
Середюк Віталій Юрійович ФІЛОЛОГІЧНЕ ТА ЛОГІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА	75

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Дегтярьова Ольга Миколаївна, Павленко Дмитро Олександрович ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ДОБРОВІЛЬНОСТІ У ПРАВОВИХ МОДЕЛЯХ МЕДІАЦІЇ.....	82
Дяченко Ольга Андріївна ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ У СФЕРІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ.....	89
Світовенко Дарина Вікторівна СУТНІСТЬ СПОСОБІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ	95

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

- Gulak Olena, Vysotskyi Volodymyr, Slobodianiuk Roman**
PECULIARITIES OF PROCEEDING ADMINISTRATIVE LIABILITY IN UKRAINE
FOR FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS 11
- Kurylo Volodymyr, Gorban Anatoliy, Sobovyi Oleksandr**
LEGAL REGULATION OF RELATIONS ON THE IMPLEMENTATION OF INFRASTRUCTURE
PROJECTS FOR RURAL TERRITORIAL COMMUNITIES 19
- Legenkyi Mykola**
SCIENTIFIC AND PRACTICAL ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF REGULATORY
AND LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE PROCEDURES 27

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RIGHTS

- Havlovska Alina, Malgorzata Ewelina Szymanska, Dehtiarenko Mariia**
LAND AS AN OBJECT OF LAW: GENERAL THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTICS... 35
- Potapenko Serhii**
PROBLEM ISSUES OF SETTING (CHANGES) OF THE BOUNDARIES OF AREAS..... 43

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

- Horpyniuk Oksana**
IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL LAW ABOUT PREVENTION TERRORISM
INTO CRIMINAL LAW OF UKRAINE..... 52
- Hrytenko Oksana**
PUBLIC INFLUENCE AS A MEANS OF PUBLIC CONTROL OVER THE OBSERVANCE
OF THE RIGHTS OF CONVICTS DURING CRIMINAL PUNISHMENTS: SEPARATE
LEGISLATIVE PROBLEMS 60
- Fedchun Nataliia**
CURRENT CRIMINOLOGICAL FEATURES OF SAFETY VIOLATIONS 65

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

- Dobrenka Nataliya**
GUARANTEE PRINCIPLES FOR THE EXERCISE OF SOCIAL RIGHTS BY PERSONS
WITH DISABILITIES DURING MARITAL STATE 70

Serediuk Vitalii PHILOLOGICAL AND LOGICAL INTERPRETATION OF LEGAL NORMS	75

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Dehtyarova Olha, Pavlenko Dmytro EMPLOYMENT OF THE PRINCIPLE OF VOLUNTARINESS IN LEGAL MODELS OF MEDIATION ...	82

Dyachenko Olha THE LEGAL GUARANTEES FOR THE REALIZATION OF THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES IN THE FIELD OF LABOR RELATIONS IN UKRAINE	89

Svitovenko Daryna THE ESSENCE OF WAYS TO IMPLEMENT THE PRINCIPLE OF GENDER EQUALITY AMONG EMPLOYEES.....	95

УДК 351.475.5

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Гулак Олена Василівна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Gulak Olena

*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*
ORCID: 0000-0001-9004-0185

Висоцький Володимир Мирославович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права та адміністративного процесу
Львівський державний університет внутрішніх справ*

Vysotskyi Volodymyr

*PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Administrative Law
and Administrative Process
Lviv State University of Internal Affairs*
ORCID: 0000-0001-8782-7470

Слободянюк Роман Леонідович

*студент юридичного факультету
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

Slobodianiuk Roman

*Student of the Law Faculty of the
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*
ORCID: 0000-0002-7388-7816

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-1-8545

ОСОБЛИВОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА

PECULIARITIES OF PROCEEDING ADMINISTRATIVE LIABILITY IN UKRAINE FOR FOREIGNERS AND STATELESS PERSONS

Анотація. З огляду на євроінтеграційний та євроатлантичний розвиток України як потужного суб'єкта міжнародних відносин та водночас необхідність посилення української економічної спроможності шляхом іноземних інвестицій, пом'якшення багатьох адміністративно-процесуальних дій щодо перетину кордону у найближчій перспективі, зумовлюють потребу визначення особливостей правового регулювання адміністративної відповідальності по відношенню до осіб без громадянства й іноземців. З огляду на активні та масштабні воєнні дії в Україні означене питання набуває більш глибокої актуалізації, що пов'язане, насамперед, із забезпеченням безпекової компоненти.

У межах дослідження проаналізовано категоріальний апарат, виходячи з його нормативного закріплення у системі вітчизняного законодавства; розмежовано категорії «іноземець» та «особа без громадянства»; виокремлено низку

особливостей притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, скоєні іноземцями/особами без громадянства в нашій країні; здійснено аналіз статистичних даних та його об'єктивності на сучасному етапі, що пов'язано з активними воєнними діями на території нашої держави; здійснено аналіз відповідних норм Кодексу України про адміністративні правопорушення, що власне регламентують порядок притягнення іноземців та осіб без громадянства до адміністративної відповідальності; розглянуто окремі процесуальні аспекти у розрізі досліджуваної проблематики; обґрунтовано необхідність перегляду нині передбаченого обсягу штрафу у межах проаналізованих статей 15 глави КУпАП.

Опираючись на чинне законодавство України, констатовано, що іноземці та особи без громадянства являються, власне, спеціальними суб'єктами адміністративної відповідальності. Адміністративна відповідальність за правопорушення зазначених осіб характеризується низкою ознак, які визначають цих осіб як спеціальних суб'єктів адміністративної відповідальності та адміністративного права в цілому. Загалом, означені особи, за фактом перебування їх на території України, несуть адміністративну відповідальність у межах визначених чинним законодавством України, Конституцією України та міжнародними договорами. Водночас, у певних випадках, закон про адміністративну відповідальність встановлює особливий порядок притягнення до відповідальності іноземних громадян та осіб без громадянства.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, особа без громадянства, іноземець, притягнення до відповідальності, правове регулювання, адміністративно-правовий статус.

Summary. In view of the Euro-integrated and Euro-Atlantic development of Ukraine as a powerful subject of international relations and at the same time the need to strengthen Ukrainian economic capacity through foreign investments, softening of many administrative and procedural actions regarding crossing the border in the near future, lead to the need to determine the specifics of the legal regulation of administrative responsibility for towards stateless persons and foreigners. In view of the active and large-scale military operations in Ukraine, this issue is gaining deeper relevance, which is primarily related to the provision of the security component.

Within the framework of the study, the categorical apparatus was analyzed based on its normative anchoring in the system of domestic legislation; the categories «foreigner» and «stateless person» are distinguished; a number of features of bringing to administrative responsibility for offenses committed by foreigners/stateless persons in our country are highlighted; an analysis of statistical data and its objectivity was carried out at the current stage, which is connected with active military operations on the territory of our state; an analysis of the relevant norms of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, which actually regulate the procedure for bringing foreigners and stateless persons to administrative responsibility; individual procedural aspects are considered in terms of the investigated issues; the necessity of revising the currently provided amount of the fine within the analyzed articles of Chapter 15 of the Code of Administrative Offenses is substantiated.

Based on the current legislation of Ukraine, it was established that foreigners and stateless persons are, in fact, special subjects of administrative responsibility. Administrative responsibility for the offenses of the specified persons is characterized by a number of features that define these persons as special subjects of administrative responsibility and administrative law in general. In general, the specified persons, based on the fact of their stay on the territory of Ukraine, bear administrative responsibility within the limits defined by the current legislation of Ukraine, the Constitution of Ukraine and international treaties. At the same time, in certain cases, the law on administrative responsibility establishes a special procedure for prosecuting foreign citizens and stateless persons.

Key words: administrative responsibility, stateless person, foreigner, prosecution, legal regulation, administrative-legal status.

Постановка проблеми у загальному вигляді. З огляду на євроінтегрований та євроатлантичний розвиток України як потужного суб'єкта міжнародних відносин, формування демократичної, соціальної та правової держави, зміна певних соціальних пріоритетів, економічних і соціальних відносин між громадянами України та іншими громадянами, сучасні масштабні воєнні дії на території України та водночас необхідність посилення української економічної спроможності шляхом іноземних інвестицій, розвиток туристичного бізнесу, пом'якшення багатьох адміністративно-процесуальних дій щодо перетину кордону у найближчий перспективі — усіх

цих чинників, що невідворотно призводять до стрімкого збільшення кількості іноземних громадян/осіб без громадянства на території нашої держави, й водночас зумовлюють потребу визначення особливостей правового регулювання адміністративної відповідальності по відношенню до осіб без громадянства й іноземців. З огляду на активні та масштабні воєнні дії в Україні означене питання набуває більш глибокої актуалізації, що пов'язане, насамперед, із забезпеченням безпекової компоненти.

Аналіз останніх досліджень. Під час проведення дослідження були використані напрацьовані таких вчених як: Ю. Кривошеєнко, В. Кури-

ло, С. Константинов, О. Скакун, О. Світличний, Т. Мінка, В. Палько, М. Жуков, у наукових здобутках яких у цілому висвітлено проблематику дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження виступає аналіз особливостей адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства в Україні шляхом дослідження системи чинного вітчизняного та міжнародного законодавства, статистичних даних та наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Різноманітність адміністративних відносин зумовлює, в свою чергу, різноманітність суб'єктів, які є безпосередніми учасниками адміністративно-правових відносин загалом. У цьому відношенні, адміністративні правопорушення мають як загальні, так і спеціальні суб'єкти адміністративної відповідальності. Згідно чинного законодавства України, загальним суб'єктом адміністративної відповідальності може бути осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Що стосується спеціальних суб'єктів, — то це особи, які, крім ознак загальних суб'єктів, можуть бути визнані суб'єктами конкретних адміністративних правопорушень і притягнуті до адміністративної відповідальності за наявності певних, визначених законом ознак.

Власне, ця особливість адміністративної відповідальності поширюється й на іноземців та осіб без громадянства. Згідно зі статтею 16 Кодексу України про адміністративні правопорушення [1], іноземці та особи без громадянства, які проживають в Україні, притягаються до адміністративної відповідальності нарівні з громадянами України. Відповідно ж до норм чинного вітчизняного законодавства та міжнародних договорів, питання щодо відповідальності за адміністративні правопорушення, вчинені в Україні іноземцями, які користуються імунітетом від адміністративної юрисдикції нашої держави, можуть вирішуватися дипломатичними способами.

Основні ж положення про адміністративну відповідальність іноземців та осіб без громадянства викладені в Конституції України (ч. 1 ст. 26) [2]. Права, свободи та обов'язки, надані громадянам України, поширюються на іноземців, які перебувають в Україні на законних підставах, за винятками, передбаченими Конституцією нашої держави, законами та міжнародними договорами.

Конституцією України чітко розмежовано досліджувані категорії, власне: «іноземець» та «особа без громадянства», відносячи до перших лише іноземних громадян (ч. 1 ст. 26). Відповідно до конституційних положень нормами Законів Укра-

їни: «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [3] (ст. 1) та «Про громадянство України» [4] (ст. 1) регламентовано визначення «іноземців» та «осіб без громадянства». Зокрема, «іноземець» визначається як особа, яка не перебуває в громадянстві України і є громадянином/підданим іншої держави або держав; «особа без громадянства», у свою чергу, — як особа, яку жодна держава, відповідно до власного законодавства, не вважає своїм громадянином [2].

У цілому, у системі вітчизняного законодавства, термін «іноземець» застосовано у 2-х чинних щойно зазначених Законах України та 3-х підзаконних нормативно-правових актах: Постанові Кабінету Міністрів України від 01.06.2011 р. № 567 «Про затвердження Правил оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію» [5]; Наказі МЗС України від 26.07.2011 р. № 196 «Про затвердження Інструкції про порядок оформлення іноземцям та особам без громадянства віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію» [6]; спільному Наказі МВС та Держкордонслужби України від 25.11.2003 р. № 1426/267 «Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії між Міністерством внутрішніх справ України і Адміністрацією Державної прикордонної служби України з питань приймання-передавання та повернення дітей у країни постійного проживання» [7]. Зауважимо, що як чинне, так і вже не чинне нині законодавство уніфіковано відображають зміст означеного терміну.

Власне, саме стаття 3 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» встановлює положення щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства. Дана стаття регламентує те, що іноземці та особи без громадянства, які знаходяться в Україні на абсолютно законних підставах, мають повне право на користування тими самими правами й свободами, як і громадяни України, за винятками, встановленими законами, Конституцією України та міжнародними договорами [3].

На відміну від терміну «іноземець», нормативно-регламентована категорія «особа без громадянства» у своєму трактуванні має деякі відмінності, зокрема, на рівні профільного законодавства. Так, Закон України «Про громадянство» «особу без громадянства» визначає як *«особу, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином»*, тоді як Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» ця ж дефініція означена як: *«особа, яка не розглядається як громадянин будь-якою*

державою в силу дії її закону» (пункт 15 частини першої статті 1 в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визнання особою без громадянства» від 16.06.2020 р. [8]), не маючи водночас жодних змістових розбіжностей.

Загальноживаний термін «апатрид» на означення «особи без громадянства» регламентується насамперед міжнародним законодавством. Так, Конвенція ООН про статус апатридів, прийнята від 28.09.1954 р. під терміном «апатрид» означає особу, що «не розглядається як громадянин будь-якою Державою згідно з її законом» [9]. Власне, лише у 2013 р. шляхом прийняття Закону України від 11.01.2013 р. за № 23-VII «Про приєднання України до Конвенції про статус апатридів» було ратифіковано цю Конвенцію [10], що й постала тілом вітчизняного законодавства й, власне, цілком логічно, призвела до відповідних змін на означення категорії «особа без громадянства» у Законі України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства».

Водночас, поширеною помилкою є прирівняння статусу осіб без громадянства до статусу іноземців. Позаяк, ключова відмінність полягає у перебуванні іноземця під юрисдикцією 2-ох держав одразу, коли особа без громадянства перебуватиме під владою виключно країни перебування [11, с. 158]. Відтак, апатрид не підпадатиме під дипломатичний й консульський захист.

Вітчизняним нормотворцем регламентовано і низку споріднених категорій, зокрема: «іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах» (п. 7 ст. 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»), «іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні» (п. 8 ст. 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»), «іноземці та особи без громадянства, які тимчасово перебувають на території України» (п. 9 ст. 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»), «іноземці та особи без громадянства, які тимчасово проживають в Україні» (п. 10 ст. 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства») [3].

На іноземців та осіб без громадянства, згідно норм Конституції та інших нормативно-правових актів, покладено зобов'язання неухильно дотримуватися законів України, в жодній формі не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, інтереси суспільства та держави.

Особливість статусу іноземців та осіб без громадянства полягає в тому, що, з огляду на обстави-

ни, він створює ряд передумов для безпосередньої реалізації прав і свобод або йому властиве накладання певних обмежень у повній відповідності з міжнародним правом.

Беручи до уваги статистику адміністративних правопорушень протягом останніх років, можемо зазначити, що значний відсоток адміністративних правопорушень вчинено іноземцями та особами без громадянства [12]. Зокрема, за даними Нацполіції, лише протягом 2020 року іноземці в Україні вчинили понад 92 тисячі адміністративних та майже 1700 кримінальних правопорушень [13, с. 11], що, безумовно, не може не викликати напругу в суспільстві. Найпоширенішими адміністративними правопорушеннями, згідно офіційних статистичних даних, являються: недотримання порядку пересування і вибору місця проживання, порушення правил перебування в Україні, недотримання порядку реєстрації та ін. [13, с. 11].

Активні військові дії на території нашої держави та відповідний правовий режим воєнного стану, безсумнівно, внесли свої корективи щодо статистичних даних у розрізі досліджуваного питання. Втім, значна частина з таких має латентний характер і не потрапляє до офіційної статистики, позаяк військова агресія РФ саме цьому і сприяє. Тож, отримати відносно об'єктивні дані протягом принаймні 2022 року не є, на нашу думку, можливим. Втім, суттєвих правових змін правовий режим воєнного стану не привніс щодо питання нормативного регулювання адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства в Україні.

Водночас, було внесено цілу низку змін щодо до профільного законодавства. Так, частину десяту статті 4 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» доповнено абзацом другим згідно із Законом № 2813-IX від 01.12.2022 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства у сфері міграції» [14] щодо нормативного впорядкування діяльності «іноземців та осіб без громадянства, які прибули в Україну з метою участі в міжнародних та регіональних волонтерських програмах чи участі в діяльності організацій та установ, що залучають до своєї діяльності волонтерів, ... для надання медичної допомоги, реабілітаційної допомоги на волонтерських засадах як медичні працівники, фахівці з реабілітації... тощо» [3].

Характеризуючи особливості адміністративної відповідальності за правопорушення, скоєні іноземцями в нашій країні, варто виокремити наступні:

- 1) адміністративна відповідальність іноземців за скоєння спеціальних адміністративних правопорушень регламентується загальноукраїнським законодавством;
- 2) за порушення правил перебування на території України до іноземців можуть бути застосовані спеціальні санкції, такі, як: видворення за межі України, повернення до колишнього місця проживання, скорочення терміну перебування. Зауважимо, що власне ці санкції можуть застосовуватися лише до іноземців;
- 3) питання процесуального оформлення притягнення іноземців до адміністративної відповідальності у справах про правопорушення спеціального складу є прерогативою, насамперед, Державної прикордонної служби України, Державної міграційної служби України та Національної поліції України [12, с. 13].

Дослідники правового статусу іноземців та осіб без громадянства розглядають цю групу осіб як спеціальних суб'єктів адміністративної відповідальності, притягнення до відповідальності яких відрізняється від аналогічного провадження за участю громадян України: а) за обсягом підстав відповідальності; б) за суб'єктами відповідальності; в) за обсягом міри відповідальності; г) за порядком здійснення відповідальності [15, с. 14].

Серед найбільш вживаних видів адміністративних стягнень, що застосовується до іноземців та осіб без громадянства — видворення з України. Стаття 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає, що законом України може бути передбачено адміністративне видворення за межі України іноземців та осіб без громадянства, які вчинили адміністративні правопорушення, що значною мірою порушують громадський порядок. Згідно з цією статтею, для застосування адміністративного видворення необхідним є: а) наявність закону, що передбачає адміністративне видворення; б) вчинення адміністративного правопорушення, що істотно порушує громадський порядок [1].

Якщо дії іноземців та осіб без громадянства грубо порушують Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» або суперечать забезпеченню/захисту громадської безпеки в Україні, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України та Національна поліція України чи Служба безпеки України щодо осіб, які намагалися незаконно перетнути кордон України в зоні прикордонного контролю або були затримані після перетинання кордону, можуть ухвалити рішення про видво-

рення, повідомивши протягом 24 годин сторону обвинувачення про підстави для ухвалення такого рішення. Видворення іноземця або особи без громадянства з України може супроводжуватися заборонаю на подальший в'їзд в Україну на строк до п'яти років. Строк заборони на подальший в'їзд в Україну обчислюється з моменту прийняття вказаного рішення.

Рішення які приймаються вище перерахованими правоохоронними органами щодо примусового повернення іноземця або особи без громадянства за межі України може бути оскаржено до суду згідно чинного законодавства. Так, особа має право протягом 10 днів на його оскарження. Втім, апеляційне звернення призупиняє виконання рішення про видворення означених категорій осіб, щоправда, за винятком власне тих випадків, коли у необхідності негайного видворення є безпекова компонента. Зокрема, питання та обставини щодо негайного видворення іноземця, згідно ст. 216 КПК [16], віднесено до юрисдикції СБУ.

Згідно чинного законодавства України, саме з моменту оприлюднення рішення про видворення за межі України, особи, які вважаються іноземцями/особами без громадянства, можуть оперувати правом на захист.

Іноземці та особи без громадянства, які, за санкцією прокурора ухиляються від виїзду після прийняття рішення про видворення, підлягають затриманню та адміністративному примусовому видворенню вітчизняними органами Нацполіції та охорони державного кордону, втім, лише за наявності достовірних підстав вважати, що вони й надалі ухилятимуться від самовільного виїзду.

Іноземцям та особам без громадянства, які підлягають адміністративному видворенню, або юридичним/фізичним особам, які приймають цих іноземців та осіб без громадянства чи сприяють їх незаконному в'їзду, проживанню/працевлаштуванню чи допомагають їм уникнути виїзду з України після закінчення терміну перебування, відшкодовуються витрати, пов'язані з адміністративним видворенням та утриманням, у національній валюті України та іноземна валюта за курсом Національного банку України на дату здійснення платежу.

Якщо іноземці та особи без громадянства видворяються без запрошення юридичних або фізичних осіб і не мають необхідних коштів для встановлення факту їх в'їзду в Україну, в порядку, встановленому Міністерством внутрішніх справ України та Адміністрацією Державної прикордонної служби України, за погодженням з Міністерством фінансів України, кошти державного

бюджету, можуть бути профінансовані за рахунок коштів, передбачених на цю мету в державному бюджеті.

Іноземці та особи без громадянства зобов'язані негайно залишити територію України після прийняття рішення про їх безпосереднє видворення. Якщо приймається рішення про примусове повернення іноземця або особи без громадянства за межі України, то в такому випадку віза анулюється, крім того конфіскується документ на право перебування в Україні.

У розрізі глави 15 КУпАП «Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління» міститься цілий перелік статей, що регламентують притягнення до адмінвідповідальності досліджуваної категорії осіб, переважна більшість яких з'явилась в даному законі лише в 2018 році, власне шляхом прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прикордонної безпеки держави» [17]. До таких, зокрема, слід віднести наступні: стаття 203 «Порушення іноземцями та особами без громадянства правил перебування в Україні і транзитного проїзду через територію України»; стаття 203–1 «Невиконання рішення про заборону в'їзду в Україну»; стаття 204 «Порушення порядку працевлаштування, прийняття на навчання, надання житла, реєстрації іноземців та осіб без громадянства та оформлення для них документів»; стаття 204–1 «Незаконне перетинання або спроба незаконного перетинання державного кордону України»; стаття 205 «Невжиття заходів до забезпечення своєчасної реєстрації іноземців і осіб без громадянства»; стаття 206 «Порушення порядку надання іноземцям та особам без громадянства житла, транспортних засобів та сприяння в наданні інших послуг»; стаття 206–1 «Незаконне перевезення іноземців та осіб без громадянства територією України» [1].

Оскільки наразі проблематика пов'язана з необхідністю забезпечення безпекової складової, у тому числі і через військову агресію сусідньої держави, той порівняно невеликий розмір штра-

фу, передбачений більшістю зазначеними статтями, є необхідним до перегляду та посиленню міри відповідальності за порушення адміністративного характеру норм чинного вітчизняного законодавства [18].

Висновки. З огляду на вище зазначене та опираючись на чинне законодавство України, можемо констатувати, що іноземці та особи без громадянства являються, власне, спеціальними суб'єктами адміністративної відповідальності. Адміністративна відповідальність за правопорушення зазначених осіб характеризується низкою ознак, які визначають цих осіб як спеціальних суб'єктів адміністративної відповідальності та адміністративного права в цілому. Загалом, означені особи, за фактом перебування їх на території України, несуть адміністративну відповідальність у межах визначених чинним законодавством України, Конституцією України та міжнародними договорами. Водночас, у певних випадках, закон про адміністративну відповідальність встановлює особливий порядок притягнення до відповідальності іноземних громадян та осіб без громадянства.

Нами було проаналізовано категоріальний апарат, виходячи з його нормативного закріплення у системі вітчизняного законодавства; розмежовано категорії «іноземець» та «особа без громадянства»; виокремлено низку особливостей притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, скоєні іноземцями/особами без громадянства в нашій країні; здійснено аналіз статистичних даних та його об'єктивності на сучасному етапі, що пов'язано з активними воєнними діями на території нашої держави; здійснено аналіз відповідних норм Кодексу України про адміністративні правопорушення, що власне регламентують порядок притягнення іноземців та осіб без громадянства до адміністративної відповідальності; розглянуто окремі процесуальні аспекти у розрізі досліджуваної проблематики; обґрунтовано необхідність перегляду нині передбаченого обсягу штрафу у межах проаналізованих статей 15 глави КУпАП.

Література

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
2. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
3. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17/ed20151105/find?text=%B2%ED%EE%E7%E5%EC%E5%F6%FC#n17>

4. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14/ed20160219#n13>
5. Про затвердження Правил оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2011 № 567. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/567-2011-%D0%BF/ed20120106/find?text=%B2%ED%EE%E7%E5%EC%E5%F6%FC#Text>
6. Про затвердження Інструкції про порядок оформлення іноземцям та особам без громадянства віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію: Наказ МЗС України від 26.07.2011 № 196. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1171-03/ed20031217/find?text=%B2%ED%EE%E7%E5%EC%E5%F6%FC#Text>
7. Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії між Міністерством внутрішніх справ України і Адміністрацією Державної прикордонної служби України з питань приймання-передавання та повернення дітей у країні постійного проживання: Наказ МВС та Держкордонслужби України від 25.11.2003 № 1426/267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1171-03#Text>
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визнання особою без громадянства: Закон України від 16.06.2020 № 693-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/693-20#n23>
9. Конвенція про статус апатридів: Конвенція ООН від 28.09.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_232#Text
10. Про приєднання України до Конвенції про статус апатридів: Закон України від 11.01.2013 № 23-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23-18#Text>
11. Жуков М.С. Особливості правового статусу апатридів в Україні. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/21093/1/ОСОБЛИВОСТИ_ПРАВОВОГО_СТАТУСУ_АПАТРИДИВ.pdf
12. Гарбарчук І.Ф. Адміністративна відповідальність іноземців: підстави, види, особливості. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2007. С. 10–14.
13. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2020 році. 14 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2020/npu-zvit-2020.pdf>
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства у сфері міграції: Закон України від 01.12.2022 № 2813-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2813-20#n18>
15. Константінов С.Ф. Адміністративно-правовий статус іноземців в Україні та механізм його забезпечення: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». К.: НАВСУ, 2002. 14 с.
16. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прикордонної безпеки держави: Закон України від 27.02.2018 № 2293-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2293-19#n33>
18. Гулак О.В. Шляхи побудови ефективних державних інституцій: виклики сьогодення. Науковий вісник публічного та приватного права 2015. № 2. С. 11–14. URL: <http://www.nvppp.in.ua/index.php/vip2>

References

1. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
2. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
3. Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva: Zakon Ukrainy vid 22.09.2011 № 3773-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17/ed20151105/find?text=%B2%ED%EE%E7%E5%EC%E5%F6%FC#n17>
4. Pro hromadianstvo Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.01.2001 № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14/ed20160219#n13>
5. Pro zatverdzhennia Pravyt oformlennia viz dlia vizdu v Ukrainu i tranzytnoho proizdu cherez yii terytoriiu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.06.2011 № 567. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/567-2011-%D0%BF/ed20120106/find?text=%B2%ED%EE%E7%E5%EC%E5%F6%FC#Text>
6. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok oformlennia inozemtsiam ta osobam bez hromadianstva viz dlia vizdu v Ukrainu i tranzytnoho proizdu cherez yii terytoriiu: Nakaz MZS Ukrainy vid 26.07.2011 № 196. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1171-03/ed20031217/find?text=%B2%ED%EE%E7%E5%EC%E5%F6%FC#Text>
7. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vzaiemodii mizh Ministerstvom vnutrishnikh sprav Ukrainy i Administratsiiei Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy z pytan pryimannia-peredavannia ta povernennia ditei

u krainy postiinoho prozhyvannia: Nakaz MVS ta Derzhkordonsluzhby Ukrainy vid 25.11.2003 № 1426/267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1171-03#Text>

8. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vyznannia osoboiiu bez hromadianstva: Zakon Ukrainy vid 16.06.2020 № 693-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/693-20#n23>

9. Konventsia pro status apatrydiv: Konventsia OON vid 28.09.1954 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_232#Text

10. Pro pryiednannia Ukrainy do Konventsii pro status apatrydiv: Zakon Ukrainy vid 11.01.2013 № 23-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23-18#Text>

11. Zhukov M.S. Osoblyvosti pravovoho statusu apatrydiv v Ukraini. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/21093/1/ОСОБЛИВОСТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ АПАТРИДІВ.pdf>

12. Harbarchuk I.F. Administratyvna vidpovidalnist inozemtsiv: pidstavy, vydy, osoblyvosti. Visnyk Ternopil'skoho natsionalnogo ekonomichnogo universytetu. 2007. S. 10–14.

13. Zvit Natsionalnoi politsii Ukrainy pro rezultaty roboty u 2020 rotsi. 14 s. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2020/npu-zvit-2020.pdf>

14. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia zakonodavstva u sferi mihratsii: Zakon Ukrainy vid 01.12.2022 № 2813-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2813-20#n18>

15. Konstantinov S.F. Administratyvno-pravovy status inozemtsiv v Ukraini ta mekhanizm yoho zabezpechennia: avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.07 «Administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo». K.: NAVSU, 2002. 14 s.

16. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

17. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia prykordonnoi bezpeky derzhavy: Zakon Ukrainy vid 27.02.2018 № 2293-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2293-19#n33>

18. Hulak O.V. Shliakhy pobudovy efektyvnykh derzhavnykh instytutsii: vyklyky sohodennia. Naukovyi visnyk publichnogo ta pryvatnogo prava 2015. № 2. S. 11–14. URL: <http://www.nvppp.in.ua/index.php/vip2>

Курило Володимир Іванович

*доктор юридичних наук, професор,
чл.-кор. НААН України, заслужений юрист України,
завідувач кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Kurylo Volodymyr

*Doctor of Science of Law, Professor,
Corresponding Member of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,
Honored Lawyer of Ukraine,
Head of the Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0003-1268-801X*

Горбань Анатолій Вікторович

*кандидат історичних наук, перший проректор,
доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки
Державний університет інфраструктури та технологій;
науковий співробітник*

Ризький технічний університет

Gorban Anatoliy

*Candidate of Historical Sciences, the first Vice-Rector,
Associate Professor at the Department of Theoretical and Applied Economy
State University of Infrastructure and Technologies;
Researcher*

Riga Technical University

ORCID: 0000-0002-3396-0898

Собовий Олександр Михайлович

*кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
доцент кафедри конституційного та адміністративного права,
помічник ректора*

*Державний університет інфраструктури та технологій;
науковий співробітник*

Ризький технічний університет

Sobovyi Oleksandr

*PhD in Law, Honored Lawyer of Ukraine,
Associate Professor at the Department of Constitutional and Administrative Law
State University of Infrastructure and Technologies;
Researcher*

Riga Technical University

ORCID: 0000-0002-6287-6193

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-12-8519

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН З РЕАЛІЗАЦІЇ
ІНФРАСТРУКТУРНИХ ПРОЄКТІВ ДЛЯ СІЛЬСЬКИХ
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД**

LEGAL REGULATION OF RELATIONS ON THE IMPLEMENTATION OF INFRASTRUCTURE PROJECTS FOR RURAL TERRITORIAL COMMUNITIES

Анотація. У статті здійснено дослідження правових засад організаційно-управлінської доктрини реалізації інфраструктурних проєктів, у концепції державної політики розвитку сільських територіальних громад. Охарактеризовано теоретико-категоріальний апарат досліджуваних відносин та надано авторське визначення категорії «інфраструктурний проєкт» як сформовані для задоволення потреб усього суспільства чи його частини завдання та визначені засоби реалізації такого завдання за допомогою використання специфічних форм, методів і процесів, що забезпечують досягнення бажаного економічного, технічного, технологічного чи організаційного результату, а також сприятимуть нормальному функціонуванню, відтворенню та розвитку економічної, соціальної, екологічної та інших галузей життєдіяльності усієї держави чи окремої територіальної громади. Звернено увагу на низку загальних законодавчих і нормативно-правових актів, що регулюють основні засади здійснення підприємницької діяльності та співпраці між органами державної влади, місцевого самоврядування і приватними партнерами визначаються. Здійснено більш детальний аналіз Положення про Державне агентство інфраструктурних проєктів України та законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про державно-приватне партнерство», що регулювання ними правовідносин реалізації інфраструктурних проєктів, а також повноважень у такому процесі держави, органів місцевого самоврядування територіальних громад, суб'єктів приватної підприємницької ініціативи, зокрема сільськогосподарських товаровиробників. Здійснено узагальнення щодо шляхів вирішення проблематики реалізації інфраструктурних проєктів для сільських територіальних громад шляхом забезпечувати узгодження та врахування взаємних інтересів держави, підприємницьких структур та громадян в реалізації спільних інноваційно-інвестиційних проєктів, цільових галузевих програм тощо. Запропоновано, для успішної реалізації інфраструктурних проєктів повоєнного відновлення нашої країни, здійснити удосконалити чинного законодавства та напрацювати окремий закон, який би безпосередньо регулював відносини реалізації інфраструктурних проєктів у сільських регіонах.

Ключові слова: інфраструктурний проєкт, нормативно-правові акти, орган місцевого самоврядування, правові засади, сільські регіони, територіальна громада.

Summary. The article examines the legal foundations of the organizational and management doctrine of the implementation of infrastructure projects, in the concept of state policy for the development of rural territorial communities. The theoretical-categorical apparatus of the studied relations is characterized and the author's definition of the category «infrastructure project» is given as a task formed to meet the needs of the whole society or part of it, and the means of implementing such a task are determined using specific forms, methods and processes that ensure the achievement of the desired economic, technical, technological or organizational result, as well as contribute to the normal functioning, reproduction and development of the economic, social, ecological and other spheres of life of the entire state or a separate territorial community. Attention is drawn to a number of general legislative and normative legal acts that regulate the basic principles of entrepreneurial activity and cooperation between state authorities, local self-government and private partners are defined. A more detailed analysis of the Regulations on the State Agency for Infrastructure Projects of Ukraine and the laws of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine» and «On Public-Private Partnership» that regulate the legal relations of the implementation of infrastructure projects, as well as the powers of the state and local self-government bodies of territorial communities in such a process was carried out, subjects of private entrepreneurial initiative, in particular agricultural producers. A generalization was made regarding the ways to solve the problems of implementing infrastructure projects for rural territorial communities by ensuring coordination and taking into account the mutual interests of the state, business structures and citizens in the implementation of joint innovation and investment projects, targeted industry programs, etc. It is suggested that, for the successful implementation of infrastructure projects of the post-war reconstruction of our country, the current legislation should be improved and a separate law should be developed, which would directly regulate the implementation of infrastructure projects in rural regions.

Key words: infrastructure project, normative legal acts, local self-government body, legal foundations, rural regions, territorial community.

Постановка проблеми. Високий потенціал матеріально-ресурсного забезпечення сільських територій на переважній частині території України, який сформувався завдяки унікальному поєднанню природно-кліматичних умов та геостратегічного положення, наявності значної кількості земель, придатних для здійснення товарного сільськогосподарського виробництва, традицій в сфері землеробства, тваринництва, рослинництва, є ключовим фактором забезпечення успішного соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад. Однак, реальний стан справ у царині такого розвитку не відрізняється високими показниками культурно-побутового стану існування сільських мешканців та розвитком виробничої і соціальної інфраструктури сільських територій. Наразі у сільській місцевості України основна частина представників територіальних громад зайнята у виробничій чи переробній складових сільськогосподарської діяльності. Така діяльність забезпечує сільське населення матеріальними засобами для існування та формує певний (невисокий) рівень їхнього достатку.

Зазначений стан справ сформувався, на нашу думку, за таких умов. Перехід аграрної галузі економіки України до ринкових відносин, що супроводжувався радикальною трансформацією сільськогосподарського виробництва та зосередженням засобів такого виробництва у приватному секторі господарювання, не достатньо поєднувався із змінами суспільних процесів на селі. Державна соціальна політика трьох останніх десятиліть не передбачала забезпечення реалізації системних інфраструктурних проєктів для сільських територіальних громад, що поступово призвело до глибокої кризи сільських територій, скорочення чисельності сільського населення, безробіття, бідності, трудової міграції, старіння населення, занепаду існуючої соціальної інфраструктури тощо.

Наразі, в умовах війни, наслідками якої, зокрема, є руйнування інфраструктури населених пунктів міської та сільської місцевості у результаті здійснення безпосередніх військових дій на деяких територіях нашої держави, тимчасової окупації окремих територій, в сучасному українському суспільстві повинна формуватися парадигма післявоєнного відновлення інфраструктури нашої держави, у тому числі й за рахунок реалізації інфраструктурних проєктів у сільській місцевості.

Авторська позиція про важливу роль реалізації інфраструктурних проєктів, пов'язаних із сільськогосподарською діяльністю, аргументується

такою позицією: першим таким загальнодержавним та, водночас, міжнародним інфраструктурним проєктом в умовах оголошення правового режиму воєнного стану є проєкт, пов'язаний з результатами діяльності сільськогосподарських товаровиробників — «Зернова ініціатива» та зростання експорту врожаю зернових культур. Реалізація цього інфраструктурного проєкту розпочалася наприкінці липня 2022 року. Саме тоді Україна, Організація Об'єднаних Націй та Туреччина підписали тристоронню угоду щодо деблокади портів Великої Одеси — «Чорноморськ», «Одеса», «Південний». 1 серпня з Одеси вийшло перше завантажене зерном судно. За перший місяць дії угоди через 3 порти сукупно було експортовано 1,7 млн. тон аграрної продукції до 20 країн світу. «Зернова ініціатива» позитивно вплинула на міжнародні ринки та глобальну продовольчу безпеку — вартість продовольства у світі знизилася. Загалом за серпень усіма видами транспорту було експортовано 5 млн. тон аграрної продукції [1].

Наведений вище факт вказує на подальшу перспективу нарощування Україною експорту продукції села з початку та в умовах повномасштабного вторгнення при умові подальшої успішної реалізації інфраструктурного проєкту «Зернова ініціатива» та підготовки і реалізації інших проєктів за участю держави, міжнародних партнерів, сільських територіальних громад, національних приватних партнерів тощо.

Однак, на нашу думку, наразі у вітчизняному законодавстві не сформовано чіткого правового механізму регулювання відносин реалізації інфраструктурних проєктів при безпосередній участі органів місцевого самоврядування, тому нами вбачається за доцільне запропонувати авторські дослідження проблематики правового регулювання реалізації інфраструктурних проєктів для сільських територіальних громад, які можуть сприяти удосконаленню нормативно-правового регулювання досліджуваних відносин в Україні.

Ступінь розробленості проблеми. Здійснений автором аналіз наукових позицій щодо досліджень особливостей вітчизняного нормативно-правового регулювання відносин реалізації інфраструктурних проєктів для сільських територіальних громад, дає підстави зазначити, що фахівцями у галузі права, державного управління, економіки тощо такими як Арістова І.В., Бородіна О.М., Зачко О.Б., Жураковська Л.А., Ковальова О.В., Кропивко М.Ф., Курило В.І., Курило І.В., Курило Л.І., Лупенко Ю.О., Мушенюк В.В., Прокопа І.В., Риженко О.С., Русан В.М.,

Шершньова З.С., Юнін І.О. та ін. досліджено окремі елементи проблематики.

Зокрема, Бородіна О.М. та Прокопа І.В. дослідили теоретико-методологічні засади, сутнісні характеристики та інституціональні основи сільського розвитку в Україні в цілому, а також розкрили основні напрями зміцнення економічного потенціалу сільського розвитку та визначили роль інфраструктурних проєктів у такому зміцненні [2]. Курило В.І., Мушенюк В.В., Риженко О.С. у колективних та індивідуальних працях представили правовий механізм управління ризиками організаційного та податкового розвитку суб'єктів аграрного сектору, який необхідно враховувати при реалізації такими суб'єктами інфраструктурних проєктів самостійно чи спільно з органами державної влади та місцевого самоврядування [3]. Крім того, досліджено концептуальні й теоретико-практичні основи фінансово-правового регулювання різних видів відносин, у тому числі й реалізації проєктів удосконалення інфраструктури сільських територіальних громад в умовах трансформації відносин місцевого самоврядування [4–5]. Курило І.В. досліджувала питання агроінноваційної діяльності та проблеми охорони рослинного світу України, що безпосередньо пов'язані з реалізацією інфраструктурних проєктів у сільській місцевості. Курило Л.І. вивчала проблеми розвитку інтелектуального капіталу аграрної сфери нашої держави. Зачко О.Б. розглянув понятійно-категоріальний інструментарій проблематики дослідження, здійснив порівняльний аналіз найбільших інфраструктурних проєктів світу, охарактеризував їх основні елементи, а також запропонував результати дослідження системних підходів до удосконалення процесу управління інфраструктурними проєктами на основі методів системного аналізу та стратегічного управління [6] тощо.

Однак, на наше переконання, відсутнє обґрунтоване дослідження питання комплексного нормативно-правового регулювання відносин реалізації інфраструктурних проєктів для сільських територіальних громад у нашій державі, що залишається актуальним та потребує подальшого дослідження.

Мета даного дослідження полягає у частковому вирішенні питань загальної проблематики визначення концептуальних підходів до правового регулювання відносин реалізації інфраструктурних проєктів для сільських територіальних громад, а також у формуванні пропозицій щодо оперативного удосконалення нинішнього нормативно-правового регулювання досліджуваних відносин

для забезпечення відновлення та розвитку інфраструктури сільських територій.

Викладення основного матеріалу. Забезпечення показників економічного розвитку сільських територіальних громад та соціальної сфери села можливе шляхом підготовки та виконання державних, галузевих та регіональних програм, а також інфраструктурних проєктів соціально-економічного розвитку. Звернемо увагу на певну новизну проблематики адміністративно-правового забезпечення управлінських відносин у нашій державі щодо можливостей реалізації інфраструктурних проєктів, а також, разом з тим, на відсутність чіткого нормативно-правового урегулювання такого типу суспільно-економічних відносин.

Як зазначає Зачко О.Б., «проведення Євро-2012 показало перші специфічні риси реалізації інфраструктурних проєктів в Україні. Загалом, реалізація інфраструктурних проєктів пройшла успішно, незважаючи на окремі недоліки, що пов'язані з недооцінкою бюджетів проєктів на стадії планування та неефективним використанням продукту інфраструктурного проєкту на стадії експлуатації» [6, с. 60].

Із викладених вище висновків управлінського та економічного дослідження, доцільно зробити припущення, що лише при наявності чіткої нормативно-правової бази в нашій державі, реалізація інфраструктурних проєктів буде успішною, а також сприятиме укріпленню показників ринкового функціонування економіки України та визначенню стратегічних напрямів подальшого розвитку сільських регіонів. Виходячи з цього, з метою напрацювання правових засад організаційно-управлінської доктрини реалізації інфраструктурних проєктів, у концепції державної політики розвитку села, розглянемо, у першу чергу, теоретико-категоріальний апарат досліджуваних відносин.

Отже, інфраструктура — це сукупність специфічних форм, методів і процесів, а також різноманітних споруд та комунікацій, що забезпечують загальні умови і нормальне функціонування економічної, соціальної, екологічної та інших галузей життєдіяльності суспільства, його відтворення і розвиток [7, с. 12]. Проєкт — це задум (завдання, проблема) та необхідні засоби його реалізації з метою досягнення бажаного економічного, технічного, технологічного чи організаційного результату [7, с. 27].

Поєднання описаних вище категорій у єдине словосполучення дає підстави сформулювати смислове визначення категорії «інфраструктурний

проект» як сформоване для задоволення потреб усього суспільства чи його частини завдання та визначені засоби реалізації такого завдання за допомогою використання специфічних форм, методів і процесів, що забезпечують досягнення бажаного економічного, технічного, технологічного чи організаційного результату, а також сприятимуть нормальному функціонуванню, відтворенню та розвитку економічної, соціальної, екологічної та інших галузей життєдіяльності усієї держави чи окремої територіальної громади.

Досліджуючи відносини правового регулювання реалізації інфраструктурних проєктів для сільських територіальних громад, звернемо увагу на тлумачення категорії «соціальна інфраструктура» як комплексу загальних умов для відтворення робочої сили і забезпечення нормальної життєдіяльності людей [8, с. 173]. Враховуючи таке визначення, соціальна інфраструктура сільських регіонів нами визначається як стала похідна, що напряму залежить від розвитку сільськогосподарського виробництва на даній території та функціонування інших галузей економіки. Конкретні завдання реалізації соціальної політики держави на селі реалізуються як ступінь забезпечення соціально-економічних прав людини. Важливим орієнтиром для розвитку сільських територіальних громад є соціально орієнтоване ринкове сільське господарство. Адже, саме у соціальній сфері виникають умови для соціального та правового захисту населення, розвитку демократії, нові норми й зразки поведінки, можливості вільного вибору місця роботи та посадового росту, розвитку відносин приватної власності й підприємництва.

Звернувши увагу на окремі дефініції понятійно-категоріального апарату досліджуваної проблематики реалізації інфраструктурних проєктів у сільській місцевості, зазначимо, що в національному соціально-економічному середовищі питання правового регулювання відносин реалізації інфраструктурних проєктів не набуло належного закріплення. Основні засади здійснення підприємницької діяльності як основного фактору розвитку національної економіки, а також співпраці між органами державної влади, місцевого самоврядування і приватними партнерами визначаються «низкою базових законодавчих і нормативно-правових актів, серед яких, Господарський і Податковий кодекси України, Закони України «Про державно-приватне партнерство», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про концесії», Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на

2021–2026 роки, Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р., Концепція розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013–2018 рр., Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р. тощо» [5, с. 221].

Оскільки, на нашу думку, перераховані вище нормативно-правові акти є загальними регуляторними актами щодо відносин реалізації інфраструктурних проєктів, то доцільно звернути більш детальну увагу на аналіз спеціального (чинного нормативно-правового акту — Положення про Державне агентство інфраструктурних проєктів України (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. № 714) [9].

Даний нормативно-правовий акт визначає, що Державне агентство інфраструктурних проєктів України (надалі — Укрінфрапроект) є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері розвитку, будівництва, реконструкції та модернізації інфраструктури авіаційного, морського та річкового транспорту, а також фінансового забезпечення заходів із забезпечення безпеки дорожнього руху відповідно до державних програм.

Здійснюючи аналіз повноважень Укрінфрапроекту, доходимо висновку про пріоритетні напрями у діяльності даного державного органу — розвиток міської та міжміської (міждержавної) інфраструктури. У пункті 3 розділу 12 Положення, основними його завданнями є розвиток інфраструктури авіаційного, морського та річкового транспорту шляхом будівництва та введення в експлуатацію об'єктів такої інфраструктури, а також пунктів пропуску через державний кордон для автомобільного сполучення та фінансове забезпечення заходів із забезпечення безпеки дорожнього руху відповідно до державних програм.

Проте серед визначених вище повноважень, що не повною мірою стосуються сільської місцевості, доцільно звернути увагу на повноваження щодо «реалізації інфраструктурних проєктів як замовник та/або виконавець державних цільових програм», до яких можна віднести програми сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, розвитку аграрного сектору економіки та українського села тощо.

Також слід зазначити, що згідно пунктів 6 та 7. Положення Укрінфрапроект для виконання покладених на нього завдань має право: 1) залучати в установленому порядку до виконання окремих робіт, участі у вивченні окремих питань фахівців, працівників органів місцевого самоврядування,

підприємств, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками); 2) одержувати безоплатно від органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, а також громадян та їх об'єднань інформацію, документи і матеріали, необхідні для виконання покладених на нього завдань; 3) взаємодіє в установленому порядку з органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, громадськими спілками [9].

Отже, аналіз окремих пунктів Положення про Державне агентство інфраструктурних проєктів України дає підстави для висновку про наявність закріплення у даному підзаконному нормативно-правовому акті приписів щодо можливої співпраці з сільськими органами місцевого самоврядування та місцевими підприємствами, установами, організаціями, сільськими громадян у ході реалізації інфраструктурних проєктів для сільських територіальних громад.

Поряд із підзаконним закріпленням, питання належного формування та модернізації інфраструктури територіальної громади знайшло відображення і у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР. Зокрема, пунктах 1–3, статті 18 Закону визначають порядок взаємовідносин органів місцевого самоврядування з безпосередньо не підпорядкованими їм юридичними та фізичними особами, що мають місцезнаходження у межах відповідних територіальних громад. Такі взаємовідносини, з питань, віднесених до відання органів місцевого самоврядування, відбуваються на засадах підконтрольності, підзвітності та надання необхідної інформації, ініціювання організації та проведення перевірок у межах бюджетно-податкового регулювання та при вирішенні інших питань [10].

Звернувши увагу на основні повноваження органів місцевого самоврядування (сільських, селищних рад), охарактеризуємо їхні законодавчо закріплені власні (самоврядні) та делеговані повноваження по взаємодії з іншими суб'єктами, зокрема і щодо реалізації інфраструктурних проєктів по відповідних галузях.

1. У галузі бюджету, фінансів і цін: залучення на договірних засадах коштів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, розташованих на відповідній території, та коштів населення, а також бюджетних коштів на будівництво, розширення, ремонт і утримання на пайових засадах об'єктів соціальної і виробничої інфраструктури та на заходи щодо охорони навколишнього природного середовища (пункт 5, стаття 28).

2. У галузі будівництва: організація розвитку інфраструктури об'єктів будівництва, транспорту комунальної власності для розміщення технічних засобів електронних комунікацій з метою задоволення потреб населення у електронних комунікаційних послугах (пункт 1, стаття 31).

3. У сфері освіти, охорони здоров'я, культури, молодіжної політики, фізкультури і спорту: сприяння розвитку молодіжних та дитячих громадських об'єднань, молодіжних центрів, молодіжних рад, молодіжної інфраструктури (пункт 10, стаття 32).

4. В галузі зовнішньоекономічної діяльності: сприяння у створенні на основі законодавства спільних з іноземними партнерами підприємств виробничої і соціальної інфраструктури та інших об'єктів; залучення іноземних інвестицій для створення робочих місць (пункт 3, стаття 35).

5. Щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян: вжиття необхідних заходів щодо захисту критичної інфраструктури, відновлення функціонування важливих державних об'єктів національної економіки, об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів, які забезпечують життєдіяльність населення (пункт 2⁻¹, стаття 38) [10].

У межах даного дослідження, окремо звернемо увагу на делегування Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» повноважень районних і обласних рад відповідним місцевим державним адміністраціям щодо збереження місцевої інфраструктури: 1) об'єднання на договірних засадах коштів підприємств, установ та організацій, розташованих на відповідній території, і населення, а також бюджетних коштів на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання на пайових засадах об'єктів соціальної і виробничої інфраструктури, шляхів місцевого значення, на капітальний та поточний ремонт вулиць і доріг населених пунктів та інших доріг, які є складовими автомобільних доріг державного значення (як співфінансування на договірних засадах) та на заходи щодо охорони праці та охорони навколишнього природного середовища (пункт 6, стаття 44); 2) сприяння розвитку молодіжної інфраструктури, молодіжних центрів, інших суб'єктів молодіжної роботи (пункт 19, стаття 44) [10].

Відповідно до Закону України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 р. № 2404-VI [11] сферами застосування державно-приватного партнерства, щодо розвитку сільських територіальних громад самостійно чи у чіткому поєднанні із виробничою діяльністю суб'єктів

аграрного сектору, можуть полягати у реалізації інфраструктурних проєктів щодо:

- 1) забезпечення функціонування зрошувальних і осушувальних систем, що має ключове значення у розвитку сільського господарства та сільських територій для окремих регіонів нашої країни, в яких, через несприятливі природно-кліматичні умови, ефективно функціонуючі меліоративні системи сприяють стабільному виробництву рослинницької продукції;
- 2) будівництва та/або експлуатації морських і річкових портів та їх інфраструктури дозволить розширити пропускну спроможність вітчизняних портів з перевалки сільськогосподарської продукції, що в умовах світової продовольчої кризи дозволить наростити поставки вітчизняної продукції на світовий ринок сільськогосподарської продукції;
- 3) будівництва управління та обслуговування мереж ринків фруктів, овочів, коренеплодів тощо, холодильних та складських приміщень для збереження сільськогосподарської продукції, переробки її відходів, що сприятиме зменшенню валових витрат аграрного сектору, розвитку інфраструктури реалізації продуктів харчування, а також розширенню сфер підприємницької діяльності представників сільських територіальних громад.

Здійснюючи узагальнення дослідження проблематики правовідносин реалізації інфраструктурних проєктів для сільських територіальних громад слід зазначити, що механізм співробітництва між державою, органами місцевого самоврядування, суб'єктами підприємницької діяльності у вигляді державно-приватного партнерства дозволяє забезпечувати узгодження та врахування взаємних інтересів держави, підприємницьких структур та громадян в реалізації спільних інноваційно-інвестиційних проєктів, цільових галузевих програм тощо. Проте чинне законодавство більшою мірою регулює відносини модернізації міської інфраструктури, тому, на нашу думку, для реалізації інфраструктурних проєктів повоєнного відновлення нашої країни, доцільно удосконалити чинне законодавство та напрацювати окремий за-

конодавчий акт щодо реалізації інфраструктурних проєктів у сільських регіонах.

Висновки. В Україні до початку повномасштабного ворожого вторгнення реалізувалися десятки масштабних інфраструктурних проєктів. Необхідність післявоєнного напрацювання новел змісту та реалізації таких проєктів із широким залученням іноземних партнерів засвідчує актуальність проблематики дослідження правового регулювання зазначених відносин та напрацювання шляхів удосконалення основних управлінських механізмів. Реалізація інфраструктурних проєктів у сільських регіонах має специфічні правові та економічні характеристики, а успішна їх реалізація залежить від інструментарію правового регулювання, потреб суспільства у певних конкретних її видах, формування правової думки тощо. Функції інфраструктурних проєктів у сільському територіальному розвитку проявляються як вплив інфраструктури на різні суб'єкти і об'єкти сільського регіону та взаємозв'язки між ними у частині: розміщення населення та об'єктів сільського господарства; природокористування; культури та побуту; організації сільськогосподарського виробництва, виконання робіт, надання послуг тощо.

Наразі оголошення правового режиму воєнного стану негативно вплинуло на можливості реалізації проєктів модернізації сільської інфраструктури та вимагає реалізувати інфраструктурні проєкти воєнний часу. Серед них: 1) відбудова дорожніх маршрутів на деокупованих територіях; 2) налагодження роботи ключових для економіки експортних шляхів; 3) підготовка до повноцінної відбудови країни.

У перспективі післявоєнної відбудови основними формами взаємодії органів місцевого самоврядування сільських територіальних громад з іншими учасниками реалізації інфраструктурних проєктів, насамперед, є: 1) державно-приватне партнерство; 2) співпраця з розвитку аграрних кластерів і технопарків; 3) взаємодія державних та місцевих органів влади із саморегульованими організаціями; 4) партнерство на місцевому рівні щодо підтримки ініціатив сільських громад у розбудові соціальної інфраструктури сіл.

Література

1. Кубраков О. Ключові інфраструктурні проекти в Україні під час війни. Економічна правда. 07.09.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/7/691202>
2. Бородіна О.М., Прокопа І.В. Теорія, політика та практика сільського розвитку. Ін-т екон. прогнозів. НАН України. К., 2010. С. 338.
3. Kurylo V., Mushenok V. Place and the role of local taxes in the functioning of united local communities. Organizational and economic mechanisms of development of the financial system: collective monograph. Riga, 2016. P. 36–52.
4. Мушенюк В.В. Удосконалення відносин державної фінансової підтримки аграрного сектора економіки України. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія «Юридичні науки». 2017. № 2(7). С. 31–35.
5. Мушенюк В.В. Фінансово-правові засади державної аграрної політики України: монографія; за заг. ред. д.ю.н., професора, заслуженого юриста України В.І. Курила. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 371 с.
6. Зачко О.Б. Системні підходи до управління інфраструктурними проектами в Україні. Вісник Львівський державний університет безпеки життєдіяльності (Вісник ЛДУ БЖД). 2012. № 6. С. 58–61.
7. Белявцев М.І., Шестопалова Л.В. Інфраструктура товарного ринку. К., 2005. 189 с.
8. Юридичний словник-довідник. Кол. авт.; за ред. Ю.С. Шемшученка. К.: Феміда, 1996. 696 с.
9. Положення про Державне агентство інфраструктурних проектів України. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 22.09.2016 № 714. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/714-2016-%D0%BF#Text>
10. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97>
11. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>

References

1. Kubrakov O. Klyuchovi infrastruktturni proekty v Ukrayini pid chas viyny. Ekonomichna pravda. 07.09.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/7/691202>
2. Borodina O.M., Prokopa I.V. Teoriya, polityka ta praktyka sil's'koho rozvytku. In-t ekon. prohnouzuv. NAN Ukrayiny. K., 2010. S. 338.
3. Kurylo V., Mushenok V. Place and the role of local taxes in the functioning of united local communities. Organizational and economic mechanisms of development of the financial system: collective monograph. Riga, 2016. R. 36–52.
4. Mushenok V.V. Udoskonalennya vidnosyn derzhavnoyi finansovoyi pidtrymky ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrayiny. Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal «Internauka». Seriya «Yurydychni nauky». 2017. № 2(7). S. 31–35.
5. Mushenok V.V. Finansovo-pravovi zasady derzhavnoyi ahrarnoyi polityky Ukrayiny: monohrafiya; za zah. red. d.yu.n., profesora, zasluhenoho yurysta Ukrayiny V.I. Kuryla. Nizhyn: Vydavnytstvo NDU im. M. Hoholya, 2017. 371s.
6. Zachko O.B. Systemni pidkhody do upravlinnya infrastruktturnymy proektamy v Ukrayini. Visnyk L'vivs'kyy derzhavnyy universytet bezpeky zhyttyediyalnosti (Visnyk LDU BZHD). 2012. № 6. S. 58–61.
7. Byelyavtsev M.I., Shestopalova L. V. Infrastruktura tovarnoho rynku. K., 2005. 189 s.
8. Yurydychnyy slovnyk-dovidnyk. Kol. avt.; za red. YU.S. Shemshuchenka. K.: Femida, 1996. 696 s.
9. Polozhennya pro Derzhavne ahentstvo infrastruktturnykh proektiv Ukrayiny. Zatverdzheno postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 22.09.2016 № 714. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/714-2016-%D0%BF#Text>
10. Pro mistseve samovryaduvannya v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 21.05.1997 № 280/97-VR. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97>
11. Pro derzhavno-privatne partnerstvo: Zakon Ukrayiny vid 01.07.2010 № 2404-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>

Легенький Микола Іванович

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного та адміністративного права
Національний авіаційний університет*

Legenkyi Mykola

*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law
National Aviation University
ORCID: 0000-0003-4179-1964*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-1-8529

НАУКОВІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР

SCIENTIFIC AND PRACTICAL ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE PROCEDURES

Анотація. Обґрунтована актуальність проблематики адміністративних процедур в загальній системі розбудови і удосконалення механізмів державного управління та необхідність здійснення досліджень вказаної галузі і розгортання відповідної нормативно-правової бази.

Опрацьовані запропоновані вченими-правознавцями шляхи розгортання теоретико-правових засад функціонування адміністративних процедур. Звернуто увагу на наукову позицію щодо формування науки адміністративного процедурного права в якості відносно самостійного елемента юридичної науки або ж підгалузі адміністративного права. Здійснено аналіз та узагальнення досліджень понятійно-концептуальних засад адміністративних процедур та запропоновані дефініції.

Викладено історію розгортання нормативно-правового забезпечення регулювання адміністративних процедур у вітчизняній юриспруденції. Проаналізовано головні положення Закону України «Про адміністративну процедуру». Визначені шляхи запровадження вказаного закону до яких віднесені прийняття або оновлення нормативних актів органів виконавчої влади, що впливає з цього Закону а також необхідності навчання публічних службовців.

Проаналізовані перші кроки запровадження вимог Закону як на урядовому, так і галузевому рівнях. Звернуто увагу на недостатню системність і плановість вказаної роботи та необхідність посилення навчання відповідних посадових осіб, на яких покладена функція практичного виконання завдань держави.

Підкреслена актуальність розбудови регламентування порядку адміністративних процедур в локальних нормативно-правових актах, які регулюють суспільні відносини в окремих галузях державного життя, серед яких, підкреслене вагомe місце освітньої сфери, що потребує окремого адміністративно-правового дослідження.

Ключові слова: адміністративна процедура, механізми державного управління, адміністративні процедури у сфері освіти.

Summary. The relevance of the problems of administrative procedures in the general system of development and improvement of state management mechanisms and the necessity of carrying out research in the specified field and the deployment of the relevant regulatory and legal framework are substantiated.

The ways of deploying the theoretical and legal foundations of the functioning of administrative procedures proposed by legal scholars have been elaborated. Attention is paid to the scientific position regarding the formation of the science of administrative procedural law as a relatively independent element of legal science or a sub-branch of administrative law. The analysis

and generalization of research on the conceptual foundations of administrative procedures was carried out and definitions were proposed.

The history of the deployment of regulatory and legal support for the regulation of administrative procedures in domestic jurisprudence is outlined. The main provisions of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure» were analyzed. The ways of implementation of the specified law have been defined, which include the adoption or updating of regulatory acts of executive authorities resulting from this Law, as well as the need to train public servants.

The first steps of the implementation of the Law's requirements are analyzed both at the government and industry levels. Attention was drawn to the insufficient systematicity and planning of the specified work and the need to strengthen the training of the relevant officials, who are entrusted with the function of practical implementation of the tasks of the state.

The urgency of developing the regulation of the order of administrative procedures in local normative legal acts that regulate social relations in certain branches of state life is emphasized, among which the important place of the educational sphere, which requires a separate administrative and legal study, is emphasized.

Key words: administrative procedure, state management mechanisms, administrative procedures in the field of education.

Розбудова і удосконалення ефективних механізмів державного управління неможливе без розгортання системи нормативно-правового регулювання адміністративних процедур. Професор Принстонського університету, 28-й Президент США Вудро Вільсон зазначав, що державне управління є найбільш очевидною функцією уряду, а метою науки про державне управління визначив налагодженні роботи урядових органів, удосконалення управлінської структури а також формування усвідомлення державними службовцями почуття обов'язку. Він підкреслював важливість розроблення та запровадження механізмів визначення обов'язків та відповідальності офіційних осіб. «У владі немає небезпеки, якщо тільки вона не безвідповідальна» [1, с. 213] — цим без перебільшення крилатим висловом Вудро Вільсон фактично і започаткував засади розроблення і запровадження конкретної відповідальності конкретного представника влади, які згодом трансформувалися в публічно-правову систему адміністративних процедур.

Актуальність розроблення та запровадження нормативно-правового регулювання адміністративних процедур підтверджується і відповідною позицією європейського співтовариства. Країнами-членами Ради Європи прийняті нормативно-правові акти, спрямовані на забезпечення регулювання адміністративних процедур. В першу чергу це прийняті Комітетом Міністрів Ради Європи Резолюції та Рекомендації Ради Європи. До них відноситься Резолюція Кабінету Міністрів Ради Європи № (77) 31 про захист особи у відносинах до актів адміністративних органів [2], Рекомендація № R (80) 2 стосовно здійснення дискреційних повноважень адміністративними органами [3], Рекомендація № R (87) 16 щодо адміністративних процедур, які зачіпають велику кількість осіб [4] та інші. В більшості європейських країн практи-

кується кодифікація нормативно-правових актів, які забезпечують регулювання порядку адміністративних процедур у стосунках органів державної влади з фізичними та юридичними особами. Так, у Федеративній Республіці Німеччина затверджений та запроваджений Закон про адміністративну процедуру, в Австрійській Республіці — Загальний закон про адміністративну процедуру, а у Польщі — Кодекс адміністративного провадження.

Актуальність проблематики адміністративних процедур обґрунтовується необхідністю нормативно-правового визначення та регулювання необхідних та можливих дій учасників процесів адміністративної діяльності та порядку відповідальності за вказані дії. Саме тому наукові дослідження вказаної проблематики та запровадження їх результатів у правотворчу та правозастосовну сфери є винятково важливою. Доцільно зауважити, що О.І. Миколенко навіть пропонує формування науки адміністративного процедурного права в якості відносно самостійного елемента юридичної науки або ж підгалузі адміністративного права [5].

Шляхи розгортання теоретико-правових засад функціонування адміністративних процедур Ю.М. Фролов визначає одним із найважливіших напрямків загального реформування вітчизняної адміністративної науки, спрямованої на вдосконалення діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, забезпечення законних прав та інтересів учасників адміністративних правовідносин. Важливими є і сформульовані вченим такі ознаки адміністративних процедур як публічність, унормованість, етапність реалізації, спрямованість на реалізацію прав або обов'язків певного суб'єкту правовідносин у сфері державного управління і завершення прийняттям відповідного нормативного акту, який обов'язковим для виконання [6].

Безумовно, що теоретичною базою відпрацювання наукової проблеми є розроблення її понятійного апарату. Саме тому необхідно підкреслити, що формулювання змісту дефініції «адміністративна процедура» стало предметом численних досліджень науковців-адміністративістів. При цьому попри різноманітність пропонувані формулювань коло системоформуючих ознак залишається практично незмінним — це унормованість, публічність та суб'єктність, етапність і послідовність дій а також прийняття владних управлінських рішень через реалізацію повноважень посадових осіб.

В той же час в нормативно-правових актах на відміну від науково-юридичних досліджень тлумачення змісту поняття «адміністративна процедура» практично відсутній. У нещодавно прийнятому Законі України «Про адміністративну процедуру» під адміністративною процедурою пропонується розуміти «визначений законодавством порядок здійснення адміністративного провадження» [7].

Нормативно-правове забезпечення адміністративних процедур у порівнянні з науковим відпрацюванням вказаної проблеми видається помітно менш ефективним, хоча відповідна законотворча робота активно ведеться. Ще в 2001 році за ініціативою Кабінету Міністрів України був розроблений та внесений на розгляд Верховної Ради України проєкт адміністративно-процесуального кодексу України [8], метою якого визначалося установлення порядку діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та інших органів і їх посадових осіб щодо забезпечення реалізації та захисту прав і свобод фізичних осіб законних інтересів юридичних осіб. Кодекс мав регулювати відносини між фізичними або юридичними особами з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, їх посадовими особами. У сферу регулювання кодексу пропонувалося не включати надання органами виконавчої влади державних послуг громадянам. Законопроєкт був розглянутий комітетами Верховної Ради з питань правової політики, законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності та з питань бюджету і в подальшому знятий з порядку денного.

Така ж доля очікувала і подібний проєкт, розроблений і внесений до Верховної Ради України вже у 2012 році [9]. Метою запровадження зазначеного законопроєкту було встановлено утвердження та реалізацію прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, забезпечення їх гарантій і захисту шляхом визначення порядку діяльності державних органів і органів місцевого

самоврядування, їх посадових і службових осіб щодо забезпечення справедливого, об'єктивного та своєчасного розгляду адміністративних справ відповідно до принципів належного урядування. До предмету регулювання проєкту кодексу пропонувалося віднести відносини державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб з фізичними і юридичними особами, як стосувалися прийняття адміністративного акта та його виконання. Запровадження кодексу мало забезпечити якісно новий рівень нормативно-правової регламентації адміністративних процедур у діяльності державних органів влади та захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у відносинах з державою, рівність усіх перед законом та ефективність здійснення контролю за законністю діяльності органів влади.

Невдалою стала і спроба прийняття Закону про адміністративну процедуру у 2019 році [10]. Проєктом закону передбачалося здійснення регулювання відносин органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та інших суб'єктів, які законом уповноважені здійснювати владні управлінські функції, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду їх справ, прийняття адміністративного акта та його виконання на засадах демократії та верховенства права, а також забезпечення і захисту прав та свобод людини і громадянина.

У законопроєкті чітко визначалися компетенції державного органу, який розглядає і вирішує адміністративні справи, шляхом їх поділу на предметну (віднесення до відання органу законом) і територіальну, яка визначається за місцезнаходженням майна, яке є предметом провадження, місцем проживання чи перебування учасника провадження або ж у інших випадках відповідно до обставин, які мають суттєве значення в справі. Визначалися шляхи виконання адміністративного акта. Законопроєкт був розроблений і внесений урядом, пройшов розгляд в комітетах, але 29 серпня 2020 р. відкликаний.

Врешті-решт аналізований законотворчий адміністративно-процедурний марафон завершився успіхом, а саме прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру». Щоправда зробити це вдалося лише з другої спроби, оскільки на попередній, ухвалений у листопаді 2021 року закон Президентом України було накладено вето та внесені пропозиції щодо уточнення сфери застосування Закону і продовження строку набрання чинності. Вказані пропозиції законотворцями були враховані і у лютому 2022 року Закон було прийнято. При

цьому чинності вказаний нормативно-правовий акт набуде аж через 18 місяців з дня його опублікування — тобто у грудні 2023 року. Причина такого значного відтермінування криється у необхідності приведення значної кількості законодавчих актів України у відповідність із цим Законом, прийняття або оновлення нормативних актів органів виконавчої влади, що впливає з цього Закону а також необхідності навчання дуже великої кількості публічних службовців.

Зазначений Закон регулює відносини органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб та інших суб'єктів, уповноважених на здійснення функцій публічного адміністрування, з юридичними та фізичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ та покликаний забезпечувати і захищати права, свободи чи законні інтереси людини і громадянина у дусі визначеної Конституцією України демократичної та правової держави.

Встановлені принципи адміністративних процедур, до яких віднесені верховенство права, рівність перед законом, обґрунтованість, безсторонність (неупередженість) адміністративного органу, добросовісність і розсудливість, пропорційність, відкритість, своєчасність і розумний строк, ефективність, презумпція правомірності дій та вимог особи, офіційність, гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні та гарантування ефективних засобів правового захисту. При цьому передбачається, що вказані принципи поширюються і на іншу адміністративну діяльність адміністративних органів.

Визначені перелік, статус та повноваження адміністративного органу, в тому числі його посадової особи, право та обов'язки інших учасників адміністративного провадження та осіб, які сприяють розгляду справи. До учасників адміністративного провадження пропонується віднести осіб, питання про права, свободи чи законні інтереси або обов'язки яких вирішується в адміністративному акті а також інших осіб, на права, свободи чи законні інтереси яких негативно впливає або може вплинути адміністративний акт.

Детально та поетапно прописані всі процедури, пов'язані з адміністративним провадженням. Встановлені вимоги до оформлення, структури та змісту адміністративного акта, набрання ним чинності а також шляхи доведення до відома особи. Прописана процедура адміністративного оскарження також відкликання або визнання недійсності адміністративного акта чи його перегляду за нововиявленими обставинами. Особлива увага

приділена процедурам виконання адміністративного акта.

Перспективними та актуальними видаються положення Закону, які встановлюють основоположні правил взаємовідносин адміністративних органів як з фізичними, так і з юридичними особами, зобов'язують адміністративні органи обґрунтовувати свої рішення, наділяють учасників адміністративних правовідносин суттєвими процедурними правами (зокрема — право особи бути вислуханою до прийняття будь-якого індивідуального рішення, що може на неї негативно вплинути, та надати необхідні докази а також право кожної особи на доступ до матеріалів справи, які її стосуються), регламентують оскарження адміністративних актів у позасудовому порядку тощо [7].

В той же час певною мірою зашкодити ефективності запровадження Закону є його спрямованість на всеохоплюваність та регламентування всіх адміністративно-процедурних відносин, що в силу різноманітності останніх видається доволі проблематичним. Більш оптимальним було б використання такого нормативно-правового акту в якості базового, за умови його доповнення положеннями, які розширюють і конкретизують регулювання адміністративних процедур різних галузей та різної специфіки. Така конкретизація може бути здійсненою як спеціальними законами чи підзаконними нормативно-правовими актами, так і окремими положеннями галузевих законів. Тому абсолютно оптимальним видається встановлений законодавцями строк, відведений на запровадження положень вказаного Закону у практику.

Взагалі гармонізація національного законодавства до стандартів Закону України «Про адміністративну процедуру» фактично розпочалася з моменту його прийняття, оскільки його перехідними та прикінцевими положеннями вже внесені зміни до законів «Про звернення громадян» та «Про адміністративні послуги».

Розпочаті і заходи щодо прийняття відповідних нормативних актів органів виконавчої влади. Вказані акти приймаються як на загальнодержавному урядовому рівні, так і на локальному галузевому.

Серед загальнодержавних підзаконних нормативно-правових актів необхідно виділити Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2022 р. № 1199-р, яким внесені зміни до Стратегії реформування державного управління України на 2022–2025 роки зокрема в частині термінологічного уточнення, спрощення процедур надання адміністративних та інших публічних послуг, в тому числі електронних, послуг у сфері

реєстрації актів цивільного стану, навчання державних службовців щодо нових засад здійснення адміністративної процедури а також розроблення нормативно-правового забезпечення впровадження систематичного перегляду процедур в органах виконавчої влади [11]. Постановою Кабінету Міністрів від 16 серпня 2022 р. № 937 внесені зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137, які ураховують нові правові реалії, що виникли у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру» в тому числі шляхом прийняття у новій редакції Положення про Єдиний державний веб-портал електронних послуг [12].

Процедура прийняття у громадян України, які перебувають за межами України, документів для оформлення, обміну паспорта громадянина України, паспорта громадянина України для виїзду за кордон розміщеним за межами України відокремленим підрозділом, що є адміністратором Єдиного державного демографічного реєстру регламентується Постановою Кабінету Міністрів України від 10 червня 2022 р. № 678 «Про реалізацію експериментального проекту щодо оформлення паспорта громадянина України та паспорта громадянина України для виїзду за кордон громадянам України, які перебувають за межами України» [13]. Особливості здійснення дозвільних та реєстраційних процедур у будівництві з урахуванням реалій воєнного стану визначаються Постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 р. № 722 «Деякі питання здійснення дозвільних та реєстраційних процедур у будівництві в умовах воєнного стану» [14].

Прискоренню процесів імплементації адміністративно-процедурного законодавства мають ключові показники результативності, ефективності та якості службової діяльності державних службовців, які займають посади державних секретарів міністерств, на 2023 рік, які затверджені Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 09.12.2022 № 1116-р і включають до таких показників забезпечення підготовки проектів актів щодо внесення необхідних змін до законодавства з метою приведення його у відповідність з положеннями Закону України «Про адміністративну процедуру» [15].

В якості прикладу удосконалення нормативно-правового регулювання адміністративних процедур на галузевому рівні можна привести накази Державної авіаційної служби, якими вносяться зміни і доповнення до порядку регулювання адміністративних процедур для сертифікації та експлуатації наземних засобів зв'язку, навігації

та спостереження в цивільній авіації України а також адміністративних процедур для льотних екіпажів цивільної авіації [16; 17]. Також необхідно відзначити діяльність центральних органів виконавчої влади щодо удосконалення регламентування процедур розгляду звернень та особистого прийому громадян.

На особливу увагу заслуговує Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р [18]. Окрім комплексу широкомасштабних питань стратегічного характеру, звертають на себе увагу підняті у Стратегії проблеми, пов'язані з предметом нашого дослідження, які стосуються удосконалення процедур професійної орієнтації, вступу до закладів вищої освіти, спрощення процедур ліцензування освітньої діяльності а також визнання документів про вищу освіту за кордоном та іноземних освітніх кваліфікацій. Також необхідним є запровадження ефективних механізмів виявлення порушень академічної доброчесності та процедур притягнення до академічної відповідальності. Аналіз та узагальнення вказаної проблематики має бути системним і комплексним, охоплювати значну кількість питань а тому потребує окремого дослідження.

В цілому відзначаючи доволі ефективні кроки, спрямовані на гармонізацію національного законодавства до стандартів регулювання адміністративних процедур та запровадження норм відповідного Закону, вважаємо за необхідність зазначити, що системності та комплексності такої роботи сприяло б затвердження відповідного плану заходів по запровадженню Закону України «Про адміністративну процедуру». На жаль такого кроку урядом не здійснено.

Необхідно відзначити і певні заходи, спрямовані на підготовку публічних службовців до ефективної адміністративної діяльності в умовах нових правових реалій. В якості прикладу можна привести виданий у 2022 році посібник для державних службовців «Закон «Про адміністративну процедуру»: загальні прозорі правила взаємодії між державою та громадянами й бізнесом». Авторами посібника здійснено тлумачення принципів адміністративної процедури та комплексу відповідних ключових понять, до яких віднесені адміністративний орган, адміністративна процедура і провадження, дискреційні повноваження, заінтересовані особи, адміністративний акт. Висвітлені основні засади та новації Закону, охарактеризовані повноваження адміністративного органу, права та обов'язки особи в адміністративній процедурі

та вимоги до адміністративних актів. Здійснений аналіз загального порад та термінів опрацювання справ, ухвалення рішення та повідомлення про нього громадян а також надані детальні рекомендації щодо підготовки до впровадження Закону «Про адміністративну процедуру». Актуальність та безумовна потрібність аналізованого посібника не викликає сумнівів. Тим паче є незрозумілою ситуація підготовки посібника до ухвалення Закону «Про адміністративну процедуру» та невнесення відповідних змін до вже підготовленого тексту з урахуванням оновлених правових реалій. Читачам рекомендовано перевіряти термінологію та юридичні норми безпосередньо за ухваленим Законом, що є не завжди ефективно і доволі помітно знижує практичну цінність посібника [19].

Таким чином законодавче регулювання відносин органів публічної адміністрації з фізичними та юридичними особами має бути обов'язковим елементом правової системи сучасної держави. Актуальність запровадження подібного регулювання переконливо обґрунтована численними дослідженнями вчених-правознавців як в Україні, так і за її межами, міжнародними правовими актами та врешті-решт реаліями суспільного буття.

Доволі глибоко і предметно відпрацьовані теоретичні засади проблематики адміністративних процедур. В правових дослідженнях запропоно-

вані різні варіанти відповідних дефініцій, які характеризуються авторськими особливостями і не містять принципових протиріч. Досліджені ознаки адміністративних процедур та суспільні сфери їх застосування. В той же час повільно уповільнено розроблення та запровадження нормативно-правових актів, що регулюють порядок адміністративних процедур. Затяжним був процес відповідного законотворення, який врешті-решт успішно завершився затвердженням Закону України «Про адміністративну процедуру», який на час написання статті ще не вступив у законну силу.

Винятково значним є обсяг роботи, пов'язаний з запровадження положень вказаного Закону. Це пов'язане з необхідністю затвердження нових або внесення змін до вже існуючих підзаконних нормативних актів органів виконавчої влади, а також необхідності навчання відповідних посадових осіб, на яких покладена функція практичного виконання завдань держави.

Важливим є і те, що окрім загального законодавчого регулювання адміністративних процедур має бути передбачений порядок її регламентування в локальних законах, які регулюють суспільні відносини в окремих галузях державного життя, серед яких, зокрема, вагоме місце займає освітня сфера. При цьому остання проблема потребує окремого адміністративно-правового дослідження.

Література

1. Woodrow Wilson. The Study of Administration // Political Science Quarterly. Jun., 1887. Vol. 2, No. 2. P. 197–222. URL: <https://www.jstor.org/stable/2139277> (дата звернення: 5.01.2023).
2. Council of Europe Committee of Ministers Resolution (77) 31 on the protection of the individual in relation to the acts of administrative authorities (Adopted by the Committee of Ministers on 28 September 1977, at the 275th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/16804dec56> (дата звернення: 17.04.2020).
3. Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R (80) 2 of the Committee of Ministers concerning the exercise of discretionary powers by administrative authorities (Adopted by the Committee of Ministers on 11 March 1980 at the 316th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/16804f22ae> (дата звернення: 17.04.2020).
4. Council of Europe Committee of Ministers recommendation No. R (87) 16 of the Committee of Ministers to member states on administrative procedures affecting a large number of persons (Adopted by the Committee of Ministers on 17 September 1987 at the 410th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/16804eaa5c> (дата звернення: 17.04.2020).
5. Миколенко О. І. Наука адміністративного процедурного права України: Форум права. 2012 № 3. С. 436–439.
6. Фролов Ю. М. Адміністративні процедури: зміст та особливості: Форум права. 2013 № 3. С. 692–698.
7. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 14.01.2023).
8. Проект Адміністративно-процедурного кодексу України № 8413 від 29.12.2001. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=11716 (дата звернення: 17.04.2020).

9. Проект Адміністративно-процедурного кодексу України № 11472 від 03.12.2012. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44893 (дата звернення: 17.04.2020).

10. Проект Закону про адміністративну процедуру 9456 від 28.12.2018. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65307 (дата звернення: 17.04.2020).

11. Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.12.2022 № 1199-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1199-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 14.01.2023).

12. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.08.2022 № 937. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/937-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.01.2023).

13. Про реалізацію експериментального проекту щодо оформлення паспорта громадянина України та паспорта громадянина України для виїзду за кордон громадянам України, які перебувають за межами України: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.2022 № 678. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/678-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.01.2023).

14. Деякі питання здійснення дозвільних та реєстраційних процедур у будівництві в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2022 № 722. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.01.2023).

15. Про затвердження завдань і ключових показників результативності, ефективності та якості службової діяльності державних службовців, які займають посади державних секретарів міністерств, на 2023 рік: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.12.2022 № 1116-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 14.01.2023).

16. Про внесення змін до деяких наказів Державної авіаційної служби України: Наказ Державної авіаційної служби України від 08.06.2022 № 528. Зареєстрований в Міністерстві юстиції України 14.06.2022 за № 643/37979. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-22#Text> (дата звернення: 14.01.2023).

17. Про внесення змін до наказу Державної авіаційної служби України від 20 липня 2017 року № 565: Наказ Державної авіаційної служби України від 16.06.2022 № 549. Зареєстрований в Міністерстві юстиції України 23.06.2022 за № 688/38024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0688-22#Text> (дата звернення: 14.01.2023).

18. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 14.01.2023).

19. Тимощук В., Бойко І., Школик А., Школьний Є. Закон «Про адміністративну процедуру»: загальні прозорі правила взаємодії між державою та громадянами й бізнесом: Посібник для публічних службовців. К., 2022. 74 с. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2022/10/20/20221020092133-70.pdf> (дата звернення: 15.01.2023).

References

1. Woodrow Wilson. The Study of Administration // Political Science Quarterly, Jun., 1887. Vol. 2, No. 2. P. 197–222. URL: <https://www.jstor.org/stable/2139277> (date of application: 5.01.2023).

2. Council of Europe Committee of Ministers Resolution (77) 31 on the protection of the individual in relation to the acts of administrative authorities (Adopted by the Committee of Ministers on 28 September 1977, at the 275th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/16804dec56> (date of application: 17.04.2020).

3. Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R (80) 2 of the Committee of Ministers concerning the exercise of discretionary powers by administrative authorities (Adopted by the Committee of Ministers on 11 March 1980 at the 316th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/16804f22ae> (date of application: 17.04.2020).

4. Council of Europe Committee of Ministers recommendation No. R (87) 16 of the Committee of Ministers to member states on administrative procedures affecting a large number of persons (Adopted by the Committee of Ministers on 17 September 1987 at the 410th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/16804eaa5c> (date of application: 17.04.2020).

5. Mykolenko O. I. Nauka administratyvnogho procedurnogho prava Ukraïny: Forum prava. 2012 # 3. S. 436–439.

6. Frolov Ju. M. Administratyvni procedury: zmist ta osoblyvosti: Forum prava. 2013 # 3. S. 692–698.

7. Pro administratyvnu proceduru: Zakon Ukraïny vid 17.02.2022 # 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (date of application: 14.01.2023).

8. Projekt Administratyvno-procedurnogho kodeksu Ukrainy # 8413 vid 29.12.2001. Oficiynyj veb-portal Verkhovnoji Rady Ukrainy. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=11716 (date of application: 17.04.2020).

9. Projekt Administratyvno-procedurnogho kodeksu Ukrainy # 11472 vid 03.12.2012. Oficiynyj veb-portal Verkhovnoji Rady Ukrainy. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44893 (date of application: 17.04.2020).

10. Projekt Zakonu pro administratyvnu proceduru 9456 vid 28.12.2018. Oficiynyj veb-portal Verkhovnoji Rady Ukrainy. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65307 (date of application: 17.04.2020).

11. Pro vnesennja zmin do rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 lypnja 2021 r. # 831: Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.12.2022 # 1199-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1199-2022-%D1%80#Text> (date of application: 14.01.2023).

12. Pro vnesennja zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 ghrudnja 2019 r. # 1137: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.08.2022 # 937. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/937-2022-%D0%B-F#Text> (date of application: 14.01.2023).

13. Pro realizaciju eksperymentaljnogho projektu shhodo oformlennja pasporta ghromadjanyna Ukrainy ta pasporta ghromadjanyna Ukrainy dlja vyjizdu za kordon ghromadjanam Ukrainy, jaki perebuvajutj za mezhamy Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.07.2022 # 678. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/678-2022-%D0%BF#Text> (date of application: 14.01.2023).

14. Dejaki pytannja zdijsnennja dozvilnykh ta rejestracijnykh procedur u budivnyctvi v umovakh vojennogho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.06.2022 # 722. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722-2022-%D0%BF#Text> (date of application: 14.01.2023).

15. Pro zatverdzhennja zavdanj i ključovykh pokaznykiv rezul'tatyvnosti, efektyvnosti ta jakosti sluzhbovoji dijalnosti derzhavnykh sluzhbovciv, jaki zajmajutj posady derzhavnykh sekretariv ministerstv, na 2023 rik: Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 09.12.2022 # 1116-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-2022-%D1%80#Text> (date of application: 14.01.2023).

16. Pro vnesennja zmin do dejakych nakaziv Derzhavnoji aviacijnoji sluzhby Ukrainy: Nakaz Derzhavnoji aviacijnoji sluzhby Ukrainy vid 08.06.2022 # 528. Zarejestrovanyj v Ministerstvi justyciji Ukrainy 14.06.2022 za # 643/37979. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-22#Text> (date of application: 14.01.2023).

17. Pro vnesennja zmin do nakazu Derzhavnoji aviacijnoji sluzhby Ukrainy vid 20 lypnja 2017 roku # 565: Nakaz Derzhavnoji aviacijnoji sluzhby Ukrainy vid 16.06.2022 # 549. Zarejestrovanyj v Ministerstvi justyciji Ukrainy 23.06.2022 za # 688/38024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0688-22#Text> (date of application: 14.01.2023).

18. Pro skhvalennja Strateghiji rozvytku vyshhoji osvity v Ukraini na 2022–2032 roky: Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.02.2022 # 286-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/la-2022-%D1%80#Text> (date of application: 14.01.2023).

19. Tymoshhuk V., Bojko I., Shkolyk A., Shkolnyj Je. Zakon «Pro administratyvnu proceduru»: zaghaljni prozori pravyla vzajemodiji mizh derzhavoju ta ghromadjanamy j biznesom: Posibnyk dlja publichnykh sluzhbovciv. K., 2022. 74 s. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2022/10/20/20221020092133-70.pdf> (date of application: 15.01.2023).

Гавловська Аліна Олександрівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
в.о. завідуючого кафедри національного, міжнародного права
та правоохоронної діяльності
Херсонський державний університет*

Havlovska Alina

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Acting Head of the Department of National, International Law and Law Enforcement
Kherson State University*

ORCID: 0000-0002-7973-7560

Малгожата Евеліна Шиманська

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри сільськогосподарського права та землеустрою
на факультеті права та адміністрації
Університет Марії Кюрі-Склодовської в Любліні*

Malgorzata Ewelina Szymanska

*Doctor of Laws, Assistant Professor at the Department of
Agricultural Law and Land Management at the Faculty of Law and Administration
Maria Curie-Skłodowska University*

ORCID: 0000-0001-5976-496X

Дегтяренко Марія Андріївна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри сільськогосподарського права та землеустрою на факультеті
права та адміністрації
Університет Марії Кюрі-Склодовської в Любліні*

Dehtiarenko Mariia

*PhD in Law, Assistant Professor of the Department of
Agricultural Law and Land Management at the Faculty of Law and Administration
Maria Curie-Skłodowska University*

ORCID: 0000-0001-6291-9803

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-1-8546

ЗЕМЛЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВА: ЗАГАЛЬНА ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

LAND AS AN OBJECT OF LAW: GENERAL THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTICS

Анотація. У статті розкрито актуальність теми дослідження з урахуванням таких чинників, які впливають на механізм правового регулювання земельних відносин, як склад українських земель, повномасштабне вторгнення РФ на територію України, впливу об'єкту земельних відносин на їх виникнення. Підкреслимо, що повномасштабне вторгнення РФ на територію України в т.ч. негативно позначилося і на врегулювання земельних відносин в цілому та правовому режимі окремих категорій земель (зокрема, тимчасово окупованих територій, земель забруднених хімічними речовинами від

вибухів, нафтопродуктами, нерозірваними боєприпасами та мінами та ін.), що в свою чергу теж потребує ґрунтовних наукових досліджень земельних правовідносин та окремих їх елементів, зокрема і об'єкту земельних відносин.

Дослідження загальної теоретично-правової характеристики землі як об'єкту права ґрунтується на філософських та загально-правових підходах до розуміння поняття «об'єкт», «об'єкт права» та «об'єкт правовідносин», теорія правових шкіл, правових традицій земельного права, нормативно-правових підходах окремих країн пострадянського простору. Підкреслено, що земля відноситься до категорії «загальний об'єкт земельних правовідносин» в незалежності від її цільового призначення, категорії і форми власності.

Обґрунтовано, що земля – це компонент та продукт природи; майно з особливим правовим статусом; універсальний, складний, цінний, нерухомий та обмежений у просторі об'єкт виробництва; базовий простір функціонування держави та життя людей. Земля виступає елементом екологічної, соціальної та економічної складової суспільних відносин. Саме такі специфічні риси землі як об'єкту правовідносин визначають спеціальний режим його правового регулювання. Підкреслено, що земля як об'єкт правовідносин часто розглядається як складне правове явище, що включає і такі елементи, як «земельна ділянка» та «індивідуально визначена земельна частка (пай)». Земельна законодавча практика відрізняється поділом землі на окремі категорії в залежності від характерних особливостей та властивостей кожної категорії. Такий поділ земель на категорії в залежності від геологічно-кліматичних умов відмічається в законодавстві ряду країн (наприклад, України, Узбекистану, Грузії та ін.) та формує спеціальні правові режими щодо кожної категорії.

Зауважено, що перспективами подальших розвідок у даному напрямку є наступні аспекти: визначення правового статусу земель, які знаходяться під тимчасовою окупацією РФ; зміна категорії земель у зв'язку із забрудненням хімічними речовинами від вибухів, нафтопродуктами, нерозірваними боєприпасами та замінуванням земель; притягнення РФ та її представників до відповідальності за екозлочини та відшкодування матеріальних збитків завданих довкіллю, власникам земельних ділянок; формування та реалізація програм відновлення ґрунтів тощо.

Ключові слова: об'єкт права, земля, земельна ділянка.

Summary. The article reveals the relevance of the research topic, taking into account such factors that affect the mechanism of legal regulation of land relations, such as the composition of Ukrainian lands, the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, the influence of the object of land relations on their occurrence. We emphasize that the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, including had a negative impact on the regulation of land relations in general and the legal regime of certain categories of land (in particular, temporarily occupied territories, land contaminated by chemical substances from explosions, oil products, unexploded ammunition and mines, etc.), which in turn also requires thorough scientific research of land legal relations and their separate elements, in particular the object of land relations.

The study of the general theoretical and legal characteristics of land as an object of law is based on philosophical and general legal approaches to understanding the concepts of «object», «object of law» and «object of legal relations», the theory of legal schools, legal traditions of land law, normative and legal approaches of individual countries of the post-Soviet space. It is emphasized that the land belongs to the category of «general object of land relations» regardless of its purpose, category and form of ownership.

It is substantiated that land is a component and product of nature; property with a special legal status; universal, complex, valuable, immovable and space-limited object of production; the basic space for the functioning of the state and people's lives. Land acts as an element of ecological, social and economic component of social relations. Such specific features of land as an object of legal relations determine a special regime of its legal regulation. It is emphasized that land as an object of legal relations is often considered as a complex legal phenomenon, which includes such elements as «land plot» and «individually determined land share (share)». Land legislative practice is distinguished by the division of land into separate categories depending on the characteristic features and properties of each category. This division of land into categories depending on geological and climatic conditions is noted in the legislation of a number of countries (for example, Ukraine, Uzbekistan, Georgia, etc.) and forms special legal regimes for each category.

It was noted that the prospects for further exploration in this direction are the following aspects: determination of the legal status of the lands that are under the temporary occupation of the Russian Federation; change of land category due to contamination by chemical substances from explosions, oil products, unexploded ordnance and land mining; holding the Russian Federation and its representatives accountable for ecocrimes and compensating material damages caused to the environment and land owners; formation and implementation of soil restoration programs, etc.

Key words: object of law, land, land plot.

Постановка проблеми. Україна, як одна з найбільших країн Європи, має територію 603 700 км² 53,9% якої становлять «розорані землі», що за даними Продовольчої і сільськогосподарської організації FAO найвищий відсоток у світі. Для порівняння у США даний показник складає 17,5%, Польщі — 36,5%, Німеччині — 34,1% від загальної кількості земель держави. Інші категорії земель (наприклад, площа земель природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення складає 2 757,4 га, тобто 4,57% від загальної території України) теж складають значний відсоток та потребують досконалішого механізму правового регулювання.

Повномасштабне вторгнення РФ на територію України в т.ч. негативно позначилося і на врегулювання земельних відносин в цілому та правовому режимі окремих категорій земель (зокрема, тимчасово окупованих територій, земель забруднених хімічними речовинами від вибухів, нафтопродуктами, нерозірваними боеприпасами та мінами та ін.), що в свою чергу теж потребує ґрунтовних наукових досліджень земельних правовідносин та окремих їх елементів, зокрема і об'єкту земельних відносин.

Об'єкт земельних відносин — це складовий елемент структури земельних правовідносин, який має принципове значення оскільки наявність даного об'єкту права викликає необхідність виникнення самих земельних відносин. Теорія земельного права обґрунтовую наступну тезу «земля — це загальний об'єкт права, а земельна ділянка — спеціальний об'єкт права».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основу написання даної статті покладено наукові розробки таких учених як: Л.М. Жирнова, О.Л. Зайцев, П.Ф. Кулинич, К.І. Кучерук, К.П. Пейчев, А.І. Ріпенко, В.Д. Сидор Р.В. Триполиць та інших. На сьогодні кількість публікацій з означеної проблематики є досить обмеженою, оскільки тема потребує подальшого комплексного дослідження з урахуванням стану відповідають сучасному етапу розвитку земельного законодавства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження нормативно-правових засад та теоретичних досліджень які визначають зміст та ознаки поняття «земля» та відповідають сучасному етапу розвитку земельного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз співвідношення поняття «об'єкт права» та «об'єкт правовідносин» дозволяє зробити висновок, що об'єкт права — це абстрактне поняття, а об'єкт правовідносин — конкретне поняття

одного з елементів правовідносин. Дані поняття співвідносяться як частина та ціле, що схематично можна відобразити наступним чином (Рис. 1).

В правовій науці науковцями та різноманітними науковими школами сформовано ряд визначень поняття «об'єкт права» та «об'єкт правовідносин». Наприклад:

- «об'єкт права — матеріальні й нематеріальні блага, стосовно яких виникають правовідносини» (Ю.С. Шемшученко) [19];
- «об'єкт правовідносин у теорії права розглядається як матеріальні, духовні й інші блага, із приводу яких суб'єкти права вступають у правовідносини й здійснюють свої суб'єктивні права й обов'язки» (Л. Діденко) [1];
- «об'єкт правовідносин — це обов'язковий самостійний елемент правовідносин, що забезпечує зв'язок між учасниками суспільних відносин, предмет матеріального світу, продукт духовної творчості, особисте немайнове благо або поведінка учасників відносин, з приводу якого вони вступають в правовий зв'язок один з одним» (І.І. Поляков) [3, с. 117].

Аналізуючи зазначені визначення поняття «об'єкт правовідносин» ми можемо зробити висновок, що в теорії права існує декілька підходів до розуміння об'єкту права та правових відносин, самі визначення об'єкту не містять його ознак, що ускладнює єдине розуміння даного поняття та особливості його «взаємовідносин» з іншими елементами правовідносин.

Земля — це «загальний об'єкт земельних правовідносин» в незалежності від її цільового призначення, категорії і форми власності. Так, Р.В. Триполиць зауважує, що значення землі полягає у тому, що «земля була й залишається головним джерелом задоволення та першорядних потреб людини, вона є найважливішою ланкою

Рис. 1. Співвідношення понять «об'єкт права» та «об'єкт правовідносин»

всіх виробничих процесів і тому має велике значення в житті людей» [18, с. 236].

Окремі Земельні кодекси пострадянських країн визначають наступний статус землі, як об'єкту правовідносин:

- 1) «земля Республіки Казахстан належить народу Казахстану. Від імені народу Казахстану право власності здійснює держава. При цьому здійснення права власності державою реалізується через режим державної власності на користь народу Казахстану.» (ст. 1 Земельного кодексу республіки Казахстан) [6];
- 2) «земля — це життєвоважливий простір, засіб сільськогосподарського виробництва і місце розміщення усіх об'єктів діяльності людини» (ст. 5 Земельного кодексу Республіки Молдова) [7];
- 3) «земля є основним національним багатством, яке знаходиться під особливою охороною держави» (ст. 1 Земельного кодексу України) [9].

Дослідження вищезазначеного нормативно-правового закріплення розуміння поняття «земля» та інших норм земельного законодавства різних країн дозволяє зробити висновок про те, що земля у відповідних нормативно-правових актах розуміється як елемент:

- екологічної складової суспільних відносин (життєвий простір, основа життя людини);
- соціальної складової суспільних відносин (національне багатство держави);
- економічної складової суспільних відносин (засіб сільськогосподарського виробництва).

В науковій теорії триває дискусія щодо співвідношення землі як об'єкту права власності та об'єкту земельних правовідносин, що знайшло своє відображення і у відповідних нормативно-правових актах.

Слід зауважити, що земля як об'єкт правовідносин часто розглядається як складне правове явище, що включає і такі елементи, як «земельна ділянка» та «індивідуально визначена земельна частка (пай)». Дана теза знайшла своє відображення у відповідних нормативно-правових актах та відповідних наукових доробках. Зокрема у п. 3 ст. 2 Земельного кодексу України відмічено, що «об'єктами земельних відносин є землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї)» [9].

На думку П. Ф. Кулинича «земля як об'єкт права власності в широкому розумінні, включає в себе землю та надра, розташовані на земельній ділянці водні лісові та інші природні ресурси» [11, с. 215]. Л. М. Жирнова обґрунтовує наступні тези «об'єктом права власності на землю висту-

пає частина земної поверхні, відділена від інших природних ресурсів, які можуть бути розташовані на ній (зокрема, водні об'єкти, ліси та інші насадження)» [2, с. 431].

Проте, останнім часом відслідковується тенденція щодо звуження поняття «земля як об'єкт права», оскільки дане поняття не включає в себе «віддалених від землі природних ресурсів» (тобто, земля включає тільки ті природні ресурси, які можливі для доступу власника землі та не відносяться до т.з. «стратегічних ресурсів» таких як наприклад уранова руда) [2, с. 432].

Досліджуючи поняття «земля як об'єкт правовідносин» можна визначити наступне: земля — це компонент та продукт природи; майно з особливим правовим статусом; універсальний, складний, цінний, нерухомий та обмежений у просторі об'єкт виробництва; базовий простір функціонування держави та життя людей. Саме такі специфічні риси землі як об'єкту правовідносин визначають спеціальний режим його правового регулювання.

І. Поділ землі як об'єкту правовідносин на категорії та встановлення спеціального правового режиму в залежності від категорії.

Земельна законодавча практика відрізняється поділом землі на окремі категорії в залежності від характерних особливостей та властивостей кожної категорії.

Наприклад, ст. 1 Земельного кодексу Казахстану закріплює наступні категорії земель в залежності від їх цільового призначення:

- землі населених пунктів;
- землі сільського господарського призначення;
- землі спеціального режиму охорони (природні заповідники, історично-культурні та рекреаційні землі);
- землі не сільськогосподарського призначення (землі оборони, національної безпеки, транспорту, електрокомунікацій, промисловості, зв'язку тощо);
- землі лісного та водного фонду;
- землі запасу [6].

В окремих країнах визначають «нетипові» категорії земель за цільовим призначенням, наприклад землі з родовищами корисних копалин (Киргизька Республіка) [5].

Такий поділ земель на категорії в залежності від геологічно-кліматичних умов відмічається в законодавстві ряду країн (наприклад, України, Узбекистану, Грузії та ін.) та формує спеціальні правові режими щодо кожної категорії. Наприклад, відповідно до українського законодавства існує спеціальний режим земель сільськогосподарського призначення у вигляді т.з. «мораторі-

рію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення» у відповідності до якого до 01.01.2024 р. діє ряд обмежень в даній сфері. Зокрема, кількість земель сільськогосподарського призначення у приватній власності громадянина України не повинна перевищувати 100 га; забороняється перехід у власність юридичних осіб (окрім банків в межах застави) земельних часток (паїв) приватної форми власності тощо [20].

Серед недоліків поділу землі як об'єкту правовідносин на категорії та встановлення спеціального правового режиму в залежності від категорії відмічають «поділ категорій на підкатегорії», що значно ускладнює ефективність їх правового регулювання. Наприклад, ст. 44 Земельного кодексу України закріплює наступний склад земель природно-заповідного фонду: національні природні парки, природні заповідники, регіональні ландшафтні парки, біосферні заповідники, заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи, зоологічні та дендрологічні парки, ботанічні сади та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва [9]. З положення даної норми зрозуміло, що до «земель природно-заповідного фонду», окрім природних територій, включаються природні та штучностворені об'єкти, що в свою чергу значно розширює розуміння поняття «земля як об'єкт правовідносин», оскільки до даної категорії включається також і пов'язанні із землею об'єкти.

Правову невизначеність має також положення українського земельного законодавства щодо права власника чи користувача самостійно визначати види використання земельної ділянки в межах її категорії за цільовим призначенням (окрім земель оборони і земель сільськогосподарського призначення) та встановлених вимог законодавства. Оскільки, на нашу думку, відсутність чіткої нормативно-правової регламентації даного права може призводити до двоякого трактування його розуміння та зловживання правом з боку власника землі чи користувача. Наприклад, використання такої категорії земель, як «землі сільськогосподарського призначення» буде залежати від виду угідь, оскільки земельна ділянка може бути віднесена до пасовищ, ріллі чи багаторічних насаджень. Зокрема, земельну ділянку віднесено до ріллі можна використовувати для засівання та вирощування сільськогосподарської продукції з дотриманням правила сівозміни [20].

II. «Земельна ділянка» складова категорії «земля як об'єкт правовідносин»

Земельна ділянка — це частина поверхні землі, яка має ознаки індивідуалізації.

Земельне законодавство різних пострадянських країн закріплює наступне розуміння поняття «земельна ділянка» та перелік її ознак індивідуалізації:

- земельна ділянка — це частина земної поверхні з відображенням в державному земельному кадастрі і документах державної реєстрації прав на землю межами, розмірами, географічним положенням, правовим статусом, режимом, призначенням і іншими показниками (ст. 4 Земельного кодексу Азербайджанської Республіки) [4];
- земельна ділянка — це площа землі в замкнених межах (ст. 1 Земельного кодексу Киргизької Республіки) [5];
- земельна ділянка — це частина земної поверхні з установленними межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами (Земельний кодекс України) [9].

Серед наукових підходів поняття «земельна ділянка» у теорії земельного права можна виділити наступні:

- «земельна ділянка як об'єкт земельних правовідносин являє собою частину земної поверхні, яка відмежована від решти земної поверхні визначеними у встановленому порядку межами ... а також встановленими щодо неї права і обов'язками» (П.Ф. Кулинич) [11, с. 218];
- «земельна ділянка — це аналітична проекція «реального» простору з його рельєфом і ухилами на двомірні плани» (А.І. Ріпенко) [16, с. 828];
- «частина земної поверхні з установленними межами, площею, певним місцем розташування, з відповідним правовим режимом, яка належить конкретному суб'єктові на праві власності» (К.П. Пейчев) [14, с. 7].

Отже, засобами індивідуалізації земельної ділянки можуть виступати номер у державному земельному кадастрі, розмір земельної ділянки, її географічне положення, категорія за цільовим призначенням, правовий режим використання, межі, визначенні щодо неї права, родючість ґрунту, ерозійні процеси. Також, засобами індивідуалізації земельної ділянки можуть виступати об'єкти, які на ній розташовані. Наприклад, загальнопоширені корисні копалини, багаторічні насадження, водні об'єкти, ґрунтовий шар, об'єкти будівництва тощо.

На думку В.Д. Сидора усі ознаки земельної ділянки можна поділити на такі групи:

- 1) основні ознаки земельної ділянки (площа, межі, географічне розташування);
- 2) додаткові ознаки земельної діяльності (цільове призначення, кадастровий номер, права та обтяження встановлені на земельну ділянку, якісні

характеристики земельної ділянки, об'єкти, що розташовані на ній тощо) [17, с. 100].

Важливим для дослідження землі як об'єкту в земельних відносинах є співвідношення поняття «земля» і «земельна ділянка», які в теорії земельного права співвідносяться як ціле (земля) та частина (земельна ділянка). Також, поняття «земля» використовується в нормах по охороні земельних відносин (наприклад, «земля як життєво важливий простір, засіб сільськогосподарського виробництва і місце розміщення усіх об'єктів діяльності людини охороняється державою» — ст. 5 Земельного кодексу Республіки Молдови [7]). А термін «земельна ділянка» використовується в договірних відносинах (наприклад, «договір оренди земельної ділянки укладається між головою сільськогосподарського кооперативу (ширкату), керівником іншого сільськогосподарського підприємства, установи, організації і хокимом району» — ст. 49 Земельного кодексу Республіки Узбекистан [8]). Отже, як зауважує К.І. Кучерук «предметом договору купівлі-продажу виступає не земля в абстрактному розумінні, а земельна ділянка (чи її частина), відмежована від інших ділянок, яка має вказівки на конкретний розмір та місцезнаходження» [12, с. 9].

Висновки. Земля як об'єкт права — це матеріальний об'єкт з приводу якого виникають правовідносини. Останнім часом відслідковується тенденція щодо звуження поняття «земля як об'єкт права», оскільки дане поняття не включає в себе «віддалених від землі природних ресурсів» (тобто, земля включає тільки ті природні ресурси, які можливі для доступу власника землі та не відносяться до т.з. «стратегічних ресурсів» таких як наприклад уранова руда).

Земля відноситься до категорії «загальний об'єкт земельних правовідносин» в незалежності від її цільового призначення, категорії і форми власності. Земля як об'єкт правовідносин — це компонент та продукт природи; майно з особливим правовим статусом; універсальний, складний, цінний, нерухомий та обмежений у просторі об'єкт виробництва; базовий простір функціонування держави та життя людей. Земля у відпо-

відних нормативно-правових актах розуміється як елемент: екологічної складової суспільних відносин (життєвий простір, основа життя людини); соціальної складової суспільних відносин (національне багатство держави); економічної складової суспільних відносин (засіб сільськогосподарського виробництва). Земля як об'єкт правовідносин часто розглядається як складне правове явище, що включає і такі елементи, як «земельна ділянка» та «індивідуально визначена земельна частка (пай)». Саме такі специфічні риси землі як об'єкту правовідносин визначають спеціальний режим його правового регулювання.

Земельна законодавча практика відрізняється поділом землі на окремі категорії в залежності від характерних особливостей та властивостей кожної категорії. Такий поділ земель на категорії в залежності від геологічно-кліматичних умов відмічається в законодавстві ряду країн (наприклад, України, Узбекистану, Грузії та ін.) та формує спеціальні правові режими щодо кожної категорії.

Земельна ділянка — це частина поверхні землі, яка має ознаки індивідуалізації. засобами індивідуалізації земельної ділянки можуть виступати номер у державному земельному кадастрі, розмір земельної ділянки, її географічне положення, категорія за цільовим призначенням, правовий режим використання, межі, визначенні щодо неї права, родючість ґрунту, ерозійні процеси, об'єкти, які на ній розташовані. В теорії земельного права співвідносяться як ціле (земля) та частина (земельна ділянка).

На нашу думку серед перспективи подальших розвідок у даному напрямку є наступні аспекти:

- визначення правового статусу земель, які знаходяться під тимчасовою окупацією РФ;
- зміна категорії земель у зв'язку із забрудненням хімічними речовинами від вибухів, нафтопродуктами, нерозірваними боеприпасами та замінуванням земель;
- притягнення РФ та її представників до відповідальності за екозлочини та відшкодування матеріальних збитків завданих довкіллю, власникам земельних ділянок;
- формування та реалізація програм відновлення ґрунтів тощо.

Література

1. Діденко Л.В. Об'єкт правовідносин як основа існування об'єкту цивільних процесуальних правовідносин. Правове життя сучасної України: у 2 т.: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: ВД «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 526–529. ISBN 978-966-916-813-9 (т. 2)
2. Жирнова Л.М. Правова характеристика об'єктів права власності на землю. Еволюція наукової думки в контексті європейського вибору України: матеріали Науково-практичної конференції (Київ, 21 жовтня 2015 року) / Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». К.: Університет економіки та права «КРОК», 2015. С. 431–433.
3. Зайцев О.Л. Право наследования земли в Украине: Автореф. дис...канд. юр. наук: 12.00.03. МВС Украины. Университет внутренних дел. Харьков, 2000. 18 с.
4. Земельний кодекс Азербайджанської Республіки від 16.07.1996 № 695-IQ. URL: <http://eco.gov.az/az/435-azerbaycan-respublikasinin-torpaq-mecellesi>. (дата звернення 25.12.2022)
5. Земельний кодекс Киргизької Республіки від 02.06.1999 № 46. URL: http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30241294. (дата звернення 12.12.2022)
6. Земельний кодекс республіки Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30958904 (дата звернення 26.12.2022)
7. Земельний кодекс Республіки Молдова від 25.12.91 № 828-XII. URL: <http://www.law-moldova.com/laws/> (дата звернення 01.12.2022)
8. Земельний кодекс Республіки Узбекистан від 30.04.1998 № 598-I. URL: http://www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=149947 (дата звернення 05.12.2022)
9. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/>. (дата звернення 01.12.2022)
10. Земельний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. В.І. Семчика. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 676 с.
11. Кулинич П.Ф. Земельна ділянка як об'єкт правових відносин: поняття, ознаки, види. Часопис Київського університету права. 2010. № 3. С. 215–219.
12. Кучерук К.І. Договір купівлі-продажу земельної ділянки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та юр. наук: 12.00.03 / Національна академія наук України Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2002. 16 с.
13. Мунтян В.Л. Правовая охрана грунтов Украинской РСР. К.: Научная мысль, 1965. С. 29–33.
14. Пейчев К.П. Правове регулювання відчуження земельних ділянок: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та юр. наук: 12.00.06. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 18 с.
15. Поляков И.И. Теория понимания сущности объекта правоотношений. Учение записки Таврического национального университета им В.И. Вернадского: Серия: «Юридические науки». 2006. Том 19 (58), № 2. С. 113–117.
16. Ріпенко А.І. Земельні ділянки та інші нерухомі речі як правові абстракції. Філософія права. 2013. № 1. С. 822–830. ISSN 1995-613.
17. Сидор В.Д. Теоретичні підходи до визначення ознак земельної ділянки. Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право / гол. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 27. Т. 2. С. 97–100.
18. Триполиць Р.В. Земельні ресурси як об'єкт державного управління. Держава та регіони. Серія: Державне управління. 2009. № 3. С. 236–257.
19. Шемшученко Ю.С. Об'єкт права. Енциклопедія сучасної України: енциклопедія [електронна версія] / ред.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковский, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. Т. 24. URL: <https://esu.com.ua/article-74568> (дата звернення 22.12.2022)
20. Шумський А. Недореформований Держгеокадастр — невирішені питання: категорії та види земель і їх цільове призначення. AgroPolit.com. Гаряча агрополітика. URL: <https://agropolit.com/blog/467-nedoreformovaniy-derjgeokadastr-nevirisheni-pitannya-kategoriyi-ta-vidi-zemel-i-yih-tsilove-priznachennya> (дата звернення 27.12.2022)

References

1. Didenko L. V. (2019). The object of legal relations as the basis for the existence of the object of civil procedural legal relations. Legal life of modern Ukraine: in 2 volumes: Mater. International science and practice conf. (Odesa, May 17, 2019) / resp. ed. G. O. Ulyanov. Odesa: VD «Helvetyka», 2, 526–529. ISBN 978-966-916-813-9 (vol. 2) [in Ukrainian].

2. Zhirnova L.M. (2015). Legal characteristics of land ownership objects. The evolution of scientific thought in the context of the European choice of Ukraine: materials of the Scientific and Practical Conference (Kyiv, October 21, 2015) / Higher educational institution «University of Economics and Law «KROK». K.: KROC University of Economics and Law, 431–433. [in Ukrainian].
3. Zaitsev O.L. (2000). The right to inherit land in Ukraine: Autoref. Ph.D. legal Sciences: 12.00.03. Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Kharkiv University of Internal Affairs, 18. [in Russian].
4. Land Code of the Republic of Azerbaijan dated 16.07.1996 No. 695-IQ. URL: <http://eco.gov.az/az/435-azerbaycan-respublikasinin-torpaq-mecellesi> (application date 12/25/2022) [in Ukrainian].
5. Land Code of the Kyrgyz Republic dated 02.06.1999 No. 46. URL: http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30241294 (application date 12.12.2022) [in Ukrainian].
6. Land Code of the Republic of Kazakhstan. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30958904 (access date 12/26/2022)
7. Land Code of the Republic of Moldova dated 25.12.91 No. 828-XII. URL: <http://www.law-moldova.com/laws/> (access date 01.12.2022) [in Ukrainian].
8. Land Code of the Republic of Uzbekistan dated 04/30/1998 No. 598-I. URL: http://www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=149947 (access date 12/05/2022)
9. Land Code of Ukraine dated 25.10.2001 No. 2768-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/> (application date 01.12.2022) [in Ukrainian].
10. Land Code of Ukraine: Scientific and practical commentary. (2003). Ed. V.I. Semchyk. K.: «In Yure» Publishing House, 676. [in Ukrainian].
11. Kulinich P.F. (2010). Land as an object of legal relations: concepts, signs, types. Journal of the Kyiv University of Law, 3, 215–219. [in Ukrainian].
12. Kucheruk K.I. (2002). Contract of purchase and sale of a land plot: autoref. thesis for obtaining sciences. law degree Sciences: 12.00.03 / National Academy of Sciences of Ukraine Institute of State and Law named after V.M. Korotky Kyiv, 16. [in Ukrainian].
13. Muntyan V.L. (1965). Legal protection of the soil of the Ukrainian SSR. K.: Nauchnaya mysl, 29–33. [in Russian].
14. Peychev K.P. (2005). Legal regulation of the alienation of land plots: autoref. thesis for obtaining sciences. law degree Sciences: 12.00.06. National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise. Kharkiv, 18. [in Ukrainian].
15. Polyakov I.I. (2006). The theory of understanding the essence of a legal object. Study notes of the Tavrichesky National University named after V.I. Vernadsky: Series «Legal Sciences», 19 (58), 2, 113–117. [in Russian].
16. Ripenko A.I. (2013). Land plots and other immovable things as legal abstractions. Philosophy of law, 1, 822–830. ISSN 1995-613. [in Ukrainian].
17. Sydor V.D. (2014). Theoretical approaches to determining the characteristics of a land plot. Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University: Series: Law / head. ed. Yu.M. BisagaUzhhorod: «Helvetika» Publishing House, 27, 2, 97–100. [in Ukrainian].
18. Trypolits R.V. (2009). Land resources as an object of state management. State and regions. Series: State Administration, 3, 236–257. [in Ukrainian].
19. Shemshuchenko Yu.S. (2022). Object of law. Encyclopedia of modern Ukraine / red.: I.M. Dziuba, A.I. Zhukovskiy, M.H. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 24. URL: <https://esu.com.ua/article-74568> (access date 12/22/2022) [in Ukrainian].
20. Shumskiy A. Unreformed State Geocadastre — unresolved issues: categories and types of land and their purpose. AgroPolit.com. Hot agricultural policy. URL: <https://agropolit.com/blog/467-nedoreformovaniy-derjgeokadastr—nevirisheni-pitannya-kategoriya-ta-vidi-zemel-i-yih-tsilove-priznachennya> (access date 12/27/2022) [in Ukrainian].

Потапенко Сергій Анатолійович

*доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»,
доцент кафедри цивільного, господарського і трудового права
Академія праці, соціальних відносин і туризму;
адвокат*

Potapenko Serhii

*Doctor of Philosophy in specialty 081 «Law»,
Associate Professor of the Department of Civil, Economic and Labor Law
Academy of Labour, Social Relations and Tourism;
Lawyer*

ORCID: 0000-0003-3447-5971

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-1-8528

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ (ЗМІНИ) МЕЖ ОБЛАСТЕЙ

PROBLEM ISSUES OF SETTING (CHANGES) OF THE BOUNDARIES OF AREAS

Анотація. Стаття присвячена дослідженню доктринальних та нормативних джерел про порядок встановлення і зміни меж області. З цією метою здійснено аналіз наявних доктринальних положень по історії правового регулювання даного питання та про конституційно-правовий статус області, а також опрацьовано нормативно-правові акти радянського законодавства та України по даному предмету правового регулювання.

Констатовано, що на практиці Верховною Радою Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) обласні межі жодного разу не встановлювалися, а лише змінювалися шляхом перечислення розташованих на околицях області територій інших адміністративно-територіальних одиниць. Розглянуто, що Основним Законом України не передбачений порядок утворення і ліквідації областей, їх найменування та перейменування, а також встановлення (зміни) їх меж, що обмежує правосуб'єктність області як суб'єкта конституційно-правових відносин. Аргументовано, що існуючий в Україні порядок визначення кордонів області шляхом встановлення (зміни) меж інших, розташованих на її околицях, адміністративно-територіальних одиниць та територій територіальних громад призводить до співпадиння їх меж, які мають різний правовий статус та функції.

Сформульовано пропозиції щодо внесення змін до Конституції України, Земельного кодексу України (далі – ЗК України) та інших нормативно-правових актів в частині запровадження порядку встановлення (зміни) меж області.

Ключові слова: система адміністративно-територіального устрою, регіональна адміністративно-територіальна одиниця, межа області, документація із землеустрою, містобудівна документація.

Summary. The article is devoted to study of doctrinal and regulatory sources on procedure for establishing and changing boundaries of region. To this end, the existing doctrinal provisions on the history of legal regulation of this issue and the constitutional and legal status of region were analyzed, as well as the normative-legal acts of Soviet legislation and Ukraine in this subject of legal regulation were elaborated.

It was stated that in practice the Verkhovna Rada of the Ukrainian Soviet Socialist Republic regional boundaries were never established, but only changed by the relocation of territories of other administrative and territorial units located on the outskirts of the region. It is considered that the Basic Law of Ukraine does not provide for the procedure for formation and elimination of regions, their name and renaming, as well as the establishment (changes) of their boundaries, which limits the legal personality of the region as a subject of constitutional and legal relations. It is argued that the existing procedure for determining the

borders of region by establishing (changing) boundaries of other, located on its outskirts, administrative-territorial units and territories of territorial communities leads to the coincidence of their boundaries, which have different legal status and functions.

Proposals for amendments to the Constitution of Ukraine, the Land Code of Ukraine and other normative legal acts in the part of the introduction of the order of establishing (changes) of boundaries of the region are formulated.

Key words: *system of administrative-territorial structure, regional administrative-territorial unit, border of region, documentation on land management, town planning documentation.*

Постановка проблеми. З прийняттям 28.06.1996 року Конституції України [1] питання вдосконалення адміністративно-територіального устрою в Україні набуло особливої актуальності. Основний Закон (ст. 133) закріпив сформовану ще в радянський період систему адміністративно-територіального устрою, при цьому встановивши новий конституційно-правовий статус для її елементів. Особлива роль в цій системі відводиться області, як найвищій ланці в територіальній організації нашої держави для ефективного розв'язання проблем регіонального рівня.

Трансформаційні процеси, які відбуваються в українському суспільстві та державі обумовили запровадження у 2014 році реформи територіальної організації влади та місцевого самоврядування, яка ще досі незавершена. На рівні територіальних громад, як низової ланки майбутнього адміністративно-територіального устрою, вже відбулися процеси об'єднання територіальних громад, затвердження їх територій [11] та утворення на їх основі в кожній області нових укрупнених районів [8]. Розпочата Російською Федерацією широкомасштабна воєнна агресія проти незалежної та незламної України поставила на порядок денний питання комплексного відновлення територій областей та територіальних громад, які постраждали внаслідок воєнних дій. У цьому зв'язку постало питання про визначення меж територій областей. Разом з тим, через відсутність для більшості областей затверджених за законодавством України Схем планування території області та/або району, комплексних планів просторового розвитку території територіальної громади, проектів формування територій сілрад, генеральних планів населених пунктів, проектів встановлення меж території територіальної громади та іншої проектної документації, для з'ясування порядку зміни меж областей у конкретно-історичні періоди слід також аналізувати законодавство колишньої УРСР та Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі — СРСР), що дасть можливість визначити особливості правового статусу меж території області та проблеми їх встановлення в сучасний період. Наведене обумовлює актуальність дослідження на дану проблематику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реформування системи адміністративно-територіального устрою України завжди є актуальним, наразі йому присвячена велика кількість наукових досліджень серед фахівців різних галузей права таких як О. Батанов, В. Кравченко, Р. Габунь, Б. Калиновський, А. Москалюк, А. Гетьман, І. Кресіна, Я. Верменич та ін.

Конституційно-правова природа області, її місце і роль у системі адміністративно-територіального устрою в Україні та суб'єкта конституційно-правових відносин були предметом комплексного дисертаційного дослідження І. Я. Зайця [30]. Еволюція розвитку області, як адміністративно-територіальної одиниці, в умовах становлення адміністративно-територіального устрою України в XX — на початку XXI століття стали предметом історико-правового дослідження Р. В. Губаня [29]. Разом з тим, доктринальні дослідження особливостей встановлення та зміни меж території області, як найвищої ланки в системі адміністративно-територіального устрою України, в історичній ретроспективі та в сучасних умовах в нашій країні майже не проводилися. Дана стаття є однією із небагатьох наукових розвідок на дану проблематику у вітчизняній правовій літературі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є комплексне дослідження нормативно-правових актів, в тому числі в історичній ретроспективі, які регулюють порядок встановлення і зміну меж території області та видів містобудівної документації або документації із землеустрою, які при цьому розробляються, затверджуються або враховуються, для формування пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства в даній сфері.

Виклад основного матеріалу. Етимологічно слово «область» походить від старослов'янських слів «оболость», «облада», які означали володіння, власть, панування [31]. На думку П. Чижевського словом «область» здавна називалась західна частина України — Галичина [26]. В Російській імперії областю називали окремі адміністративно-територіальні одиниці, які за своїми розмірами прирівнювались до губерній, але географічно роз-

міщувались на околицях держави або новоприєднану територію. Приміром, територіальні одиниці з такою назвою часто зустрічались в Сибіру та в Туркестані, а у Європейській частині була утворена лише «Бессарабська область» [27].

Утворення областей стало результатом реорганізації триланкової системи адміністративно-територіального поділу Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі — УСРР) (округ — район — населений пункт) та визначення юрисдикції діяльності обласних виконавчих комітетів. Так, 09.02.1932 року на IV позачерговій сесії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (далі — ВУЦВК) були утворені Харківська (у складі 4 міст, виділених на окремі адміністративно-господарські одиниці (далі — міста ОАГО) та 78 районів), Київська (2 міста ОАГО та 98 районів), Вінницька (2 міста ОАГО та 69 районів), Дніпропетровська (4 міста ОАГО та 50 районів) та Одеська (4 міста ОАГО та 46 районів) [16]. Перші області мали величезні територіальні масштаби, що створювало перешкоди в їх оперативному управлінні. Тому, 22.09.1937 року постановою Центрального виконавчого комітету СРСР відбулося розукрупнення областей, а саме: Харківської області на Харківську і Полтавську, Київської на Київську та Житомирську, Вінницької на Вінницьку і Кам'янець-Подільську, Одеську на Одеську і Миколаївську області [29, с. 212].

Згодом утворення нових областей обумовлювалась або приєднанням інших земель до складу території колишньої УРСР (приміром, після возз'єднання Західної України з УРСР було утворено Закарпатську, Львівську, Волинську, Чернігівську, Дрогобицьку, Ровенську, Станіславську, Тернопільську області [15]; з включенням Північної Буковини, Хотинського, Аккерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії до складу УРСР у 1940 році були утворені Чернівецька та Ізмаїльська області [16, с. 59].), або через утворення нових областей шляхом поділу чи ліквідації раніш утворених. Так, Президія Верховної Ради СРСР своїм указом від 15.02.1954 року затвердила подання Президії Верховної Ради УРСР про ліквідацію Ізмаїльської області і приєднання її території до складу Одеської області [9], 21.05.1959 року Президія Верховної Ради УРСР ліквідувала Дрогобицьку область, передавши її територію до складу Львівської [10]. В результаті цих перетворень території Одеської та Львівської областей збільшились. Наведений перелік утворення, поділу, об'єднання або ліквідації областей в колишньому УРСР можна продовжувати але це не є метою нашого

дослідження. Наведена динаміка удосконалення обласного поділу свідчить про постійну зміну меж їх територій.

Тож, область, як вища ланка в системі адміністративно-територіального поділу УРСР є результатом діяльності держави по організації власної території. Области утворювалися за рахунок територій районів, населених пунктів та сільських, селищних, міських рад з метою оптимального врегулювання відносин на регіональному рівні. Межі областей окреслювалися визначеними кордонами адміністративно-територіальних одиниць (районів, міст, селищ, сіл, сільрад), які розташовані на її території, але вони не були усталеними та постійно змінювалися. Так, 01.02.1933 року на території Дніпропетровської області, за рахунок територій сільрад Запорізької міськради, був утворений Софіївський район [17], 10.05.1934 року були змінені межі Донецької області, зокрема шляхом зміни меж Гришинського, Мар'їнського, Старо-Бешевського районів, а саме шляхом перечислення територій сільрад між районами [18]. Протягом 1935 року в такий спосіб були змінені межі Харківської, Київської та Дніпропетровської областей [19; 20; 21].

Запроваджений обласний поділ території УРСР був закріплений в Конституції УРСР 1937 року [2], а в Конституції УРСР 1978 року (ст. 77) був визначений перелік найменувань всіх утворених на той час областей (25) [3], що обумовлювало можливість утворення нових областей або ліквідації вже утворених лише при умові обов'язкового внесення відповідних змін до положень Основного Закону УРСР. Враховуючи режим централізованої командної системи управління в колишньому СРСР, утворення, поділ або ліквідація областей в колишній УРСР підлягало обов'язковому затвердженню Верховною Радою СРСР.

Відповідно до Основних Законів УРСР 1937–1978 років встановлення та зміна кордонів і районного поділу областей колишньої УРСР було віднесено до відання Верховної Ради УРСР (а в період між сесіями — Президії Верховної Ради УРСР) [2, ст. 19; 3, ст. 108]. Разом з тим, з дати запровадження в УРСР обласного поділу і до липня 1965 року процедура вирішення питань адміністративно-територіального устрою детально не була врегульована жодним нормативно-правовим актом. Положення про порядок перетворення, обліку, найменування та реєстрації населених пунктів, а також вирішення інших адміністративно-територіальних питань в УРСР 1965 року хоч і містило відомості про процедуру

зміни меж районів, сілрад та населених пунктів на території області, але не визначало порядку зміни меж області [12]. В означений період часу обласні межі змінювалися шляхом перечислення територій населених пунктів, сілрад (міськрад) з одного району в інший, або перечислення територій району (районів) з однієї області в іншу. Зі змісту Указів Президії Верховної Ради УРСР про зміну меж областей слідує, що жодна містобудівна документація або документація із землеустрою у процесі вирішення цих питань не розроблялась та не затверджувалась, хоча Інструкціями БН 446–72 [22] та ВБН 38–82 [23] було передбачено розроблення Схем районного планування (розроблялися в межах краю або області) та Проєктів районного планування (розроблялися в межах одного або декількох районів однієї області).

Вперше, процедура зміни меж областей, перелік документів, які подаються в Президію Верховної Ради УРСР для вирішення цих питань, детально була визначена Положенням про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою УРСР 1981 року (далі — Положення 1981 року) [13]. Відповідно до п. 25 Положення 1981 року для розгляду питання зміни меж області відповідний виконавчий комітет обласної ради народних депутатів подає до Президії Верховної Ради УРСР наступні документи: а) подання з обґрунтуванням пропозицій щодо зміни меж області; б) економічну характеристику області (з відомостями про розмір території із зазначенням основних землекористувачів, про кількість населення, про розмір річного бюджету, про перелік основних промислових підприємств, будівельних, транспортних організацій, соціально-культурних закладів, підприємств торгівлі і побуту та ін); в) схематичну карту з пропонуваними змінами [13]. Разом з тим, Положення 1981 року не передбачало виду документації (містобудівної або землевпорядної) з врахуванням якої мають встановлюватися та змінюватися межі території області. Тож, запроваджена в колишній УРСР практика вирішення таких питань має місце і в незалежній Україні. Так, 15.12.1994 року постановою Верховної Ради України були змінені межі Дніпропетровської та Кіровоградської областей шляхом взаємного обміну земельними ділянками [14].

Сучасний конституційно-правовий статус області в Україні суттєво відрізняється від правового статусу області на момент її заснування в часи колишньої УРСР, яка на перших порах виконувала лише функцію адміністративно-територіальної одиниці. З прийняттям Конституції Украї-

ни [1] область займає особливе місце в системі адміністративно-територіального устрою нашої країни (ст. 133) та розглядається вже не лише як адміністративно-територіальна одиниця, а й як сформоване державою об'єднання територіальних громад, котре через обласну раду виробляє та реалізовує свій спільний інтерес, а також покликана виконувати функцію об'єднання територіальних громад [30, с. 4]. І.Я. Заяць досліджуючи правовий статус областей у зарубіжних державах, виділив три основні види: область як суб'єкт федерації, область як суб'єкт із спеціальним правовим статусом, область як суб'єкт із загальним статусом [30, с. 10]. Останній відповідає вищій ланці адміністративно-територіального поділу унітарної держави, якою є Україна.

Згідно ст. 133 Конституції України систему адміністративно-територіального устрою складають Автономна Республіка Крим (далі — АРК), області, райони, міста, райони в містах, селища і села [1]. Після відновлення статусу АРК в 1991 році, в Україні Основним Законом закріплений поділ території країни на 24 області (із зазначенням їх найменувань). Але на відміну від раніше чинних Конституцій колишньої УРСР, Конституція України не містить прямих положень про порядок утворення та ліквідацію областей, а також про встановлення та зміну їх меж. Пунктом 29 ст. 85 Основного Закону України встановлено, що утворення і ліквідація районів, встановлення і зміна меж районів і міст, віднесення населених пунктів до категорії міст, найменування і перейменування населених пунктів і районів належить до повноважень Верховної Ради України. А в п. 13 ст. 92 Конституції України закріплено, що територіальний устрій України визначається виключно законами України. Однак, Закон України «Про територіальний устрій України», враховуючи напрацьовані законопроекти, так і не був прийнятий, а тому на сьогодні це принципове питання досі залишається відкритим.

Ми погоджуємося з позицією Р.В. Губаня, що передбачені Положенням 1981 року приписи щодо утворення та ліквідації областей, їх найменування та перейменування не можуть бути реалізовані без внесення відповідних змін до Конституції України [29, с. 219–220]. Але, все ж питання встановлення та зміни меж вже утворених областей хоч і не передбачені Конституцією України, але на практиці вирішуються Верховною Радою України. Приміром, постановою Верховної Ради України від 22.12.1998 року встановлені межі Жовтневого (146038,3 га), Миколаївського (142985,3 га)

та Новоодеського (142848,9 га) районів Миколаївської області [7]. Ще одним яскравим прикладом тому є постанова Верховної Ради України від 19.07.2020 року «Про утворення та ліквідацію районів», якою в 24 областях нашої країни були ліквідовані 490 районів, що склалися з сільських, селищних, міських рад і населених пунктів, як адміністративно-територіальних одиниць, та утворені нові 136 укрупнених районів у складі територій сільських, селищних, міських територіальних громад [8]. Відтоді кордони територій нових районів, а відтак і областей, окреслюються межами територій сільських, селищних, міських територіальних громад.

Термін «межа території територіальної громади» не має нормативного визначення, а в юридичній літературі розуміється, як установлена на підставі затвердженої містобудівної (землевпорядної) документації умовна замкнута лінія та вертикальна поверхня над нею, каталог координат поворотних точок, інформація про яку внесена до Державного земельного кадастру (далі — ДЗК), яка назовні визначає територію відповідної територіальної громади та є просторовою основою для організації і діяльності на ній територіальної громади та її органів місцевого самоврядування [32]. Дана межа встановлюється на підставі затвердженого сільською, селищною, міською радою проекту землеустрою, розробленого в порядку, передбаченому ст. 46¹ Закону України «Про землеустрій» [5]. Але поки що процес встановлення меж територій територіальних громад та їх просторове планування наразі знаходиться на стадії розроблення, а їх умовні межі відображені в інформаційному шарі Публічної кадастрової карти — «Межі територіальних громад», які не містять офіційних відомостей з ДЗК.

Статтею 173 ЗК України передбачено порядок встановлення і зміни межі району, села, селища, міста, району у місті за проектами землеустрою щодо встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальних одиниць [4], окрім меж території області. Варто наголосити на тому, що територія області має особливий конституційно-правовий статус, оскільки вона є просторовою основою здійснення повноважень обласною радою, обласною державною адміністрацією, обласною військовою адміністрацією, обласною військово-цивільною адміністрацією та іншими територіальними органами центральних органів виконавчої влади та ін. Тож, встановлення обласної межі є виправданим, оскільки дозволить чітко розмежувати юрисдикцію органів державної влади та

органів місцевого самоврядування, базу оподаткування до обласного бюджету, а також уникнути компетенційних спорів між суб'єктами владних повноважень. Але нажаль дана ідея не знайшла свого відображення ні в одному із розроблених законопроектів про адміністративно-територіальний устрій України.

Термін «межа області» не має нормативного визначення, а по аналогії із дефініцією, наведеною в ч. 1 ст. 173 ЗК України [4], може розумітися як умовна лінія на поверхні землі, що відокремлює територію області від територій суміжних областей. Зрозуміло, що розроблення проекту землеустрою щодо встановлення (зміни) меж області було б занадто складним процесом, який би передбачав значні видатки з обласного бюджету, потребував би його узгодження з сільськими, селищними, міськими, районними радами, районними державними адміністраціями, які є органами управління на суміжних з областю територіях, або за рахунок території яких планується здійснити розширення обласних меж. Але, з огляду на особливий статус області, яка територіально замикає ланку регіонального рівня, обласні межі мають самостійний правовий статус, а тому також мають бути окремо офіційно встановлені.

Інакше, ми маємо парадоксальну ситуацію, коли межа району, сільради та населеного пункту, розташованого на околицях області, збігається з обласною межею (та власне і визначає обласну межу). Але ж ці межі хоч і збігаються, але мають різний правовий статус та порядок їх встановлення (зміни). Відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 186 ЗК України [4] з обласною радою погоджується лише проект землеустрою щодо встановлення (зміни) меж міста. Межі селища і села встановлюються за рішенням районної ради, межі району — Верховної Ради України, межі району в місті — районної в місті ради. Виявляється, що обласна рада, яка представляє спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст, розташованих на території області, не має достатніх повноважень у сфері вирішення питань адміністративно-територіального устрою щоб вплинути на процеси встановлення (зміни) меж районів, селищ та сіл, розташованих на околицях області.

Законом України «Про регулювання містобудівної документації» передбачено порядок планування території на регіональному рівні шляхом розроблення схем планування території АРК, областей та районів (або їх частин) [6, ст. 11, 13]. Порядок їх розроблення наразі унормований ДБН Б.1.1–13:2021 [24], ДБН Б.1.1–14:2021 [25] та ін.,

згідно яких на схемі існуючого стану території АРК, області або району (їх частин) з поміж інших, також повинні відображатися дані про їх площу, межі адміністративно-територіальних одиниць, межі територій територіальних громад, приміські зони та інші території. Зазначена містобудівна документація регіонального рівня могла б стати основою для встановлення (зміни) меж областей.

Юридично межі районів та областей наразі можуть бути визначені затвердженою містобудівною документацією (Схемами планування території АРК, областей, районів, проектами формування територій сільських, селищних рад, генеральними планами населених пунктів, детальними планами територій) або затвердженими проектами землеустрою щодо встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальної одиниці (району, міста, району в місті, селища, села).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. З проведеного аналізу нормативно-правових актів колишньої УРСР, які регулюють (регулювали) порядок встановлення та зміни меж областей, а також склад і порядок розроблення, погодження і затвердження містобудівної документації слідує, що на практиці Верховною Радою УРСР обласні межі жодного разу не встановлювалися, а лише змінювалися шляхом перечислення розташованих на околицях області територій населених пунктів, сілрад (міськрад) з одного району в інший, або перечислення територій району (районів) з однієї області в іншу. Внаслідок удосконалення

адміністративно-територіального устрою України зазнавала змін мережа районів і сілрад внаслідок чого відповідно і змінювались межі областей.

З прийняттям Конституції України ідея встановлення чи зміни меж найвищої ланки системи адміністративно-територіального устрою (області) була відхилена, оскільки корегування кордонів областей можливо здійснювати шляхом встановлення (зміни) меж районів та населених пунктів, які розташовані на околицях області. В такий спосіб обласна рада майже усунута від участі у процесі визначення території області шляхом встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальних одиниць, розташованих на її околицях, що обмежує її правосуб'єктність як суб'єкта конституційно-правових відносин.

Виявляється, що в такий спосіб межа району, сілради та населеного пункту збігається з обласною межею. Разом з тим, різний правовий статус цих меж та порядок їх встановлення (зміни) на практиці створює проблему їх взаємоузгодження між собою та призводить до компетенційних спорів.

Ми переконані, що запровадження в нашої країні порядку встановлення (зміни) меж області є виправданим з огляду на її особливий конституційно-правовий статус, що обумовлює внесення відповідних змін до п. 29 ст. 85 Конституції України, до ст. ст. 173, 174, ч. 3 ст. 186 ЗК України, ст. 46 Закону України «Про землеустрій» та інших законодавчих актів України.

Дана тема є дуже складною, що обумовлює активізацію подальших наукових досліджень даної проблематики на рівні монографічних робіт.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996р. № 254. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Конституція (Основний закон) УРСР: постанова ВУЦВК від 30.01.1937 р. URL: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>
3. Конституція (Основний закон) УРСР: Закон Української РСР від 20.04.1978 р. № 888-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420>
4. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
5. Про землеустрій: Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text>
6. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038- VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>
7. Про зміну меж Жовтневого, Миколаївського та Новоодеського районів Миколаївської області: постанова Верховної Ради України від 22.12.1998 р. № 339-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/339-14#Text>
8. Про утворення та ліквідацію районів: постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 р. № 807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>

9. Про ліквідацію Ізмаїльської області УРСР: Указ Президії Верховної Ради СРСР від 27.02.1954 р. Збірник законів СРСР та указів Президії Верховної Ради СРСР 1938 р. М.: 1956. С. 55.
10. Про ліквідацію Дрогобицької області: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 21.05.1959 р. Відомості Верховної Ради УРСР. 28.05.1959. № 17 Ст. 111.
11. Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Київської області: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.06.2020 р. № 715-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/715-2020-%D1%80#Text>
12. Положення про порядок перетворення, обліку, найменування та реєстрації населених пунктів, а також вирішення інших адміністративно-територіальних питань в УРСР: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 28.06.1965 р. № 4н06. Сборник законов Украинской ССР и указов Президиума Верховного Совета Украинской ССР: 1938–1979. В 2-х т. Сост. З.К. Калинин; под ред. Я.Я. Колотухин и Ф.Г. Бурчака. Политиздат Украины. 1980. Т. 1. С. 34–40.
13. Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР: Указ Президії від 12.03.1981 р. № 1654-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1654-10>
14. Про зміну меж Дніпропетровської та Кіровоградської областей: постанова Верховної Ради України від 19.12.1994 р. № 297/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/297/94-%D0%92%D0%A0#Text>
15. Про утворення Львівської, Дрогобицької, Волинської, Станіславської, Тарнопольської та Ровинської областей: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 27.11.1939 року. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140985___140985
16. Про утворення обласних виконавчих комітетів на території УСРР: постанова ВУЦВК УСРР від 09.02.1932 р. Збірник Указонень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України (далі — ЗЗРРСУУ). 29.02.1932. № 5. Ст. 28.
17. Про утворення Софіївського району на території Дніпропетровської області та про зміни в території Запорізької міської ради: постанова ВУЦВК УСРР від 01.02.1933 р. ЗЗРРСУУ. 15.02.1933. № 5. Ст. 48.
18. Про часткові зміни районних меж Донецької області: постанова ВУЦВК УСРР від 10.05.1934 р. ЗЗРРСУУ. 25.05.1934. № 19. Ст. 159.
19. Про зміни обласних меж Харківської та Київської областей: постанова ВУЦВК УСРР від 25.06.1935 р. ЗЗРРСУУ. 1935. № 16. Ст. 82.
20. Про зміну обласних меж Харківської та Дніпропетровської областей: постанова ВУЦВК УСРР від 14.11.1935 р. ЗЗРРСУУ. 1935. № 42. Ст. 198.
21. Про зміну обласної межі Харківської і Чернігівської областей: постанова ВУЦВК УСРР від 11.03.1936 р. ЗЗРРСУУ. 1936. № 15. Ст. 70.
22. Інструкція по складанню схем та проєктів районного планування БН 446-72: наказ Державного комітету Ради Міністрів СРСР по справах будівництва від 17.07.1972 р. URL: https://standartgost.ru/g/%D0%A1%D0%9D_446-72
23. Інструкція про склад, порядок розробки, погодження та затвердження схем і проєктів районного планування, планування та забудови міст, селищ та сільських населених пунктів ВБН 38-82: наказ Державного комітету по цивільному будівництву та архітектурі при Держбуді СРСР від 29.12.1982 р. № 379. URL: https://dnaor.com/html/41657/doc-%D0%92%D0%A1%D0%9D_38-82
24. Склад та зміст містобудівної документації на державному та регіональному рівнях ДБН Б.1.1-13:2021: наказ Міністерства розвитку громад та територій від 30.12.2021 р. № 366. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=98055
25. Склад та зміст містобудівної документації на місцевому рівні ДБН Б.1.1-14:2021: наказ Міністерства розвитку громад та територій від 30.12.2021 р. № 367. URL: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/dbn-b.1.1-14_2021.pdf
26. Адміністративно-територіальний устрій України. Шляхи реформування. Під ред. В.Г. Яцуби. К.: «Геопринт». 2007. 366 с.
27. Адміністративно-територіальна реформа: завдання, шляхи реалізації, критерії ефективності: Матеріали «круглого столу». За ред. З.С. Варналія. К.: НІСД. 2005. 73 с.
28. Адміністративно-територіальний поділ союзних республік на 01.10.1938 року. М.: 1938. С. 154–155.
29. Губань Р.В. Становлення та розвиток адміністративно-територіального устрою України в XX — на початку XXI століття (історико-правове дослідження): дис. докт. юр. наук: 12.00.01. Р.В. Губань. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Київ. 2018. 601 с.
30. Заяць І.Я. Правовий статус області в Україні: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Юридичний факультет. Л.1999. 20 с.

31. Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам. Том 2. Л-П. За ред. И. И. Срезневского. Санкт-Петербург, 1902. С. 516–518, 534.

32. Потапенко С.А. Правовий статус територій територіальних громад у системі адміністративно-територіального устрою України. Право України. 2021. № 12. С. 238–239.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996r. № 254. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

2. Konstytutsiia (Osnovnyi zakon) URSR: postanova VUTsVK vid 30.01.1937 r. URL: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html> [in Ukrainian].

3. Konstytutsiia (Osnovnyi zakon) URSR: Zakon Ukrainskoi RSR vid 20.04.1978 r. № 888-IKh. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420> [in Ukrainian].

4. Zemelnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [in Ukrainian].

5. Pro zemleustrii: Zakon Ukrainy vid 22.05.2003 № 858-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> [in Ukrainian].

6. Pro rehuliuвання mistobudivnoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 17.02.2011 № 3038- VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> [in Ukrainian].

7. Pro zminu mezh Zhovtnevoho, Mykolaivskoho ta Novoodeskooho raioniv Mykolaivskoi oblasti: postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 22.12.1998 r. № 339-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/339-14#Text> [in Ukrainian].

8. Pro utvorennia ta likvidatsiiu raioniv: postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 17.07.2020 r. № 807-IKh. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> [in Ukrainian].

9. Pro likvidatsiiu Izmailskoi oblasti URSR: Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady SRSR vid 27.02.1954 r. Zbirnyk zakoniv SRSR ta ukaziv Prezydii Verkhovnoi Rady SRSR 1938 r. M.: 1956. S. 55 [in Ukrainian].

10. Pro likvidatsiiu Drohobyskoi oblasti: Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady URSR vid 21.05.1959 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR. 28.05.1959. № 17 St. 111 [in Ukrainian].

11. Pro vyznachennia administratyvnykh tsentriv ta zatverdzhennia terytorii terytorialnykh hromad Kyivskoi oblasti: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.06.2020 r. № 715-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/715-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

12. Polozhennia pro poriadok peretvorennia, obliku, naimenuvannia ta reiestratsii naselenykh punktiv, a takozh vyrishennia inshykh administratyvno-terytorialnykh pytan v URSR: Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady URSR vid 28.06.1965 r. № 4n06. Sbornyky zakonov Ukraynskoi SSR y ukazov Prezydyuma Verkhovnoho Soveta Ukraynskoi SSR: 1938–1979. V 2-kh t. Sost. Z. K. Kalynyn; pod red. Ya. Ia. Kolotukhyn y F. H. Burchaka. Polytyzdat Ukrayny. 1980. T. 1. S. 34–40 [in Russian].

13. Pro poriadok vyrishennia pytan administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainskoi RSR: Ukaz Prezydii vid 12.03.1981 r. № 1654-Kh. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1654-10> [in Ukrainian].

14. Pro zminu mezh Dnipropetrovskoi ta Kirovohradskoi oblasti: postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 19.12.1994 r. № 297/94-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/297/94-%D0%92%D0%A0#Text> [in Ukrainian].

15. Pro utvorennia Lvivskoi, Drohobychskoi, Volynskoi, Stanislavskoi, Tarnopolskoi ta Rovynskoi oblasti: Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady URSR vid 27.11.1939 roku. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140985__140985 [in Ukrainian].

16. Pro utvorennia oblasnykh vykonavchykh komitetiv na terytorii USRR: postanova VUTsVK USRR vid 09.02.1932 r. Zbirnyk Uzakonen ta Rozporiadzhen Robitnycho-Selianskoho Uriadu Ukrainy (dali — ZZRRSUU). 29.02.1932. № 5. St. 28 [in Ukrainian].

17. Pro utvorennia Sofiivskoho raionu na terytorii Dnipropetrovskoi oblasti ta pro zminy v terytorii Zaporizkoi miskoi rady: postanova VUTsVK USRR vid 01.02.1933 r. ZZRRSUU. 15.02.1933. № 5. St. 48 [in Ukrainian].

18. Pro chastkovi zminy raionnykh mezh Donetskoi oblasti: postanova VUTsVK USRR vid 10.05.1934 r. ZZRRSUU. 25.05.1934. № 19. St. 159 [in Ukrainian].

19. Pro zminy oblasnykh mezh Kharkivskoi ta Kyivskoi oblasti: postanova VUTsVK USRR vid 25.06.1935 r. ZZRRSUU. 1935. № 16. St. 82 [in Ukrainian].

20. Pro zminu oblasnykh mezh Kharkivskoi ta Dnipropetrovskoi oblasti: postanova VUTsVK USRR vid 14.11.1935 r. ZZRRSUU. 1935. № 42. St. 198 [in Ukrainian].

21. Pro zminu oblasnoi mezhi Kharkivskoi i Chernihivskoi oblasti: postanova VUTsVK USRR vid 11.03.1936 r. ZZRRSUU. 1936. № 15. St. 70 [in Ukrainian].
22. Instruktsiia po skladanniu skhem ta proiektiv raionnoho planuvannya BN 446-72: nakaz Derzhavnoho komitetu Rady Ministriv SRSR po spravakh budivnytstva vid 17.07.1972 r. URL: https://standartgost.ru/g/%D0%A1%D0%9D_446-72 [in Ukrainian].
23. Instruktsiia pro sklad, poriadok rozrobky, pohodzhennia ta zatverdzhennia skhem i proiektiv raionnoho planuvannya, planuvannya ta zabudovy mist, selyshch ta silskykh naselenykh punktiv VBN 38-82: nakaz Derzhavnoho komitetu po tsyvilnomu budivnytstvu ta arkhitekturi pry Derzhbudi SRSR vid 29.12.1982 r. № 379. URL: https://dnaop.com/html/41657/doc-%D0%92%D0%A1%D0%9D_38-82 [in Russian].
24. Sklad ta zmist mistobudivnoi dokumentatsii na derzhavnomu ta rehionalnomu rivniakh DBN B.1.1-13:2021: nakaz Ministerstva rozvytku hromad ta terytorii vid 30.12.2021 r. № 366. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=98055 [in Ukrainian].
25. Sklad ta zmist mistobudivnoi dokumentatsii na mistsevomu rivni DBN B. 1.1-14:2021: nakaz Ministerstva rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy vid 30.12.2021 № 367. URL: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/dbn-b.1.1-14_2021.pdf [in Ukrainian].
26. Administratyvno-terytorialnyi ustroi Ukrainy. Shliakhy reformuvannia. Pid red. V.H. Yatsuby. K.: «Heoprynt». 2007. 366 s [in Ukrainian].
27. Administratyvno-terytorialna reforma: zavdannia, shliakhy realizatsii, kryterii efektyvnosti: Materialy «kruhloho stolu». Za red. Z.S. Varnalii. K.: NISD. 2005. 73 s [in Ukrainian].
28. Administratyvno-terytorialnyi podil soiuznykh respublik na 01.10.1938 roku. M.: 1938. S. 154–155 [in Russian].
29. Huban R. V. Stanovlennia ta rozvytok administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy v KhKh — na pochatku KhKhI stolittia (istoryko-pravove doslidzhennia): dys. dokt. yur. nauk: 12.00.01. R. V. Huban. Lviv. nats. un-t im. I. Franka. Kyiv. 2018. 601 s [in Ukrainian].
30. Zaiats I. Ya. Pravovyi status oblasti v Ukraini: avtoref. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02. Lvivskiy natsionalnyi un-t im. Ivana Franka. Yurydychnyi fakultet. L.1999. 20 s [in Ukrainian].
31. Materialy dlya slovaryia drevne-russkogo yazyika po pismennyim pamyatnikam. Tom 2. L-P. Za red. I. I. Sreznevskogo. Sankt-Peterburg, 1902. S. 516–518, 534. [in Russian].
32. Potapenko S. A. Pravovyi status terytorii terytorialnykh hromad u systemi administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy. Pravo Ukrainy. 2021. № 12. S. 238–239 [in Ukrainian].

Горпинюк Оксана Петрівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ*

Horpyniuk Oksana

*PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Criminal and Legal Disciplines
Lviv State University of Internal Affairs*

ORCID: 0000-0003-3110-6564

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-1-8543

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ ЩОДО ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ В КК УКРАЇНИ

IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL LAW ABOUT PREVENTION TERRORISM INTO CRIMINAL LAW OF UKRAINE

Анотація. Розглядаються проблеми імплементації норм міжнародного кримінального права в кримінальне право України. Досліджено особливості імплементації міжнародно-правових норм щодо протидії тероризму в КК України. Проаналізовано пропозиції до КК України у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму та окреслено напрямки вдосконалення чинного КК України. Зроблено висновок, що багато кримінально-правових норм містять бланкетні диспозиції, які для розуміння змісту ознак складів кримінальних правопорушень відсилають до інших нормативно-правових актів (зокрема міжнародних договорів, конвенцій, актів іншогогалузевого законодавства), які своєю чергою роз'яснюють зміст забороняючих норм. У таких випадках можливе застосування міжнародно-правових норм і це не суперечитиме ст. 3 КК України. Констатовано, що дотримання міжнародних зобов'язань в національному законодавстві у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму цілком можливе не лише шляхом криміналізації окремих протиправних діянь в КК України, але й при збереженні уже наявних складів, які охоплюють вчинення посягань, рекомендованих міжнародним актом. При цьому вітчизняний законодавець має зберігати можливість певної варіативності вибору форми імплементації міжнародно-правових норм у кримінальне законодавство, зважаючи на публічність відповідної галузі та передусім збереження суверенітету та національних інтересів у зазначеній сфері. Проведене дослідження в цілому показує складність регулювання процесів імплементації норм міжнародного кримінального права в національне законодавство, вимагає ретельного аналізу міжнародного законодавства, яке повинно передувати інтеграції в КК України, потребує зважування інтересів усіх сторін міжнародних угод.

Ключові слова: імплементація, протидія тероризму, міжнародний договір.

Summary. The law implementation provision issues of international criminal law in the criminal law of Ukraine are considered. Implementation's particularity of the international legal norms in respect of combating terrorism in the Criminal Law of Ukraine was studied. Proposals for Criminal Law of Ukraine related to the ratification of the Additional Protocol to the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism are analyzed. Improvements to existing Ukrainian criminal law are highlighted. It is concluded that availability of a number of criminal law provisions contains blanket dispositions which aimed to give a perception to the content of criminal breaches components referring to other legal acts (in particular, international treaties, conventions, acts of other sectoral legislation), which, in turn, explicate an essence of prohibitive provisions. In such cases, an appliance of international legal laws is eventual. It is defined that compliance with international obligations in national legislation relating to the ratification of the Additional Protocol to the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism is quite possible not only by criminalizing certain unlawful acts in the Criminal Code of Ukraine, but also through the keeping already available

composition including committing offenses recommended by an international act. Herein, an internal legislator should retain the possibility of certain variability in choosing the form of implementation of international legal norms criminal legislation, taking into account the publicity of the relevant field and, above all, the preservation of sovereignty and national interests in the field. Basically, the carried out research demonstrates the complicity of regulating the implementation of international criminal law into national legislation requiring a comprehensive analysis of international legislation that should be preceded by integration into the Criminal Code of Ukraine, and requires the consideration of the interests of all parties of the international agreements.

Key words: implementation, combating terrorism, international treaty.

Постановка проблеми. Глобалізація та динамічність суспільних процесів у цілому світі, членство у міжнародних організаціях, врешті російська збройна агресія, викликала гостру необхідність нашої держави швидко реагувати на зміни правового, соціального, політичного та економічного характеру, гармонізувати національне законодавство з міжнародно-правовими нормами. Повномасштабна війна в Україні у лютому 2022 року ще більше прискорила темпи проведення реформ, які для неї стали питанням виживання та швидкого становлення сильної, демократичної та по-справжньому суверенної і незалежної європейської держави.

У зв'язку з набуттям Україною статусу кандидата на членство в Європейському Союзі основна увага вітчизняного законодавця прикута до реформування кримінального законодавства, усунення суперечностей, колізій та загалом приведення законодавства відповідно до вимог міжнародних договорів, прийнятих Європейськими інституціями, членом яких є Україна. Відомий принцип «*Pacta sunt servanda*» — кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників та повинен ними добросовісно виконуватись (ст. 26 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, 1986 р.) знайшов своє втілення в Законі України «Про міжнародні договори». Так, відповідно до ст. 19 зазначеного закону чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства [1].

Водночас введення в дію міжнародно-правових норм та їх реалізація у вітчизняному кримінальному законодавстві України (далі — КК України) має свою специфіку. Адже згідно із ст. 3 КК України кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом. Зазначене законодавче положення можна зрозуміти так, що для того, щоб виконати зобов'язання за міжнародним договором потрібно внести зміни до чинного КК України, передбачити ті чи інші ді-

яння кримінально-протиправними та вказати вид та розмір покарання за їх вчинення.

У цьому контексті виникають певні застереження. По-перше, необхідно обережно підходити до внесення змін до КК України з урахуванням міжнародних договорів, потрібно враховувати правила законодавчої техніки вітчизняного законодавства, слід уникати необґрунтованої криміналізації протиправних діянь, які призводять до невинуватених дублювань чи, навіть, колізій кримінально-правових норм та змін окремих інститутів кримінального права. По-друге, необхідне чітке усвідомлення того, чи завжди імплементація міжнародно-правових норм у вітчизняне кримінальне законодавство неможлива без обов'язкового внесення змін безпосередньо до КК України?

Саме тому метою наукової статті є дослідження проблем імплементації норм міжнародного кримінального права в кримінальне право України на прикладі положень Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму та окреслення можливих напрямків вдосконалення чинного КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації міжнародно-правових норм у кримінальному законодавстві України висвітлено у працях таких вітчизняних вчених як М.І. Хавронюка [2], Є.Л. Стрельцова [3], Г.В. Єпура [4], О.М. Броневицької [5], М.В. Піддубної [6] та інших. Вагомими також видаються напрацювання універсалізації та уніфікації вітчизняного законодавства у дослідженнях М.Г. Хаустова [7]. Водночас багато питань, які розкривають зазначені автори у своїх дослідженнях є дискусійними чи такими, що потребують подальшого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Саме поняття «імплементація» (від англ. *implement*) — перекладається як здійснення, забезпечення, виконання. Існує дуже багато підходів до визначення цього поняття, однак у найбільш загальному значенні це поняття означає встановлений державою порядок застосування норм міжнародного права на її території конкретними засобами чи способами. У теорії правової науки виділяють різні способи

імплементатії міжнародних договорів, зокрема трансформація, відсилання, інкорпорація, рецепція. Вказані способи багатьма правниками[8] визначаються по-різному та мають дещо суперечливий зміст. Загалом видається правильною теза про те, що спосіб імплементатії головним чином залежить від виду норм.

У теорії міжнародного права міжнародні норми поділяють на самовиконувані та несамовиконувані[9]. Самовиконувані міжнародні норми можуть застосовуватися безпосередньо в порядку, передбаченому для норм національного законодавства та не вимагають видання внутрішньодержавних актів щодо їх застосування. Водночас несамовиконувані не можуть самостійно регулювати відносини за участю суб'єктів внутрішньодержавного права та для їх реалізації необхідно прийняти внутрішньодержавний акт, який доповнює та конкретизує їх зміст.

Дослідники з кримінального права здебільшого вважають, що міжнародні договори кримінально-правового характеру належать до несамовиконуваних (О.М. Броневицька [5, с. 8], М.В. Піддубна [6, с. 10]) та потребують щоразу внесення змін до чинного кримінального законодавства державучасниць договору.

З цього приводу вважається цілком слушним зауваження Є.Л. Стрельцова, який зазначає, що при інтеграції міжнародно-правових і зарубіжних положень у національне публічне законодавство слід виходити з того, що аналіз публічного законодавства починається із звернення до основних положень, які визначають зміст та ознаки держави і передусім її державного суверенітету. Тому на думку науковця не слід відразу вести мову про їх пряме «впровадження» або про їх механічне «копіювання» в національне законодавство, так як такий підхід може прямо суперечити і його нормам, і існуючій правовій системі, і правовій ідеології, і правосвідомості професійних юристів і населення, що може викликати «тільки» відторгнення такого «зовнішнього» законодавства [3, с. 45].

Водночас, потрібно враховувати й те, що багато кримінально-правових норм містять бланкетні диспозиції, які для розуміння змісту ознак складів кримінальних правопорушень відсилають до інших нормативно-правових актів (зокрема міжнародних договорів, актів іншогогалузевого законодавства), які своєю чергою роз'яснюють зміст забороняючих норм. У таких випадках можливе застосування міжнародно-правових норм і це не суперечитиме ст. 3 КК України. Такі способи реалізації міжнародних зобов'язань втілено в поло-

женнях КК України. Наприклад, відповідно до ст. 8 КК України іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили кримінальні правопорушення за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках, передбачених міжнародними договорами...(загальна відсилка). Своєю чергою, ст. 243 КК України відсилає до нормативних актів, які регулюють скидання та поховання у морі шкідливих речовин чи сумішей. До таких нормативних актів належить, зокрема, Міжнародна конвенція 1973 року по запобіганню забрудненню суден [10, с. 5] (часткова відсилка).

Варто погодитись також з думкою Є.В. Стрельцова, про те, що зобов'язання запровадити в національне законодавство відповідне міжнародне положення може мати різний формальний «зовнішній» вигляд, а саме: 1) це може бути «дослівне» відображення таких положень; 2) загальне закріплення в національному законодавстві тільки відсилань до відповідних положень міжнародного або зарубіжного законодавства; 3) використання в національному законодавстві загальних складів злочинів, які одночасно будуть «перекривати» і національні склади, і відповідні конвенційні положення. Розуміння цього дасть змогу зберегти змістовну спрямованість вказаних міжнародно-правових положень при їх відображенні у національному кримінальному законодавстві [3, с. 49–50].

Доцільність та переваги вказаної автором третьої форми імплементатії міжнародних зобов'язань у кримінальне законодавство можна проілюструвати на прикладі імплементатії міжнародно-правових норм щодо протидії тероризму в чинний КК України. Так, станом на кінець 2022 року у Верховній Раді зареєстровано та прийнято за основу законопроект від 21.10.2022 № 8146 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, а також до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом» [11]. Основною метою Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, підписаного Україною 28 жовтня 2015 року (Далі — Додатковий протокол) [12] є збільшення зусиль договірних сторін Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму в протидії тероризму та його проявам. У зв'язку з цим пропонується доповнити зазначену Конвенцію положеннями про криміналізацію «проходження навчання тероризму», «перетинання державного

кордону України з терористичною метою», а також фінансування цих діянь. Логічно, що пропонується доповнити відповідними законодавчими новелами КК України. Водночас системне вивчення положень як самого Додаткового протоколу, Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму (16.05.2005), так і норм КК України про відповідальність за кримінальні правопорушення щодо протидії тероризму, дозволяє відмітити певні недоліки відповідної імплементації міжнародно-правових норм, запропонованих саме проектом № 8146, що веде до порушення правил законодавчої техніки, системності КК України, ускладнює розуміння його змісту.

Зокрема проектом пропонується нова редакція ст. 258-4 КК України. «Сприяння вчиненню терористичного акту, проходження навчання тероризму». Запропонована редакція статті 258-4 КК України передбачає доповнення вказівкою на проходження навчання тероризму. Водночас чинна редакція відповідної статті передбачає відповідальність за навчання особи з метою вчинення терористичного акту, яке є суміжним до запропонованого «проходження навчання тероризму», про що свідчать положення міжнародних актів. Зокрема, відповідно до положення статті 7 «Навчання тероризму» Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму (16.05.2005), а також положення, викладеного у статті 3 Додаткового протоколу «Проходження навчання тероризму», навчання особи тероризму — це надання інструкцій особі про методи чи засоби для вчинення, сприяння вчиненню терористичного злочину (ст. 7 Конвенції). Своєю чергою, проходження навчання тероризму — це отримання особою аналогічних інструкцій про методи чи засоби для вчинення, сприяння вчиненню терористичного злочину (ст. 3 Додаткового протоколу). Варто зауважити, що вимога встановити кримінальну відповідальність, як за надання інструкцій особі про методи чи засоби для вчинення терористичного злочину, так і за отримання особою відповідних навиків впливає також і з Директиви (ЄС) 2017/541 від 15.03.2017 про боротьбу з тероризмом (ст. 7 та ст. 8 Директиви) [13], у відповідність до якої також належить привести вітчизняне кримінальне законодавство.

У запропонованій примітці до статті 258-4 КК України міститься роз'яснення поняття проходження навчання тероризму. Так, під проходженням навчання тероризму в цій статті слід розуміти отримання особою інструкцій, включаючи набуття знань чи практичних навичок, від іншої особи стосовно виготовлення або використання ви-

бухових речовин, вогнепальної чи іншої зброї або шкідливих чи небезпечних речовин, або стосовно інших специфічних методів чи засобів з метою здійснення діяльності, яка відповідно до закону є терористичною. Виходячи зі змісту примітки, визначення поняття «проходження навчання тероризму» повністю відтворює положення, викладене у статті 3 Додаткового протоколу «Проходження навчання тероризму». Єдиною відмінністю є те, що у запропонованій примітці йдеться про проходження навчання для вчинення не лише терористичного акту (чинна редакція ст. 258-4 КК України), але з метою здійснення діяльності, яка відповідно до закону є терористичною. Такий підхід в цілому видається схвальним, адже проходження навчання тероризму не обмежується лише вчиненням одного терористичного акту.

Проектом № 8146 також пропонується доповнити КК України статтею 258-6 «Перетинання державного кордону України з метою здійснення діяльності, яка відповідно до закону є терористичною». Водночас вивчення положень Додаткового протоколу дозволяє констатувати певні упущення авторів проекту щодо криміналізації окремих діянь. Зокрема у Додатковому протоколі йдеться про рекомендацію сторонам Конвенції та Протоколу передбачити кримінальну відповідальність як за виїзд за кордон з метою вчинення терористичних посягань (стаття 4 Додаткового протоколу «Виїзд за кордон з терористичною метою»), так і за організацію чи сприяння іншим способом виїзду за кордон з метою терористичної діяльності (стаття 6 Додаткового протоколу «Організація чи сприяння іншим способом виїзду за кордон з метою терористичної діяльності»). Останнє зазначене діяння не передбачено у Проекті.

Враховуючи, що норми аналізованих міжнародних договорів, які рекомендують державам криміналізувати відповідальність, як за навчання особи терористичному злочину (коли їй надають відповідні інструкції), так і проходження особою навчання тероризму (коли вона отримує навички для вчинення терористичного злочину) видається доречним передбачити кримінальну відповідальність за такі діяння, однак вважаю недосконалим передбачати таку ознаку в ст. 258-4 КК України «Сприяння вчиненню терористичного акту», яка передбачає відповідальність також із за вербування, і за озброєння з метою вчинення терористичного акту. За своїм змістом відповідні діяння: навчання тероризму та проходження навчання тероризму становлять готування до вчинення кримінального правопорушення та підпадають

під визначення цієї стадії вчинення кримінального правопорушення, встановленого у ст. 14 КК України. Готуванням до вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з тероризмом також слід вважати в'їзд та виїзд за кордон з терористичною метою. Примітно, що до таких висновків можна дійти аналізуючи Проект нового КК України. Автори Проекту КК України передбачили відповідальність за проходження навчання тероризму та проведення навчання тероризму, а також перетин кордону України з метою здійснення терористичного злочину в окремій статті 7.2.10. «Підготовка до терористичної діяльності». Відповідно до цієї статті підлягає кримінальній відповідальності за злочин 5 ступеня особа, яка з метою здійснення терористичного діяння, участі в діяльності терористичної групи чи фінансування тероризму вчинила наступні діяння: проходила навчання, проводила навчання, прибула до України чи держави-члена Європейського Союзу або переміщувалась транзитом Україною, залишила територію України чи держави-члена Європейського Союзу, заволоділа предметом, коштами, інформацією або склала чи використала підроблений офіційний документ [14].

Що ж до таких протиправних діянь як «вербування» та «озброєння», то вони повною мірою охоплюються таким посяганням як «Втягнення особи у вчинення терористичного акту» (ст. 258-1 КК України). До того ж озброєння особи з метою вчинення терористичного акту може бути частиною навчання або проходження навчання тероризму. У цьому зв'язку виникає питання про недоцільність існування в КК України двох окремих статей «Втягнення у вчинення терористичного акту» (ст. 258-1) та «Сприяння вчиненню терористичного акту» (ст. 258-3), про що вже давно наголошується в юридичній літературі. Зокрема В.П. Ємельянов слушно відзначає, що у ст. 258-1 КК передбачається відповідальність за втягнення особи у вчинення терористичного акту, а в ст. 258-4 КК — за вербування особи з метою вчинення терористичного акту, а так само використання особи з цією метою. Тобто за фактично однакові дії встановлюється відповідальність у різних статтях КК, що штучно породжує колізію норм [15, с. 54–55]. До того ж аналіз судової практики показує, що чинна ст. 258-4 КК України (сприяння вчиненню терористичного акту) практично не застосовується. Більшість переглянутих вироків з Єдиного державного реєстру судових рішень свідчать про переважну кваліфікацію різного роду сприяння тероризму за ст. 258-1 КК

про втягнення у вчинення терористичного акту або ж сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації за ст. 258-3 КК. Видається, що такі діяння, як організація чи сприяння іншим способом виїзду за кордон з метою терористичної діяльності як рекомендація криміналізації в КК України за статтею 6 Додаткового протоколу повністю підпадає під ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 258-3 чинного КК України.

Потрібно також зауважити, що сприяння діяльності терористичної групи чи організації чи сприяння вчиненню терористичного злочину слід вважати участю в діяльності терористичної групи чи організації. Зокрема розробники Проекту нового КК передбачили відповідальність за участь особи у діяльності терористичної групи, якщо вона створила терористичну групу, керувала її діяльністю, була учасником такої групи або сприяла такій групі чи вчиненню злочину її учасником або іншою особою на виконання завдання терористичної групи (ст. 7.2.7) [14].

Що ж до інших пропозицій за проектом № 8146, привертає увагу пропозиція доповнити статтю 258-5 КК України «Фінансування тероризму» вказівкою на нові злочинні діяння: «навчання тероризму, перетинання державного кордону України з терористичною метою». Видається, що вказувати у відповідній статті на заборону фінансування кожного злочинного діяння, яке пов'язане з терористичною діяльністю не видається доцільним. По-перше, у вказаній статті перелік злочинних дій невичерпний, на що вказує зворот «провадження будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроби вчинення таких дій». До того ж проектом пропонується відповідальність за фінансування навчання тероризму, однак упущено фінансування проходження навчання тероризму, які відрізняються, що й було відзначено у цій статті. По-друге, використання переліків злочинних діянь терористичної спрямованості значно перевантажує диспозицію статті, ускладнює її розуміння, що й суперечить вимогам юридичної техніки та лаконічності викладу кримінально-правових норм. Саме тому видається доцільним переформулювати диспозицію статті 258-5 КК «Фінансування тероризму» без вказівки на довгі переліки злочинних діянь терористичної спрямованості.

В теорії та практиці кримінального права переважає думка про те, що в силу того, що у переважній більшості міжнародних договорів вказано ознаки тільки суспільно-небезпечних діянь, то санкції за їх вчинення кожна держава має вста-

новити самостійно відповідно до міжнародних зобов'язань, шляхом внесення змін і доповнень до КК України. Зокрема відповідно до п. 16 постанови Пленуму ВСС України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 року № 13 «Про застосування судами міжнародних договорів при здійсненні правосуддя» вказано, що норми міжнародних договорів, які визначають ознаки складу кримінально караного діяння, не можуть застосовуватися судами України безпосередньо, оскільки такими договорами прямо встановлюється обов'язок держави забезпечити виконання передбачених договором обов'язків шляхом встановлення покарання за певні злочини внутрішнім (національним) законом [16]. Водночас потрібно наголосити, що такий підхід може бути виправданий, якщо законодавець має можливість певного вибору щодо способу закріплення в національному законі ознак складів кримінальних правопорушень та покарань за їх вчинення з урахуванням існуючих інститутів кримінального права. Зокрема така варіативність для національного законодавця видається закладена в положеннях Додаткового протоколу, підписаного Україною 28 жовтня 2015 року. Так, відповідний протокол хоча й не містить рекомендації щодо видів та розмірів покарань, але передбачає положення про те, що установлення, виконання та застосування видів криміналізації визначених в цьому документі повинні, з-поміж іншого, відповідати принципу пропорційності з урахуванням законних цілей, які переслідують, і їхньої необхідності в демократичному суспільстві, а також повинні виключати будь-яку форму свавілля або дискримінаційного ставлення (ч. 2 ст. 8) [12].

Висновки. Таким чином проведене дослідження у статті дозволяє констатувати: 1) дотримання міжнародних зобов'язань в національному законодавстві у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму цілком можливе не лише шляхом криміналізації окремих протиправних діянь в КК України, але й при збереженні уже наявних складів, які охоплюють вчинення посягань, рекомендованих міжнародним актом. При цьому вітчизняний законодавець має зберігати можливість певної варіативності вибору форми імплементації міжнародно-правових норм у кримінальне законодавство, зважаючи на публічність відповідної галузі та передусім збереження суверенітету та національних інтересів у зазначеній сфері; 2) по-

трібно враховувати й те, що багато кримінально-правових норм містять бланкетні диспозиції, які для розуміння змісту ознак складів кримінальних правопорушень відсилають до інших нормативно-правових актів (зокрема міжнародних договорів, конвенцій, актів іншогогалузевого законодавства), які своєю чергою роз'яснюють зміст забороняючих норм. У таких випадках можливе застосування міжнародно-правових норм і це не суперечитиме ст. 3 КК України; 3) аналіз пропозицій за проектом № 8146 показав, що більшість ознак запропонованих складів кримінальних правопорушень уже охоплюються наявними інститутами кримінального права, зокрема такі діяння як навчання особи тероризму, проходження навчання тероризму, перетинання державного кордону України з метою здійснення діяльності, яка відповідно до закону є терористичною повністю відповідають такій стадії вчинення кримінального правопорушення, як готування (ст. 14 КК); організація чи сприяння іншим способом виїзду за кордон з метою терористичної діяльності, що рекомендована ст. 6 Додаткового протоколу повністю підпадає під ознаки уже існуючої кримінальної відповідальності за ст. 258-3 КК «сприяння діяльності терористичної групи чи терористичної організації»; пропозиції щодо доповнення ст. 258-5 КК «Фінансування тероризму» вважаються недоцільними оскільки значно перевантажують диспозиції статей, ускладнюють їх розуміння, що й суперечить вимогам юридичної техніки та лаконічності викладу кримінально-правових норм. Тому пропонується переформулювати диспозицію статті 258-5 КК «Фінансування тероризму» без вказівки на довгі переліки злочинних діянь терористичної спрямованості, для яких здійснюється фінансування. Перспективними також видаються подальші наукові розробки щодо уніфікації кримінально-правових норм щодо протидії тероризму чинного КК України (йдеться, зокрема про сприяння діяльності терористичної групи чи терористичної організації, ст. 258-2 КК; сприяння вчиненню терористичного акту, ст. 258-4 КК; втягнення у вчинення терористичного акту, ст. 258-1 КК); 4) проведене дослідження в цілому показує складність регулювання процесів імплементації норм міжнародного кримінального права в національне законодавство, вимагає ретельного аналізу міжнародного законодавства, яке повинно передувати інтеграції в КК України, потребує зважування інтересів усіх сторін міжнародних угод.

Література

1. Про міжнародні договори: Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>(дата звернення: 26.01.2023).
2. Хавронюк М.І. Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації. Київ: Істина, 2005. 264 с.
3. Стрельцов Є.Л. Складні сучасні процеси інтеграції міжнародного, зарубіжного та національного законодавств. Вісник кримінологічної асоціації України. 2016. № 1(12). С. 42–53.
4. Єпур Г.В. Впровадження міжнародно-правових актів в кримінальне законодавство України: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Харків, 2005. 195 с.
5. Броневицька О.М. Відповідність кримінального законодавства України чинним міжнародним договорам: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2011. 22 с.
6. Піддубна М.В. Імплементация норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини у Кримінальний кодекс України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: Київ, 2020. 17с.
7. Хаустова М.Г. Вплив глобалізації на правову систему України. Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 1. С. 66–70.
8. Особливості застосування норм міжнародного та європейського права. Мультимедійний навчальний посібник. Національна академія внутрішніх справ. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/enforcement/info/lec8.html>
9. Буроменський М. Деякі особливості застосування в Україні міжнародних договорів про боротьбу зі злочинністю. Вісник Академії правових наук України. 1999. № 2 (17). С. 50–57.
10. Антипов В.І. Кримінальний кодекс України в контексті міжнародного права та практики Європейського суду з прав людини: правові норми, судова практика, науково-практичний коментар. Харків: Право, 2019. 1200 с.
11. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, а також до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом: Проект Закону України від 21.10.2022 № 8146. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=8146&conv=9>(дата звернення: 26.01.2023).
12. Додатковий протокол до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, підписаного Україною 28 жовтня 2015 року. (Додатковий протокол ратифіковано із заявою Законом № 2589-IX від 20.09.2022). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-15/print(дата звернення: 26.01.2023).
13. DIRECTIVE (EU) 2017/541 of the EUROPEAN PARLIAMENT and of the COUNCIL of 15 March 2017 on combating terrorism and replacing Council Framework Decision 2002/475/JHA and amending Council Decision 2005/671/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32017L0541> (дата звернення: 26.01.2023).
14. Проект КК України (станом на 30.12.2022). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/12/30/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-30-12-2022.pdf>
15. Ємельянов В.П. Антитерористичне законодавство: поняття, система, шляхи вдосконалення: монографія / В.П. Ємельянов. Х.: Право, 2016. 88 с.
16. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19.12.2014 № 13 «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14#Text> (дата звернення: 26.01.2023).

References

1. Pro mizhnarodni dohovory: Zakon Ukrainy vid 29 chervnia 2004 roku № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> [in Ukrainian].
2. Khavroniuk M.I. (2005). Suchasne zahalnoevropeiske kryminalne zakonodavstvo: problemy harmonizatsii. Kyiv: Istyna, 264 s. [in Ukrainian].
3. Streltsov Ye.L. (2016). Skladni suchasni protsesy intehratsii mizhnarodnoho, zarubizhnogo ta natsionalnoho zakonodavstv. Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy, № 1(12). S. 42–53. [in Ukrainian].
4. Yepur H. V. (2005). Vprovadzhennia mizhnarodno-pravovykh aktiv v kryminalne zakonodavstvo Ukrainy: dys. kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.08. Kharkiv, 195 s. [in Ukrainian].
5. Bronevytska O.M. (2011). Vidpovidnist kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy chynnym mizhnarodnym dohovoram: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Lviv, 22 s. [in Ukrainian].
6. Pidubna M. V. (2020). Implementatsiia norm mizhnarodnoho kryminalnoho prava pro voieni zlochyyny u Kryminalnyi kodeks Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. yuryd. Nauk: Kyiv, 17 s. [in Ukrainian].

7. Khaustova M.H. (2019). Vplyv hlobalizatsii na pravovu systemu Ukrainy. Porivnialno-analitychne pravo, № 1. S. 66–70 [in Ukrainian].
8. Osoblyvosti zastosuvannia norm mizhnarodnoho ta yevropeiskoho prava. Multymediiniy navchalnyi posibnyk. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/enforcement/info/lec8.html> [in Ukrainian].
9. Buromenskyi M. (1999). Deiaki osoblyvosti zastosuvannia v Ukraini mizhnarodnykh dohovoriv pro borotbu zi zlochynnistiu. Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy, № 2 (17). S. 50–57. [in Ukrainian].
10. Antypov V.I. (2019). Kryminalnyi kodeks Ukrainy v konteksti mizhnarodnoho prava ta praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: pravovi normy, sudova praktyka, naukovo-praktychnyi komentar. Kharkiv: Pravo, 1200 s. [in Ukrainian].
11. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy u zviazku z ratyfikatsiieiu Dodatkovoho protokolu do Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia teroryzmu, a takozh do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia borotby z teroryzmom: Proekt Zakonu Ukrainy vid 21.10.2022 № 8146. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=8146&conv=9> [in Ukrainian].
12. Dodatkovyi protokol do Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia teroryzmu, pidpysanoho Ukrainoiu 28 zhovtnia 2015 roku. (Dodatkovyi protokol ratyfikovano iz zaiavoiu Zakonom № 2589-IX vid 20.09.2022). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-15/print [in Ukrainian].
13. DIRECTIVE (EU) 2017/541 of the EUROPEAN PARLIAMENT and of the COUNCIL of 15 March 2017 on combating terrorism and replacing Council Framework Decision 2002/475/JHA and amending Council Decision 2005/671/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32017L0541> [in Ukrainian].
14. Proiekt KK Ukrainy (stanom na 30.12.2022). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/12/30/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-30-12-2022.pdf> [in Ukrainian].
15. Yemelianov V.P. (2016). Antyterorystychne zakonodavstvo: poniattia, systema, shliakhy vdoskonalennia: monohrafiia. Kh.: Pravo, 88 s. [in Ukrainian].
16. Postanova Plenumu Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 19.12.2014 № 13 «Pro zastosuvannia sudamy mizhnarodnykh dohovoriv Ukrainy pry zdiisnenni pravosuddia». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14#Text> [in Ukrainian].

Гриченко Оксана Анатоліївна

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*

Hrytenko Oksana

*Doctor of Law Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Criminal Law Disciplines
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0003-1376-6956*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-1-8527

**ГРОМАДСЬКИЙ ВПЛИВ, ЯК ЗАСІБ ГРОМАДСЬКОГО
КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ
ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ:
ОКРЕМІ ЗАКОНОДАВЧІ ПРОБЛЕМИ**

**PUBLIC INFLUENCE AS A MEANS OF PUBLIC
CONTROL OVER THE OBSERVANCE OF THE RIGHTS
OF CONVICTS DURING CRIMINAL PUNISHMENTS:
SEPARATE LEGISLATIVE PROBLEMS**

Анотація. У статті досліджуються окремі законодавчі проблеми щодо встановлення та тлумачення громадського впливу, як засобу громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань. На підставі окремих статей Кримінально-виконавчого кодексу України, зокрема ч. 3 ст. 6 та ч. 2 ст. 25 Кримінально-виконавчого кодексу України здійснюється аналіз регламентації громадського контролю за діяльністю органів та установ, що виконують кримінальні покарання. Встановлено, що серед проблемних питань щодо громадського контролю постають питання теоретичного та законодавчого тлумачення громадського впливу як одного із засобів громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань.

Звертається увага на те, що чинний Кримінально-виконавчий кодекс України не закріплює визначення громадського впливу на засудженого тільки посиляється на необхідність його застосування, зокрема опосередковано вказує на деякі форми цієї роботи у Кримінально-виконавчому кодексі України. Таке становище дозволяє суб'єктивно і більш ширше тлумачити цей засіб виправлення, що призводить до порушень у правозастосовчій практиці. Окрім цього Кримінально-виконавчий кодекс України вказує на застосування всієї сукупності засобів виправлення лише стосовно покарання у вигляді позбавлення волі. Доведено, громадський вплив є одним з найбільш ефективних методів, якому на жаль не приділяють належної уваги. Участь громадських, релігійних організацій (громадський вплив) є невід'ємною складовою процесу ресоціалізації засуджених та ключових елементів практичної складової реалізації засади демократизму в межах кримінально-виконавчого права. Недосконалість національного законодавства у сфері громадського контролю, зокрема громадського впливу, негативно впливає на розбудову демократичної, соціальної та правової держави. Для повної та всебічної реалізації інституту громадського впливу у практичній діяльності, а також уникнення подвійного тлумачення необхідним є закріплення на законодавчому рівні, у нормах кримінально-виконавчого законодавства, дефініції інституту громадського впливу на засуджених, розкриття його змісту, умов застосування до кожного конкретного виду покарання, що сприятиме обґрунтованому та своєчасному застосуванню даного засобу виправлення, у тому числі при виконанні покарань, які не пов'язані з ізоляцією засудженого від суспільства.

Ключові слова: виправлення, громадський контроль, громадський вплив, громадськість, засуджені, позбавлення волі, покарання, ресоціалізація.

Summary. The article examines certain legislative problems regarding the establishment and interpretation of public influence as a means of public control over the observance of the rights of convicts during the execution of criminal sentences. On the basis of certain articles of the Criminal and Executive Code of Ukraine, in particular part 3 of Art. 6 and Part 2 of Art. 25 of the Criminal and Executive Code of Ukraine analyzes the regulation of public control over the activities of bodies and institutions that carry out criminal punishments. It has been established that among the problematic issues related to public control are issues of theoretical and legislative interpretation of public influence as one of the means of public control over the observance of the rights of convicts during execution of criminal punishments.

Attention is drawn to the fact that the current Criminal-Executive Code of Ukraine does not fix the definition of public influence on the convicted person, only refers to the need for its application, in particular indirectly indicates some forms of this work in the Criminal-Executive Code of Ukraine. This situation allows subjective and broader interpretation of this remedy, which leads to violations in law enforcement practice. In addition, the Criminal Executive Code of Ukraine indicates the application of the entire set of correctional means only in relation to punishment in the form of deprivation of liberty. It has been proven that public influence is one of the most effective methods, which, unfortunately, is not given due attention. The participation of public and religious organizations (public influence) is an integral part of the process of resocialization of convicts and key elements of the practical component of the implementation of the principles of democracy within the framework of criminal law. The imperfection of national legislation in the field of public control, in particular public influence, negatively affects the development of a democratic, social and legal state. For the full and comprehensive implementation of the institution of public influence in practical activities, as well as the avoidance of double interpretation, it is necessary to establish at the legislative level, in the norms of criminal law, the definition of the institution of public influence on convicts, disclosure of its content, conditions of application to each specific type of punishment, which will contribute to justified and timely application of this remedy, including when executing punishments that are not related to the isolation of the convicted person from society.

Key words: corrections, public control, public influence, the public, convicts, deprivation of liberty, punishment, resocialization.

Постановка проблеми. Україна є однією з учасників міжнародних угод, що закріплюють загальновизнані стандарти дотримання прав і свобод людини і громадянина, включаючи рекомендації щодо поведінки з правопорушниками. Дотримання цих стандартів є важливою гарантією зміцнення міжнародного авторитету нашої держави як правової. У зв'язку з цим, зміни у пенітенціарній політиці сучасної України спрямовані на гуманізацію кримінальних покарань, удосконалення правової основи організації їх виконання та послідовне виконання міжнародних зобов'язань у цій сфері. Безумовно, у цих умовах підвищується роль та значення громадського контролю, зокрема через громадський вплив. Соціальне призначення громадського контролю забезпечення прав засуджених у місцях позбавлення волі полягає насамперед у збереженні життя, здоров'я, людської гідності та забезпеченні нормального існування засуджених у місцях позбавлення волі, їх ресоціалізації. Сутність громадського контролю проявляється у системі спостереження та перевірки відповідності діяльності виправних установ вимогам кримінально-виконавчого законодавства та інших нормативно-правових актів, виявленні та усуненні наявних порушень та їх попередження у майбутньому. У процесі громадського контролю стає можливим виявити та усунути існуючі недоліки в роботі органів та установ кримінально-виконавчої

системи, зокрема більш об'єктивно інформувати громадськість про умови їх діяльності, економічні та соціальні проблеми. До структурних елементів громадськості можна віднести: добровільно сформовані первинні самоврядні соціальні групи, сукупність недержавних суспільних відносин, господарську і приватну частину життєдіяльності людей, їх звичаї, традиції; сферу самоврядних організацій та індивідів. Цілком зрозуміло, що саме громадськість може виявити неузгодженість між наміченими та отриманими результатами діяльності органів та установ виконання покарань. Завдяки роботі громадськості і відбувається утворення цих організацій та опосередковується їх діяльність.

Аналіз діяльності суб'єктів громадського контролю та наукової літератури дозволяє нам виділити найбільш активних учасників цих правовідносин. До них можна віднести: громадські організації та об'єднання громадян, окремих громадян з активною громадською позицією, територіальні громади, політичні партії, засоби масової інформації, Інтернет-портالي тощо. Регламентація громадського контролю за діяльністю органів та установ, що виконують кримінальні покарання, в даний час здійснюється на основі Кримінально-виконавчого кодексу України. Так, відповідно до ч. 3 ст. 6 КВК України до основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених відноситься громадський вплив. Відповідно до ч. 2 ст. 25 КВК України «Участь

громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених. Громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань» громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань у виправних колоніях, арештних домах, виправних центрах та слідчих ізоляторах здійснюють спостережні комісії, які діють на підставі КВК України та Положення про спостережні комісії, що затверджується Кабінетом Міністрів України, а у виховних колоніях — піклувальними радами. У випадках, встановлених КВК України та законами України, громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань можуть здійснювати громадські об'єднання [1].

Отже, громадський вплив, визначений у ст. 6 КВК України як один з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, реалізується одночасно з громадським контролем та, здебільшого, з ним перетинається. Поняття «участь громадськості» має дві складові зазначеної діяльності — «громадський контроль» та «громадський вплив» [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досить активно займаються розробкою питань, що стосуються сутності змісту громадського контролю у сфері виконання покарань України в контексті визначених у законі підстав такої діяльності, такі учені, як: О. М. Бандурка, В. В. Василевич, Б. М. Головкін, О. М. Гумін, О. М. Джужа, Ю. В. Кернякевич -Танасійчук, В. В. Коваленко, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, О. В. Лисодєд, С. Ю. Лукашевич, В. О. Меркулова, К. С. Остапко, О. П. Рябчинська, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець та ін. Питання громадського впливу на постпенітенціарну поведінку досліджували такі вчені, як: І. Г. Богатирьова, Т. А. Денисова, Н. І. Костюк, В. Логін, С. Ю. Лукашевич, І. М. Тарасюк, О. С. Турчина, Б. М. Телефонко та інші. Разом з тим, слід зазначити, що у науці кримінально-виконавчого права лише останні роки було зроблено спроби теоретично сформулювати поняття «суспільний вплив на засуджених» та визначити його зміст. Однак, громадський вплив на виправлення та ресоціалізацію засуджених, як один із засобів громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань не вичерпав тих актуальних питань, які виникають щодо його теоретичного та законодавчого тлумачення.

Отже, метою наукової статті є з'ясування проблемних питань щодо теоретичного та законодав-

чого тлумачення громадського впливу як одного із засобів громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань.

Виклад основного матеріалу. Однією з цілей кримінально-виконавчого законодавства є виправлення засуджених, що є основою попередження рецидивної злочинності та їх подальшої соціалізації. Вирішення даного завдання лише силами співробітників кримінально-виконавчої системи неможливо. Сьогодні виправний вплив на засуджених у місцях позбавлення волі відображає багато процесів, властивих сучасному суспільству, і це тягне розширення кількості суб'єктів що у ньому.

Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими містять рекомендації залучати громадськість «... де це можливо, до співпраці з персоналом пенітенціарних закладів з метою повернення ув'язнених до життя у суспільстві» [2]. В даний час, як ніколи раніше, пенітенціарні установи відкриті для представників офіційно зареєстрованих громадських організацій, які називають ще «третім сектором». Цей термін є у світовій практиці загальноприйнятим позначенням некомерційних, благодійних ініціатив; при цьому перший сектор — державний, а другий — приватний.

Участь громадських, релігійних організацій (громадський вплив) є невід'ємною складовою процесу ресоціалізації засуджених та ключових елементів практичної складової реалізації засади демократизму в межах кримінально-виконавчого права. Так, відповідно до ч. 2 ст. 25 КВК, громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань у виправних колоніях, арештних домах, виправних центрах та слідчих ізоляторах здійснюють спостережні комісії. До складу спостережних комісій входять представники громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та окремі громадяни. Представники громадських організацій та окремі громадяни становлять не менш як половину складу комісії [4]. Враховуючи склад спостережних комісій, вони являють собою «владно-громадське утворення», які мають суттєвий вплив на процес виконання й відбування кримінальних покарань та цей вплив є більш змістовнішим у порівнянні з іншими типами організацій [3, с. 197–201].

Актуальність та корисність участі громадськості у виправному процесі засуджених не викли-

кає сумнівів. Правозастосовна практика показує, що елементи громадського впливу, так чи інакше, присутні у всіх основних засобах виправлення, а саме існування цього інституту підвищує громадську довіру до діяльності кримінально-виконавчої системи України, оскільки донедавна вона мала досить потайливий характер і часто зазнавала різної критики. Чинний КВК України не закріплює визначення поняття громадського впливу на засудженого тільки посиляється на необхідність його застосування. Хоча прямо або опосередковано вказує на деякі форми цієї роботи зокрема, у ст.ст. 25, 127, 128, 128-1 КВК України. Таке становище дозволяє суб'єктивно і більш ширше тлумачити цей засіб виправлення, що призводить до порушень у правозастосовчій практиці. Крім того, у КВК України можливість застосування всієї сукупності засобів виправлення регламентовано лише стосовно покарання у вигляді позбавлення волі. Найчастіше працівники органу з питань пробації під час виконання покарань, не пов'язаних з ізоляцією засудженого від суспільства, не можуть знайти правової підстави застосування того чи засобу виправлення, у тому числі й такого засобу виправлення, як громадський вплив на засуджених. Громадський вплив є одним з найбільш ефективних методів, якому на жаль не приділяють належної уваги. У зв'язку з цим вважаємо необхідним на законодавчому рівні, у нормах кримінально-виконавчого законодавства закріпити дефініцію інституту громадського впливу на засуджених, розкрити його зміст, умови застосування до кожного конкретного виду покарання, що сприятиме обґрунтованому та своєчасному застосуванню даного засобу виправлення, у тому числі при виконанні покарань, які не пов'язані з ізоляцією засудженого від суспільства.

Окрім зазначеної проблеми існують й інші не менш значущі. КВК України в ст. 5 КВК України закріплює участь громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань як принцип кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань. При цьому КВК України не містить чіткого визначення, що необхідно розуміти під участю громадськості, він лише наводить у ст. 25 КВК України тезу про те, що: «Об'єднання громадян та засоби масової інформації, релігійні та благодійні організації, окремі особи в порядку,

встановленому цим Кодексом і законами України, можуть надавати допомогу органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи» [1]. Ми згодні із зауваженнями Ткачової О.В., по-перше, в тому, що громадський вплив тісно пов'язаний із проведенням соціально-виховної роботи і де-факто може мати місце лише при проведенні цієї соціально-виховної роботи; законодавець, конструюючи цю норму, оперує категорією «можуть надавати допомогу», що свідчить про те, що громадськість прямо не бере участі у виправленні й ресоціалізації, а може лише сприяти їй. Логічним тоді є запитання, чому, незважаючи на такий субсидіарний характер, громадський вплив закріплений як основний засіб виправлення й ресоціалізації? По-друге, слід звернути увагу на те, що відповідно до вищезгаданої статті громадськість може надавати допомогу в порядку, встановлену КВК України. При цьому ст. 5 КВК України і ст. 25 КВК України — це єдині правові норми, що стосуються громадського впливу й громадської діяльності. Фактично, у КВК України відсутній механізм участі громадськості, не закріплені форми, що свідчить про абсолютну неефективність такого основного засобу виправлення й ресоціалізації внаслідок недбалої правової регламентації [5, с. 347–351].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, з урахуванням вищевикладеного, необхідно зробити висновок, що з урахуванням гуманізації кримінально-виконавчої політики, громадський вплив у виправленні та ресоціалізації засуджених є одним із пріоритетних напрямів. Недосконалість національного законодавства у сфері громадського контролю, зокрема громадського впливу, негативно впливає на розбудову демократичної, соціальної та правової держави. Для повної та всебічної реалізації даного інституту у практичній діяльності, а також уникнення подвійного тлумачення необхідним є закріплення та розкриття у нормах кримінально-виконавчого законодавства правової дефініції даного інституту, зміст та умови застосування до конкретного покарання в рамках виправного механізму, а також більш всебічно у рамках виправного впливу на засуджених адаптувати застосування даного інституту у виконанні альтернативних позбавленню волі покарань.

Література

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 11.01.2023).
2. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. Організація Об'єднаних Націй, 1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_212 (дата звернення: 12.01.2023).
3. Пилипенко Д. О. До питання визначення принципу демократизму у кримінально-виконавчому праві України. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2022. Вип. 3. С. 197–201.
4. Постанова Кабінет міністрів України «Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах»: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2004 р. No 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.01.2023).
5. Ткачова О. В. Основні засоби виправлення та ресоціалізації осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 3. С. 347–351.
6. Турчина О. С. Громадський вплив як один з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» 081 Право, 2018. 219 с.
7. Турчина О. С. Громадський вплив як один з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 16 с.
8. Bogatyrev I. Penitentiary crime as a social phenomenon inherent in places of non-freedom in Ukraine. Philosophy, economics and law review. 2021. Vol. 1, No. 2. P. 101–108.

References

1. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 11 lypnia 2003r. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (date of application: 11.01.2023).
2. Minimalni standartni pravyla povodzhennia z viazniamy. Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii, 1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_212 (date of application: 12.01.2023).
3. Pylypenko D. O. Do pytannia vyznachennia pryntsypu demokratyzmu u kryminalno-vykonavchomu pravi Ukrainy. Dniprovskiy naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykhologii, prava. 2022. Vyp. 3. S. 197–201.
4. Postanova Kabinet ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia polozhen pro sposterezhni komisii ta pikluvalni rady pry spetsialnykh vykhovnykh ustanovakh»: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.04.2004 r. No 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2004-%D0%BF#Text> (date of application: 12.01.2023).
5. Tkachova O. V. Osnovni zasoby vypravlennia ta resotsializatsii osib, zasudzhenykh do pozbavlennia voli na pe-vnyi strok. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. № 3/2020. S. 347–351.
6. Turchyna O. S. Hromadskyi vplyv yak ody z osnovnykh zasobiv vypravlennia i resotsializatsii zasudzhenykh. 12.00.08 «Kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo» 081 Pravo, 2018. 219 s.
7. Turchyna O. S. Hromadskyi vplyv yak ody z osnovnykh zasobiv vypravlennia i resotsializatsii zasudzhenykh: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08; MVS Ukrainy, Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2018. 16 s.
8. Bogatyrev I. Penitentiary crime as a social phenomenon inherent in places of non-freedom in Ukraine. Philosophy, economics and law review. 2021. Vol. 1, No. 2. P. 101–108.

Федчун Наталія Олександрівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національний університет «Одеська юридична академія»*

Fedchun Nataliia

*PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Criminal Process,
Detective and Operational and Investigative Activity
National University «Odessa Law Academy»
ORCID: 0000-0002-9634-5411*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-1-8541

СУЧАСНІ КРИМІНОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ

CURRENT CRIMINOLOGICAL FEATURES OF SAFETY VIOLATIONS

Анотація. У статті досліджуються сучасні кримінологічні характеристики порушень вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів безпечного використання джерел підвищеної небезпеки, що полягають у вчиненні особою дій, заборонених відповідними актами, або у невиконанні дій, які особа повинна була вчинити згідно з законодавчими або нормативними вимогами.

У сфері взаємодії з джерелами підвищеної небезпеки між деліктом та суспільно-небезпечним діянням існує генетичний зв'язок, так як мотиваційний комплекс та особистість делінквента при порушенні правил безпеки не визначають злочинний результат, а відповідальність залежить від ступеню суспільної небезпеки наслідків, характер яких, в свою чергу обумовлюється сферою діяльності суб'єкта, способом використання ним знарядь і засобів, ситуацій, за яких скоєно порушення, а також багатьма іншими обставинами.

Розробка та впровадження ефективних заходів профілактичного впливу можливі лише при визначенні реальних масштабів суспільної небезпеки – найважливішої соціальної характеристики, що є більш об'єктивною, а ніж кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень. В свою чергу якісно-кількісна інтерпретація порушень правил безпеки дозволяє глибше розкрити закономірності розвитку, визначити характер та ступінь суспільної небезпеки і тим самим – основні завдання та напрями протидії.

До цього слід додати, що латенізація порушень правил безпеки суттєво впливає на оцінку реальних масштабів суспільної небезпеки необережності та її негативних наслідків правового, фізичного, інформаційного, матеріального і морального характеру. А відтак викривляє практику як нейтралізації криміногенних факторів, так і ліквідації шкідливих наслідків.

Інструментальною вимогою для оптимальної та дієвої законодавчої, управлінської й організаційної «безпекової» діяльності щодо використання джерел підвищеної небезпеки є врахування триєдної взаємодії: «небезпечна ситуація – людський фактор – джерело підвищеної небезпеки», що й визначає потребу у застосуванні специфічних заходів профілактичного впливу.

Ключові слова: порушення правил безпеки, джерело підвищеної небезпеки, необережна поведінка, суспільна небезпека, латенізація порушень правил безпеки.

Summary. The article examines modern criminological features of safety violations using high-risk sources, represented in a person's committing actions prohibited by the relevant legal acts, or in failure to perform actions that a person should have performed in accordance with legislative or regulatory requirements.

In the field of using high-risk sources, there is a genetic link between the tort and a socially dangerous act, since the motivational complex of safety violations and personality of the delinquent do not determine the criminal result, and the responsibility depends on the scale of social danger of the consequences. Their nature, in turn, is determined by the subject's field of activity, the way of use tools and means, conditions under which the violation was committed, etc.

The development and implementation of effective measures of preventive influence are possible only by identifying the real scale of social danger – that is the main and more objective social feature, than a quantity of fixed criminal offences. In turn, the qualitative-quantitative interpretation of safety violations allows revealing the patterns of their genesis, identifying the nature and scale of social danger and thereby – the main tasks and directions of counteraction.

Latenization of safety violations significantly affects the assessment of the real scale of the social danger of negligence and its negative consequences of a legal, physical, informational, material and moral nature. Thus distorts the practice of neutralizing criminogenic factors and eliminating harmful consequences.

The trinity interaction: «dangerous situation – human factor – high-risk source» considers being an instrumental requirement for optimal and effective legislative, managerial and organizational «safety» activity regarding use of high-risk sources. Abovementioned determines the necessity of specific preventive measures.

Key words: safety violations, high-risk source, negligent behavior, social danger, latenization of safety violations.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми необережного поводження з джерелами підвищеної небезпеки підвищується у міру того, як зростають технічні можливості людини. Сучасність характеризується збільшенням потужності та складності техніки, появою нових її видів, все більшим насиченням нашого життя потужними технічними установками та іншими джерелами підвищеної небезпеки, впровадженням нових технологій, інтенсифікацією впливу на природне середовище тощо.

Сотні фактів свідчать величезну шкоду, завдану необережністю в різних сферах людської активності. Такі наслідки здатні вийти за межі національних кордонів і обрушитися на суміжні країни або навіть вразити людство в цілому. Так, боротьба за збереження, а скоріше за відновлення довкілля вимагає об'єднання зусиль у глобальному вимірі.

Причому «ціна» необережності прямо залежить від сфери людської активності та від властивостей джерел підвищеної небезпеки, з якими взаємодіє особа, що впливає на величину потенційних наслідків. Саме тому в необережних злочинах, зокрема при поводженні з джерелами підвищеної небезпеки проявляється суперечність між «особистістю» і значущістю наслідків, що настають. Лише поведінкою суб'єкта (особистісний людський фактор), що взаємодіє із ситуацією і джерелом, загроза суспільно-небезпечних наслідків реалізується в дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження показали, що необережні злочини, в переважній більшості випадків, вчиняються у зв'язку з виконанням особою певних функцій, тобто конкретних форм людської активності і діяльності, в межах «свого» соціального середовища

[1; 2; 3]. Лише незначна кількість таких діянь має виключно ситуативний характер і пов'язана з домінуючим впливом зовнішніх обставин. Відтак: «Людина в сучасному світі повинна відповідати за те, що вона бере на себе відповідальність за діяльність і за дії, із наслідками яких вона справитися не в змозі» [4, с. 164]. Особливо в умовах науково-технічного прогресу людина, яка береться за небезпечну та особливо відповідальну діяльність, повинна відповідати за наслідки своїх дій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Криминологічний аналіз сучасних характеристик та проблеми латентності порушень правил безпеки при поводженні з джерелами підвищеної небезпеки.

Виклад основного матеріалу. Згідно з філософським вченням про свободу та необхідність, всі вчинки людей детерміновані умовами навколишньої дійсності, але в межах цієї детермінації у особи залишаються широкі можливості свідомого та цілеспрямованого визначення своєї волі по відношенню до природи, суспільства, інших людей тощо. Відповідно підґрунтям несхвальної, а більше — осудливої реакції суспільства та застосування засобів кримінально-правового впливу є можливість, а у випадку взаємодії з джерелами підвищеної небезпеки — обов'язок, особи, яка порушує правила, діяти інакше, ніж вона діє в даному конкретному випадку. Отже порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо безпеки полягає у вчиненні особою дій, заборонених відповідними актами, або у невиконанні дій, які особа повинна була вчинити згідно з законодавчими або нормативними вимогами.

Маючи на увазі, що злочинні порушення правил безпеки заподіюють шкоду здоров'ю людей,

а іноді призводять до їх загибелі, завдають матеріальних та моральних збитків суспільству, ретельне з'ясування причин такої поведінки й умов, що сприяли їх (порушень) вчиненню є ключем для адекватного реагування на факти порушення, застосування ефективних заходів щодо повного відшкодування завданих збитків, а відтак і досягнення кінцевої мети — забезпечення безпеки суспільства. Причому основний акцент повинен спрямовуватись саме на нейтралізацію, в ідеалі — ліквідацію, небезпечного потенціалу загроз.

Дослідження необережної поведінки відбувається на стику таких наук, як філософія, кримінологія, соціологія, психологія, психіатрія з метою встановлення тих закономірностей психічної діяльності, які належать до несвідомих процесів духовного життя людини. Це, однак, не означає, що поведінка людини позбавлена свідомого та вольового характеру. Будь-яка психічно-здорова особа здатна приймати адекватні рішення зі знанням справи, обирати варіанти поведінки з урахуванням дії зовнішніх факторів, прогнозувати наслідки своїх вчинків. Саме в цьому й проявляється соціальний інтелект особистості. Необережна поведінка є відхиленням від встановлених у суспільстві чи в певній соціальній групі правил безпеки, що несе в собі загрозу нормальному функціонуванню суспільства, більше того — суспільному прогресу. Саме тому при поводженні з джерелами підвищеної небезпеки необережне заподіяння шкоди соціальним цінностям і благам не може бути визнано вибачливим і тягне за собою відповідні наслідки для особи, зокрема й кримінально-правові.

Чинним законодавством визначено приблизний перелік джерел підвищеної небезпеки (видів діяльності), які можуть створювати підвищену небезпеку заподіяння шкоди (Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 03.02.2021 № 77.). Цей перелік не є вичерпним, оскільки завдяки постійному розвитку науки й техніки з'являються нові об'єкти, поводження з якими може створювати підвищену ймовірність шкоди. Характерними ознаками джерела підвищеної небезпеки є неможливість повного контролю з боку людини, наявність шкідливих властивостей, підвищена ймовірність заподіяння шкоди або створення такої ймовірності.

У сфері взаємодії з джерелами підвищеної небезпеки між деліктом та суспільно-небезпечним

діянням існує генетичний зв'язок, так як мотиваційний комплекс та особистість делінквента при порушенні правил безпеки не визначають злочинний результат, а характер відповідальності залежить від ступеню суспільної небезпеки наслідків, ступінь і характер яких, в свою чергу обумовлюється сферою діяльності суб'єкта, способом використання ним знарядь і засобів, ситуацій, за яких скоєно порушення, а також багатьма іншими обставинами.

Причини значного масиву необережних злочинів пов'язані з попередньою необережною поведінкою особи або незлочинною поведінкою оточуючих осіб, що створюють у суб'єкта певні «шаблони нормальності», пов'язані з порушенням правил обережності. Більше того одна й та сама необережна поведінка при взаємодії з джерелами підвищеної небезпеки може стати злочинною або залишитися незлочинною залежно від випадкових для особи наслідків.

Розробка та впровадження ефективних заходів профілактичного впливу можливі лише при визначенні реальних масштабів її суспільної небезпеки — найважливішої соціальної характеристики, що є більш об'єктивною, а ніж кількість зареєстрованих злочинів.

В свою чергу якісно-кількісна інтерпретація порушень правил безпеки дозволить глибше розкрити закономірності її розвитку, визначити характер та ступінь її суспільної небезпеки і тим самим основні завдання та напрями протидії.

Небезпека необережної злочинності визначається не тільки фактичною шкодою, яку завдають ці злочини в даний момент, але і їх динамікою, тобто напрямом їх розвитку. У цьому плані можна дійти висновку, що у сучасних умовах загальна небезпека необережності, зокрема при поводженні з джерелами підвищеної небезпеки, природньо неухильно підвищується.

Кількісну характеристику порушень правил безпеки традиційно розкривають такі її показники, як стан та рівень поширеності. Стан виражає цю кількісну характеристику в абсолютних числах злочинів та осіб, які їх вчинили, а рівень поширеності — у коефіцієнті (індексі) злочинності, що визначається співвідношенням числа скоєних злочинів до певної кількості населення. При вивченні необережних порушень правил безпеки доцільно визначати коефіцієнт злочинності не тільки щодо чисельності населення, а й по відношенню до інших показників: коефіцієнт злочинних порушень правил техніки безпеки — по відношенню до працюючих, коефіцієнт транспортних

злочинів — по відношенню до одиниць транспорту тощо. Це допомагає краще розкривати ураженість необережними порушеннями правил безпеки тих чи інших територіальних одиниць, галузей економіки тощо.

Якісну характеристику необережної злочинності розкривають такі показники, як структура та географія (територіальна поширеність). Структура необережної злочинності визначається питомою вагою складових її елементів (наприклад сегмент порушень правил безпеки). Слід зазначити, що перенесення в необережну злочинність системи показників, що характеризують загальну структуру злочинності, неможливе, оскільки остання характерна головним чином для умисних злочинів. Географія необережної злочинності характеризує її територіальну поширеність та ураженість нею тих чи інших сфер життєдіяльності суспільства, галузей економіки тощо.

Важливим показником необережної злочинності, зокрема порушень правил безпеки, є рівень і структура віктимності, тобто число жертв, потерпілих від необережних злочинів, і характер заподіяної їм шкоди. Без розгляду рівня віктимності не можна оцінити суспільну небезпеку необережних злочинів. Причому для оцінки небезпеки необережної злочинності недостатньо застосовувати «юридичне вимірювання» розмірами санкцій статей Особливої частини Кримінального кодексу України, а виявляється необхідним «соціальний вимір» шкоди, завданої суспільству. При цьому слід враховувати як пряму і безпосередню шкоду, завдану суспільству, так і непрямий і опосередкований збиток, пов'язаний з необережністю, — «ціну», яку суспільству доводиться платити за існування необережної злочинності.

За підрахунками криминологів необережні злочинні порушення, які мають місце при використанні джерел підвищеної небезпеки, становлять 3/4 всіх необережних злочинів [3; 5]. Про значну розповсюдженість необережних злочинів при експлуатації джерел підвищеної небезпеки свідчить і практика, особливо зазначене стосується злочинних порушень безпеки на виробництві, «екологічних» та «транспортних» злочинів. Загалом кількість загиблих осіб і спричинення їм тілесних ушкоджень в результаті порушення правил безпеки при використанні джерел підвищеної небезпеки, складає значну частку всіх випадків таких наслідків для потерпілих від злочину.

Безсумнівно, значення профілактики не може бути зведене до запобігання лише матеріальним збиткам (адже найсерйозніша загроза — це не-

безпека для життя і здоров'я людей), але економічна оцінка запобіжних заходів дуже важлива, оскільки вони, як правило, пов'язані з витратою матеріальних ресурсів. Водночас ігнорування запобіжних заходів іноді пояснюється нестачею матеріальних коштів та необхідністю «економії». Хоча, скільки насправді коштує суспільству така «економія»?

До цього слід додати, що порушення правил безпеки характеризуються високим рівнем латентності, що у свою чергу ускладнює оцінку реальних масштабів суспільної небезпеки необережності та її негативних наслідків правового, фізичного, інформаційного, матеріального і морального характеру. Але без урахування «тіньової» (від англ. *dark figure of crime*) частки, неможливо повністю оцінювати актуальний стан злочинності, правильно визначити питому вагу окремих сегментів злочинності (необережної злочинності) у її структурі, а відтак приймати й впроваджувати адекватні рішення щодо нейтралізації як криміногенних факторів, так і ліквідації наслідків.

«Тінізація» порушень правил безпеки, перш за все пов'язана з неперсоніфікованістю та колективністю жертв, в левовій частці зацікавленістю постраждалих-порушників в приховуванні наслідків «задіяними» у дозвільному ланцюжку посадовими особами, свідомою некоректною кваліфікацією події, зокрема на користь фінансової компенсації.

Групу латентних порушень правил безпеки при використанні джерел підвищеної небезпеки створює категорія діянь, які з різних причин не стали предметом передбаченого законом реагування у вигляді порушення кримінального процесуального провадження та притягнення винних у їхньому вчиненні до відповідальності. Вчені вважають, що в даному випадку може мати місце добросовісна помилка, пов'язана, як правило, з об'єктивними труднощами або недостатньою кваліфікацією відповідних службових осіб [6].

З іншого боку, порушення можуть не усвідомлюватися як злочинні через непевність особи (потерпілого, свідків або інших осіб, яким відомо про вчинення злочину, чи службових осіб) у самому факті посягання або через правову неграмотність, або внаслідок низького освітнього рівня, під впливом специфічних традицій соціального середовища тощо. Найчастіше такі випадки мають місце саме у зв'язку із недотриманням правил безпеки і настання кримінальної, адміністративної, дисциплінарної чи цивільно-правової відповідальності залежить від ступеню суспільної небезпеки на-

слідків. При цьому тяжкість ймовірних наслідків визначається залежно від цінності благ, які поставлено під загрозу, кількості осіб, які можуть постраждати від небезпечних дій, розміру можливої матеріальної шкоди тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У сучасних умовах загальна безпека не-обережності, зокрема при поводженні з джерелами підвищеної безпеки, природньо неухильно підвищується, але адекватна оцінка масштабів

потенційної небезпеки дозволить мінімізувати колосальні втрати.

Інструментальною вимогою для оптимальної та дієвої законодавчої, управлінської й організаційної «безпекової» діяльності щодо використання джерел підвищеної безпеки є врахування три-єдної взаємодії: «небезпечна ситуація — людський фактор — джерело підвищеної безпеки», що й визначає потребу у застосуванні специфічних заходів профілактичного впливу.

Література

1. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: Кн. 2. Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. Київ: Ін Юре, 2007. 712 с.
2. Костенко А.Н. Преступная неосторожность: уголовно-правовое и криминологическое исследование. К.: Наук. мысль, 1992. 220 с.
3. Нежурбіда С.І. Злочинна необережність: концепція, механізм і шляхи протидії: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / С.І. Нежурбіда; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2001. 20 с.
4. Шаргородский М.Д. Наказание, его цели и эффективность. Л.: ЛГУ. 1973. 160 с.
5. Федчун Н.О. Проблеми кримінологічної оцінки злочинної необережності при порушенні правил безпеки. Держава та регіони. Серія: Право. 2020. № 1. С. 100–105.
6. Кримінологічний довідник. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/kriminologichnij-dovidnik/>

References

1. Zakaliuk A.P. Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: Kn. 2. Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihan- nia vchynenniu okremykh vydiv zlochyniv. Kyiv: In Yure, 2007. 712 s.
2. Kostenko A.N. Prestupnaia neostorozhnost: uholovno-pravovoe y kryminolohicheskoe yssledovanye. K.: Nauk. musl, 1992. 220 s.
3. Nezhurbida S.I. Zlochylna neoberezhnist: kontseptsii, mekhanizm i shliakhy protydii: Avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.08 / S.I. Nezhurbida; NAN Ukrainy. In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho. K., 2001. 20 s.
4. Sharhorodskiy M.D. Nakazanye, eho tsely y efektyvnost. L.: LHU. 1973. 160 s.
5. Fedchun N.O. Problemy kryminolohichnoi otsinky zlochynnoi neoberezhnosti pry porushenni pravyl bezpeky. Derzhava ta rehiony. Serii: Pravo. 2020. № 1. S. 100–105.
6. Kryminologichnyj dovidnyk. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/kriminologichnij-dovidnik/>

Добренька Наталія Вікторівна

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри Права та соціально-поведінкових наук

Білоцерківський інститут економіки та управління

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Dobrenka Nataliya

PhD in Law, Associate Professor of the

Department of Law and Social and Behavioral Sciences

Bila Tserkva Institute of Economics and Management of

Open International University of Human Development «Ukraine»

ORCID: 0000-0003-4480-3537

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-1-8547

ГАРАНТІЙНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ОСОБАМИ З ІНВАЛІДНІСТЮ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

GUARANTEE PRINCIPLES FOR THE EXERCISE OF SOCIAL RIGHTS BY PERSONS WITH DISABILITIES DURING MARITAL STATE

Анотація. У статті досліджується, право на життя людини, зокрема, звертається увага, на складність захисту власного життя особами з інвалідністю, під час дії війни. Право на життя становить першооснову всіх інших особистих немайнових прав. Конституція України у ст. 27 закріплює положення: «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави — захищати життя людини». Пропонується, розглянути, життя, як передумову реалізації всіх прав і свобод людини. Визначено, що будь який, вид права індивіда, є мертвим, у разі позбавлення чи втрати його життя. Встановлені переваги та проблемні питання процедури забезпечення, соціальними правами, осіб з інвалідністю під час воєнного стану в Україні.

Проаналізовано, законодавство України та його зміни у сфері забезпечення осіб з інвалідністю, можливість, перетину кордону з супроводжуючою особою. Досліджено, фактичне застосування особою з інвалідністю, способу самозахисту, з метою збереження власного життя.

Розкрито, зміст змін Закону України «Про соціальні послуги», а також, «Правила перетинання державного кордону громадянами України», що додатково встановлюють та захищають права людей з інвалідністю під час дії воєнного стану. Наведено, залежність будь якого виду права з правом на життя. Зокрема, визначено, що право на життя людей з інвалідністю, потребує, додаткових гарантій з боку держави, особливо під час воєнного стану в Україні.

В статті з'ясовано та доведено, важливість внесених змін до законодавства у сфері забезпечення та реалізації права на життя та права на пересування осіб з інвалідністю. Проведено, взаємозв'язок теоретичних, практичних можливостей втілення в життя, нормативно-правових актів, щодо надання та забезпечення соціальної допомоги маломобільних груп населення. Також, визначені недоліки, проблеми на шляху реалізації права особою на сторонню допомогу. Визначено, одну з можливих проблем, яка сприяє блокуванню використання зазначеного права. Наведені пропозиції, щодо вирішення проблем надання, потребуючим категоріям громадян, зокрема, особам з інвалідністю соціального забезпечення.

Ключові слова: право та закон, реалізація природного права, соціальний захист осіб з інвалідністю.

Summary. The article examines the right to human life, in particular, attention is drawn to the difficulty of protecting one's own life by persons with disabilities during the war. It is offered. The right to life is the primary basis of all other personal non-property rights. The Constitution of Ukraine in Art. 27 enshrines the provision: «Every person has an inalienable right to life.

No one can be arbitrarily deprived of life. The duty of the state is to protect human life.» It is offered. consider life as a prerequisite for the realization of all human rights and freedoms. It is determined that any kind of right of an individual is dead, in case of deprivation or loss of his life. Advantages and problematic issues of the procedure for providing social rights to persons with disabilities during martial law in Ukraine are established.

The legislation of Ukraine and its changes in the field of providing for persons with disabilities, the possibility of crossing the border with an accompanying person have been analyzed. The actual use of a person with a disability, a method of self-defense, in order to save one's own life, has been studied.

The contents of the amendments to the Law of Ukraine «On Social Services» as well as «Rules for Crossing the State Border by Citizens of Ukraine», which additionally establish and protect the rights of people with disabilities during martial law operations, have been revealed. The dependence of any type of law on the right to life is indicated. In particular, it was determined that the right to life of people with disabilities requires additional guarantees from the state, especially during martial law in Ukraine.

The article clarifies and proves the importance of the changes made to the legislation in the field of ensuring and implementing the right to life and the right to movement of persons with disabilities. The interrelationship of theoretical and practical possibilities of implementation of regulatory and legal acts regarding the provision and provision of social assistance to low-mobility population groups has been carried out. Also, shortcomings and problems in the way of realization of a person's right to third-party assistance are identified. One of the possible problems that contributes to blocking the use of the specified right has been determined. The following suggestions are given for solving the problems of providing social security to needy categories of citizens, in particular, to persons with disabilities.

Key words: law and law, implementation of natural law, social protection of persons with disabilities.

Постановка проблеми. Одне з головних завдань сфери соціального захисту — забезпечити наших громадян своєчасною, доступною, якісною підтримкою, зокрема, побудувати систему надання соціальних послуг та здійснення соціальної роботи, наближену до кращих європейських практик, вчасно забезпечити потребуючих осіб з інвалідністю, необхідною, соціальною допомогою під війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Права людини в наш час стали однією з найбільш досліджуваних проблем. Вони є неподільні і складають єдину систему. Безперечно, що пріоритетним правом є право на життя, без забезпечення якого немає сенсу ставити питання про дотримання інших прав і свобод людини. Вчені-юристи активно досліджують проблеми здійснення права на життя людини. Серед таких відомих науковців-правників необхідно відзначити О.К. Єлісєєва [9], К.С. Пітарькова [9], В.Л. Костюк [10], О.П. Олександрук [11], М.П. Прачук [11], А.А. Халецька [12].

Формулювання цілей. В статті досліджуються, шляхи реалізації та захисту права на життя, особами з інвалідністю під час воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні досить суттєвим, є питання захисту природного права на життя, людей з інвалідністю, саме вони потребують захисту, підвищеної уваги, з боку держави. Вони, не завжди, в силу своїх фізичних, психологічних особливостей, здатні захистити себе самотужки. Увага з боку держави, як правило, полягає в створенні додаткових умов, які сприяють

реалізації гарантованого державою будь якого виду права, зокрема, природного, соціально-цінного права на життя. Право на життя є одним із невід'ємних прав будь якої людини. Право на життя — це складний, багатофункціональний інститут, що має різноманітні зв'язки і відносини з іншими правовими, державними і громадськими інститутами. Звідси його специфічні особливості у формуванні, функціонуванні та внутрішній побудові. З юридичної точки зору, можемо, вбачати, що життя це — передумова реалізації всіх прав і свобод людини. Будь які встановлені в державі права, є не дієвими, безпотребними, якщо людина позбавлена життя. Найпершим, обов'язком, який ставить перед собою держава, це забезпечення безпеки кожного в країні. Життя, це категорія, якої не можна позбавити жодну людину. Збереження життя, виступає пріоритетом, принципом для демократичної, правової країни та в будь яких відносинах [9].

Зауважимо, що майже беззахисне право на життя в умовах війни. Механізми захисту права на життя потребують удосконалення. Під час війни, збереження власного життя покладається на саму особу, яка може захистити себе самотійно, зокрема, за допомогою самозахисту. Такий, спосіб захисту є, цілком виправданим, але і він може бути, не дієвим, не можливим для застосування особами з інвалідністю, маломобільними групами населення. Які, особливо потребують, допомоги та захисту від держави. Під час воєнного стану досить, багато осіб з інвалідністю намагаються виїхати з небезпечних місць, зокрема, з держави.

Виникає проблема у неможливості самостійно пересуватися без сторонньої допомоги. Юридичним підтвердженням, що особа потребує сторонньої допомоги, є довідка МСЕК про призначення групи інвалідності, в якій безпосередньо зазначено, у висновку про умови та характер праці, особа потребує сторонньої допомоги. Це, є підставою, для призначення з ініціативи такої особи, органами соціального захисту населення, супроводжувачою особи.

Тобто, супроводжувача особи, за її погодженням зобов'язується здійснювати допомогу. Відповідно, до Закону України «Про соціальні послуги» супроводжувача особа може призначатися на професійній та не професійній основі. Управління соціального захисту населення може призначити особу, яка буде здійснювати догляд з членів сім'ї особи, яка потребує такого догляду [6]. Для цього, необхідно подати певний перелік документів. А, саме, заяву, копії документів, що посвідчує особу з інвалідністю, копію довідки МСЕК з відповідним висновком, довідка з місця проживання такої особи. Для особи, яка має бажання бути призначеною, як супроводжувача особи, яка здійснювати догляд, необхідно подати заяву, копію документів про посвідчення особи, довідку з місця роботи та довідку з місця проживання. Здійснення догляду членом сім'ї на професійній основі може надаватися на підставі проходження спеціального навчання. Така вимога є досить обґрунтованою, але не завжди є можливою. Наприклад, під час воєнного стану її виконати практично не можливо. Оскільки, професійне навчання не проводиться по всій території України, як було, це до війни в країні. Згідно, з Законом України «Про соціальні послуги», призначенню супроводжувачою особи, передую, оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах здійснюється шляхом аналізу документів, фактів та інформації, зібраних під час спілкування з особою/сім'єю та їхнім найближчим оточенням, а також отриманих від юридичних та фізичних осіб у встановленому порядку [5]. Безпосередньо шляхом огляду місця проживання особи з інвалідністю та перевірки її фізичного функціонування, а саме, можливості чи відсутності можливості самостійного пересування, обходження себе. Оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах здійснюють фахівці із соціальної роботи, соціальний працівник, соціальний менеджер. У разі необхідності до оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах залучаються медичні, педагогічні працівники, психологи, реабілітологи, ерготерапевти та інші фахівці. Оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах здійснюється протягом п'яти робо-

чих днів з дня одержання заяви, звернення, повідомлення про надання соціальних послуг. У разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях для невідкладного надання соціальних послуг структурний підрозділ з питань соціального захисту населення уповноважених органів системи надання соціальних послуг, може надати право надавачам соціальних послуг державної/комунальної власності приймати рішення про надання соціальних послуг екстрено (кризово) (консультування, надання притулку, догляд, підтримане проживання, короткотермінове проживання, натуральна допомога, транспортні послуги тощо) особам/сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах через шкоду, завдану пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією. Рішення про надання чи відмову у наданні соціальних послуг екстрено (кризово) приймається невідкладно, не пізніше однієї доби з моменту одержання відповідної заяви, звернення, повідомлення [5].

Для призначення супроводжувачою особи на професійній основі, як було зазначено вище, така особа повинна пройти спеціальне навчання та отримати довідку про його успішне проходження. Це буде підставою для отримання компенсації та зарахування часу надання допомоги чи здійснення догляду, до страхового стажу. Довідка про компенсаційні виплати супроводжувачу особі є підставою для перетину нею кордону разом з особою якій, така допомога потрібна, навіть, якщо супроводжувач призовного віку. Така особа може призначатися на не професійній основі, це означає, що особа, не постійно перебуває надає допомогу особі з інвалідністю, а тільки періодично, коли це необхідно. Час надання допомоги на не професійній основі не зараховується до страхового стажу. Призначена особа, супроводжувачем призовного віку, на не професійній основі, також має право перетину кордону разом із особою, якій надає таку допомогу. Підтвердженням для перетину кордону та здійснення супроводження, є довідка про призначення компенсації за здійснення супроводження [5]. Відповідно до з Закону України «Про соціальні послуги», однією з головних умов призначення супроводжувача є ведення спільного господарства, тобто спільне проживання особи, яка буде здійснювати догляд та особи якій надаються така послуга. Важливо зазначити, що в даному випадку, як і в більшості інших випадках, не має значення, юридична адреса реєстрації місця проживання супроводжувачою особи, та осо-

би з інвалідністю [5]. Головна умова, це фактичне проживання разом та ведення спільного господарства. Рішення про призначення та виплату компенсації фізичним особам, які доглядають за своїми рідними приймається виконавчими органами сільських, селищних, міських рад може бути прийнято. Надання соціальних послуг здійснюється за рахунок коштів місцевих бюджетів [7]. На практиці виникає серйозна проблема реалізація законодавства у сфері призначення супроводжувача. 85% осіб з інвалідністю відмовляють, спираючись на відсутність практики призначення соціального догляду, саме, на не професійній основі. Відповідно до законодавства супроводжуючою особою на не професійній основі, може бути призначено особу, яка офіційно працевлаштована за фахом, але в силу свого призначення надає, такі послуги. Тобто, це є підставою для отримання компенсації, якщо її заробітна плата не більша мінімальної заробітної плати в країні.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Проаналізувавши,

практичну реалізацію законодавчих положень, в одному з регіонів України, можемо, виокремити, найпершу проблему. При зверненні до органів соціального захисту населення, особи з інвалідністю, щодо призначення супроводжувача, виникає проблема у відсутності сприяння з боку уповноважених працівників. Підкреслюємо, уповноважених працівників, а не органу в цілому. В такій ситуації радимо, не забувати, про право кожного на захист свого порушеного права, шляхом оскарження дій таких осіб. Найдієвіший спосіб — звернення до суду, а під час війни, часу для судових звернень, може не бути, тому, варто, скористатися зверненням, в будь якій формі, на гарячу лінію Міністерства соціальної політики України, або до уповноваженого з прав людини. Як показує практика, ще не було жодного випадку ігнорування звернення громадян України. Реакція держави, державних органів є миттєвою. Це, ще раз підтверджує, про непорушний, демократичний, дієвий шлях, незалежної, правової, суверенної України.

Література

1. Конституція України, прийнята Верхов. Радою України 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України № 2561-ІХ від 06.09.2022 // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 28. Ст. 250.
3. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю : Закон України № 2249-VIII від 19.12.2017 // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2001. № 1. Ст. 2.
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях : Закон України від 14.04.2022 № 2193-ІХ.
5. Про соціальні послуги : Закон України № 2193-ІХ від 14.04.2022 // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2019. № 18. Ст. 73.
6. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України // Назва Закону із змінами, внесеними згідно із Законом N 2249-VIII (2249-19) від 19.12.2017.
7. Про затвердження форми акта про надання повнолітній особі соціальних послуг екстрено (кризово Наказ Міністерства соціальної політики України // Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 12 травня 2022 р. за N 512/37848.
8. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 р. N 57.
9. Єлісеєва О.К., Пітарякова К.С. Порівняльний аналіз людського розвитку щодо осіб з обмеженими можливостями в Україні та ЄС. Теоретичні та практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2015. Вип. (12). Т. 2. С. 146–152.
10. Костюк В.Л., Яцкевич І.І. Право на працю у контексті Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю: сутність, проблеми та перспективи законодавчого регулювання // Соціальне право. 2017. № 2. С. 49–57.
11. Правове забезпечення соціальної сфери: матеріали VI Міжнар. наук. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених, м. Одеса, 4 квіт. 2015 р.: у 2 т. / [уклад.: В.Р. Кравчук, М.П. Прачук, О.П. Олександрук; за заг. ред. Г.І. Чанишевої]; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», Соц.-прав. ф-т, Каф. труд. права та права соц. забезп., Студент. наук. т-во соц.-прав. ф-ту. О.: Юрид. л-ра, 2015. Т. 1. 371 с.; Т. 2. 286 с.
12. Халецька А.А. Соціальний захист населення в Україні: теорія та практика державного управління: монографія / А.А. Халецька; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Донецьк: Юго-Восток, 2010. 430 с.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy, pryiniata Verkhov. Radoiu Ukrainy 28.06.1996 r., № 254k/96-VR // Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR). 1996. № 30. St. 141.
2. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu : Zakon Ukrainy № 2561-IX vid 06.09.2022 // Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR). 2015. № 28. St. 250.
3. Pro derzhavnu sotsialnu dopomohu osobam z invalidnistiu z dytynstva ta ditiam z invalidnistiu : Zakon Ukrainy № 2249-VIII vid 19.12.2017 // Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR). 2001. № 1. St. 2.
4. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakoniv Ukrainy shchodo nadannia sotsialnykh posluh u razi vvedennia nadzvychainoho abo voiennoho stanu v Ukraini abo okremykh yii mistsevostiakh : Zakon Ukrainy vid 14.04.2022 № 2193-IX.
5. Pro sotsialni posluhy : Zakon Ukrainy № 2193-IX vid 14.04.2022 // Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR). 2019. № 18. St. 73.
6. Pro osnovy sotsialnoi zakhyschenosti osib z invalidnistiu v Ukraini: Zakon Ukrainy // Nazva Zakonu iz zminy, vnesenymy zghidno iz Zakonom N 2249-VIII (2249-19) vid 19.12.2017.
7. Pro zatverdzhennia formy akta pro nadannia povnolitnii osobi sotsialnykh posluh ekstreno (kryzovo Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy // Zareiestrovano v Ministerstvi yustyttsii Ukrainy 12 travnia 2022 r. za N 512/37848.
8. Pro zatverdzhennia Pravyl peretynannia derzhavnoho kordonu hromadianamy Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 sichnia 1995 r. N 57.
9. Ielisieieva O.K., Pitariakova K.S. (2015). Porivnialnyi analiz liudskoho rozvytku shchodo osib z obmezhenymy mozhlyvostiamy v Ukraini ta Ye S. Teoretychni ta praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti, 12, 2, 146–152.
10. Kostiuk V.L., Yatskevych I.I. (2017). Pravo na pratsiu u konteksti Konventsii OON pro prava osib z invalidnistiu: sutnist, problemy ta perspektyvy zakonodavchoho rehuliuвання // Sotsialne parvo, 2, 49–57.
11. Pravove zabezpechennia sotsialnoi sfery: materialy VI Mizhnar. nauk. konf. studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh, m. Odesa, 4 kvit. 2015 r.: u 2 t. / [uklad.: V.R. Kravchuk, M.P. Prachuk, O.P. Oleksandruk; za zah. red. H.I. Chanyshevoi]; Nats. un-t «Odes. yuryd. akad.», Sots.-prav. f-t, Kaf. trud. prava ta prava sots. zabezp., Student. nauk. t-vo sots.-prav. f-tu. O.: Yuryd. l-ra, 2015. T. 1. 371 s.; T. 2. 286 s.
12. Khaletska A.A. (2010). Sotsialnyi zakhyst naselennia v Ukraini: teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia: monohrafiia / A.A. Khaletska; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezidentovi Ukrainy. Donetsk: Yuho-Vostok, 430.

Середюк Віталій Юрійович

*кандидат юридичних наук, доцент,
начальник територіального сервісного центру № 8049
регіонального сервісного центру
ГСЦ МВС в м. Києві (філія ГСЦ МВС)*

Serediuk Vitalii

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Head of the Territorial Service Center № 8049
Regional Service Center of the
Main Service Center of the Ministry of Internal Affairs in Kyiv
(Branch of the Main Service Center of the Ministry of Internal Affairs)
ORCID: 0000-0001-9472-5472*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-1-8544

ФІЛОЛОГІЧНЕ ТА ЛОГІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

PHILOLOGICAL AND LOGICAL INTERPRETATION OF LEGAL NORMS

Анотація. Мета статті полягає у висвітленні питання про особливості філологічного та логічного тлумачення норм права, у з'ясуванні їх подібностей та відмінностей. Новизна статті полягає у тому, щоб показати як філологічне й логічне тлумачення норм права застосовується на практиці. З'ясовано, що в рамках філологічного (граматичного) тлумачення виокремлюють два основних типи аналізу (розбору), що істотно впливають на процес оцінки змісту норми права. Перший тип аналізу передбачає цілісну оцінку смислового навантаження слова, аналіз слова як лексичної одиниці. Виокремлено певні правила (plain meaning rule; легальної дефініції) розроблені в юриспруденції та використовувані під час лексичного аналізу. Встановлено, що зазначені правила дуже схожі за спрямованістю. Перше фіксує, що різним термінам не допускається надання однакового значення без достатніх на те підстав. Друге – ідентичним термінам у межах одного правового акта без достатніх підстав не можна надавати різного значення. Під час лінгво-логічного тлумачення рекомендовано звертати увагу на комунікаційний контекст, який виникає при використанні мови. Логічне тлумачення полягає в з'ясуванні змісту норми права шляхом зіставлення її змісту з іншими нормами галузі права. Встановлено, що до низки ознак логічного способу тлумачення належать такі: сукупність логічних прийомів тлумачення; засіб розшифрування сенсу норми права; цілеспрямована розумова діяльність.

Висновки. Мовний (граматичний, морфологічний, текстуальний) і логічний методи тлумачення є основними, інші ж природним до них доповненням. Проте, ми отримується погляду, що серед способів тлумачення норм права немає поділу на основні та додаткові. Кожен є самостійним способом тлумачення. Втім, для з'ясування змісту та сенсу норми права не завжди потрібно застосовувати всі наведені способи тлумачення. Іноді досить обмежитися лише кількома з них. Зазначений факт ще не дає підстав вважати інші способи тлумачення додатковими або ігнорувати їх. Оскільки, найчастіше, саме використання однієї з них може докорінно змінити думку інтерпретатора і допомогти у з'ясуванні волі законодавця.

Ключові слова: спосіб, прийом та метод тлумачення норм права, юридична техніка, семантика, правило plain meaning rule, правило легальної дефініції.

Summary. The purpose of the article is to highlight the question of philological and logical interpretation of legal norms. The novelty of the article is to show how the philological and logical interpretation of legal norms applied in practice. Within the framework of philological (grammatical) interpretation are distinguished two main types of analysis (analysis), which significantly affect the process of assessing the content of legal norms. The first type of analysis involves a holistic assessment of the semantic load of a word, an analysis of a word as a lexical unit. Certain rules (plain meaning rule; legal definition) developed in jurisprudence and used during lexical analysis are singled out. The specified rules are very similar in orientation. The first establishes that it doesn't give the same meaning to different terms without sufficient grounds. Second, identical terms within the

same legal act no give different meanings without sufficient grounds. Within the framework of linguistic-logical interpretation, recommended to pay attention to the communication context that arises when using language. Logical interpretation consists in clarifying the content of a legal norm by comparing its content with other norms in the field of law. It was established that a number of signs of a logical method of interpretation include the following: a set of logical methods of interpretation; a means of deciphering the meaning of the legal norm; purposeful mental activity.

Conclusions. Linguistic (grammatical, morphological, textual) and logical methods of interpretation are the main ones, while others are a natural addition to them. However, we adhere to the view that there is no division into basic and additional ways of interpreting legal norms. Each is an independent way of interpretation. However, in order to clarify the content and meaning of a legal norm, it is not always necessary to apply all the above methods of interpretation. Sometimes it is enough to limit yourself to only a few of them. This fact does not yet give grounds to consider other methods of interpretation as additional or to ignore them. Since, most often, the very use of one of them can fundamentally change the opinion of the interpreter and help in clarifying the will of the legislator.

Key words: way, technique and method of interpretation of legal norms, legal technique, semantics, plain meaning rule; rule of legal definition.

Постановка проблеми. Мовна форма викладення норм права є інструментом тлумачення. Орієнтуючись на цінності стабільності та формальної визначеності права, суб'єкт тлумачення повинен через аналіз мови норми права встановлювати той зміст, який законодавець надав даному правовому припису. Втім, варто взяти до уваги те, що повсякденне мовлення динамічне і, має безліч смислових відтінків і асоціацій, які в поєднанні з індивідуальним життєвим і мовним досвідом конкретної людини можуть викликати несподіваний ефект нерозуміння, спотворення сенсу висловлювань, у тому числі й тих, що належать до норм права.

Питання про тлумачення норм права вважається «вічним» для юриспруденції. У будь-якій країні не створювалися загальнообов'язкові норми соціальної поведінки, нормодавець повідомляє те чи інше важливе правило необмеженому колу осіб. Звісно, нормодавець дбає про те, щоб його розпорядження було правильно потрактоване й виконане тими, кому воно адресоване. Власне, у цьому полягає мета нормотворчої діяльності, незалежно від того, у якій саме державі та на якій стадії соціально-економічного розвитку суспільства здійснюється правове регулювання.

Методологічна основа дослідження філологічного та логічного тлумачення норм права складається насамперед із загальнонаукових способів та прийомів дослідження, що застосовуються як у юриспруденції, так і у філології — це діалектична логіка, моделювання, аксіоматичний метод, системний аналіз тощо. Застосовуваними є також приватно-наукові методи — порівняльно-правовий, формально-юридичний, функціонально-лінгвістичний у поєднанні з методиками етимологічного аналізу, використаними для вирішення специфічних завдань встановлення внутрішньої форми слова, що виражає правовий припис.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про філологічне та логічне тлумачення норм права розглядалися у публікаціях М. Матузова та А. Малько [1], В. Бабаєва [3], Р. Гарапшина [4], М. Коркунова [5], Е. Губайдуліної [6], А. Шмагіна [7], І. Шутака та І. Оніщука [8], П. Рикьора [9], А. Бущенко та М. Тарахкало [10], А. Смірнова та А. Манукяна [11], М. Брагінського та В. Вітрянського [13], С. Палешник [16] та ін.

Однак говорити про максимально поглиблений, детальний і комплексний розгляд поставлених питань у цих дослідженнях не доводиться. Ще є досить багато теоретичних та практичних аспектів, що потребують наукового осмислення у цій галузі. У своїх роботах дослідники позначили проблеми тлумачення права «вічними», тим самим поставивши під сумнів можливість вироблення оптимальних шляхів розв'язання цих проблем.

Нашою метою є відповісти на поставлені питання, через те, що тільки правильне з'ясування та роз'яснення справжнього змісту та сенсу норм права (волі законодавця) та одноманітне їх застосування суб'єктами права на практиці є запорукою встановлення в суспільстві та державі високої правової культури, зміцнення законності та правопорядку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Філологічне, лексичне, текстове та логічне тлумачення норм права є способами тлумачення. Власне спосіб тлумачення, за визначенням М. Матузова, — це сукупність прийомів і засобів за допомогою яких пізнається сенс і зміст норми права та вираженої у ній волі нормодавця [1, с. 335].

До прикладу, в Розділі 3 «Тлумачення договорів» Віденської конвенції про право міжнародних договорів (далі — Віденської конвенції) закріплено декілька способів визначення міжнародних договорів: текстове тлумачення: в процесі

тлумачення відбувається з'ясування звичайного значення термінів договору (пункт перший статті 31); телеологічне (цільове) тлумачення: тлумачення положень міжнародного договору в контексті його об'єкта й цілей (пункт перший статті 31); історичне тлумачення: з'ясування сенсу норми, яка тлумачиться, через вивчення підготовчих матеріалів і конкретно-історичних умов укладення міжнародного договору (стаття 32) [2].

З'ясуємо що таке спосіб, прийом в метод тлумачення. Спосіб тлумачення — це здійснювана суб'єктами права діяльність, спрямована на встановлення за допомогою відокремленої сукупності прийомів аналізу та синтезу параметрів закону, які дозволяють розкрити сенс конкретних нормативних приписів. А термін «прийом» означає конкретну пізнавальну дію, рух думки. Залежно від використовуваних прийомів та засобів встановлення сенсу норми, специфічних сфер знань, понять, правил (філології, логіки, спеціальних юридичних знань, історії тощо) як пізнавальний інструментарій для встановлення змісту норми права [3, с. 460–461]. Метод тлумачення норм права — сукупність разом узятих способів тлумачення.

Оскільки воля законодавця, виражена у нормі права, виражається через словесну форму, вона насамперед потребує аналізу її зовнішнього прояву, буквального тексту нормативного припису. З'ясування сенсу норм права відповідно до їх текстувального змісту з морфологічної та синтаксичної точок зору протікає в рамках філологічного (лексичного, текстового, граматичного) способу тлумачення.

За допомогою філологічного (*мовного, граматичного*) способу тлумачення відбувається з'ясування сенсу норми права з урахуванням аналізу тексту будь-якого нормативно-правового акта. Таке тлумачення передбачає насамперед з'ясування значення окремих слів як у загальноживаному, так і в термінологічному сенсі (епідемія, епізоотія, рецидив тощо). Головне — зрозуміти той сенс слова, який вкладав у нього законодавець. Встановлюються граматичні зв'язки слів, визначається семантична структура речень. При визначенні сенсу речень важливу роль відіграють розділові знаки, вступні слова тощо. Хрестоматійний приклад: «Страти не можна помилувати» [1, с. 336].

Філологічний (граматичний) спосіб тлумачення права виявляється в аналізі правових приписів з погляду правил мовознавства. Примітно, що далеко не усіма визнається наявність даного способу тлумачення норм права. Будь-яке тлумачення по-

дібного роду є не більше, ніж тлумачення логічне або безпосередньо пов'язане з таким [4, с. 39].

М. Коркунов дуже вдало зазначив, що знати, які саме норми підлягають застосуванню ще недостатньо. Потрібно, крім того, зуміти застосувати ці норми. А для цього насамперед слід з'ясувати зміст норми права. Якщо законодавець невміло висловив у законі свою волю, то законом вона робиться тільки в тому обсязі, в якому вона виражена. Закон слугує настільки джерелом права, наскільки він висловлює волю законодавця. Тому, якщо випадково вирази закону виявляться ширшими дійсної волі законодавця, законом має вважатися лише те, що становило дійсну волю законодавця. Помилка чи неправильність мови не може бути джерелом права. Тому, завданням тлумачення законів є з'ясування волі законодавця [5, с. 342–343; 6, с. 51].

Тлумачення означає передусім з'ясування значення слова відповідно до його загального або спеціального вживання. Воно пов'язане з використанням слова в конкретному законодавчому акті. З метою встановлення його загального значення використовуються словники та правила граматики. Нерідко рівнозначним термінам, що використовуються в повсякденному житті, надається, спеціальне значення («володіння» і «власність», «договір» і «угода») [7, с. 253].

В контексті дослідження юридичної техніки тлумачення норм права І. Шутак та І. Онищук розглядають певні стадії лінгвістичного (філологічного) тлумачення. До них належать: з'ясування значення окремих слів (наприклад, вбивство — це позбавлення людини життя, а не моральне вбивство, не приниження її гідності та честі); здійснення граматичного розбору речення (заподіяння шкоди в разі недбалства карається лише тоді, коли вона має суттєвий характер); встановлення зв'язків слів у реченні (наприклад, роз'яснюється, чи карається заподіяння шкоди особистості й (або) майну); визначення структури речення та ролі знаків пунктуації (хрестоматійний приклад: «стратити не можна помилувати») [8, с. 427].

П. Рикьор дійшов висновку, що мова є об'єктом емпіричної науки (відбувається підпорядкування індуктивних операцій дедукції та обчисленню). Перетворення мовного світу у специфічний об'єкт відбувається шляхом розмежування мови та слова. Слово розпадається за різними реєстрами — психофізіологічним, психологічним, соціологічним тощо. Слово не здатне утворити власний об'єкт, який би відносився до однієї спеціальної дисципліни [9, с. 139].

При логічному тлумаченні закони логіки застосовуються самостійно, відокремлено з інших методів. Тут досліджується логічний зв'язок окремих положень закону із правилами логіки. Аналізу піддаються не самі по собі слова, як при граматичному тлумаченні, а поняття, явища і співвідношення їх між собою, що позначаються ними. Застосовуються такі прийоми, як логічне перетворення, виведення вторинних норм, висновки з понять, доведення до абсурду. У логічній структурі норм права показуються особливості законодавчої техніки [1, с. 336].

У рамках філологічного (граматичного) тлумачення виокремлюють два основних типи аналізу (розбору), що істотно впливають на процес оцінки змісту норми права. Перший тип аналізу передбачає цілісну оцінку смислового навантаження слова, аналіз слова як лексичної одиниці. Він може вироблятися з погляду, наприклад, однозначності багатозначності слова; значення у контексті; наявності синонімів, антонімів або омонімів; походження слова. Умовно позначимо його як лексичний аналіз (розбір).

У зв'язку з цим можна виокремити певні правила (*plain meaning rule*; *легальної дефініції*) розроблені в юриспруденції та використовувані під час лексичного аналізу. Зазначені правила дуже схожі за спрямованістю. Перше фіксує, що різним термінам не допускається надання однакового значення без достатніх на те підстав. Друге — ідентичним термінам у межах одного правового акта без достатніх підстав не можна надавати різного значення.

Перше і головне правило свідчить, що словам і виразам надається загальноповиване значення, встановлене в офіційній літературній мові, якщо немає підстав для іншої інтерпретації. За змістом воно подібне до одного з трьох базових, що використовуються в англосаксонській системі «правило явного сенсу» (*plain meaning rule*). Загальний зміст цього правила очевидний і вимагає додаткових пояснень, проте стосовно його реалізації теж можуть виникати питання.

Загальновідомо, що літературне значення слова може історично змінюватися, при цьому формулювання залишається тим самим. Розрізняють етимологію слова, засновану на його генезі, походженні, та семантику слова, засновану на його чинному, сучасному значенні. Етимологія та семантика слів можуть як збігатися, якщо закладений спочатку сенс залишається незмінним, і відрізнятися. Відмінності у змісті бувають або частковими, або повними, до прямої протилеж-

ності. За загальним правилом при виникненні колізій сучасне семантичне значення має перевагу. Так, слово «суд» етимологічно походить від кореня «уд» або «уз», що означає «узи», «зближення», «зв'язок». Іншими словами, спочатку суд був формою мирного зближення сторін, без крайніх дій. Нині таке розуміння правильне лише частково, у разі, коли справа завершується, наприклад, примиренням сторін. Семантично суд — це, головним чином, державний орган, який здійснює правосуддя [4, с. 40].

До прикладу, як зазначено в письмових коментарях Української Гельсінської спілки з прав людини з питань права (*amicus curie*), певну складність в тлумачення статті 29 Конституції вносить те, що терміни, які використані у тексті положення, лексично збігаються з термінами, які використовує кримінальне процесуальне законодавство України. Часто суди цьому текстуальному збігу надають занадто велике значення, не враховуючи більш важливих аспектів, що свідчать про неможливість обмежити застосування статті 29 Конституції лише до сфери кримінального процесу. Стаття 29 Конституції стверджує право на свободу як таке, що належить «кожному». Це дає підстави вважати, що гарантії цієї статті поширюються на будь-які випадки позбавлення свободи, незалежно від того, як це позбавлення свободи класифікується законодавством чи практикою [10].

Правило *легальної дефініції* пов'язане зі співвідношенням загальноприйнятого (повсякденного) розуміння слова та його спеціально юридичного значення та передбачає, що у разі закріплення у правовому розпорядженні певного терміна або його значення вживання можливе лише у цьому сенсі. Відповідно до нього перевага надається останньому. Такі терміни, як, наприклад, «публічний», «особа» тощо, мають більш специфічне розуміння в юриспруденції, ніж у літературній мові. Іноді це правило виводять на рівень окремого способу тлумачення права — спеціально юридичного. З цим правилом часом пов'язуються деякі інші. Зокрема, якщо правовий припис не визначає значення терміна, йому слід надавати сенс, встановлений у юридичній практиці та юридичній науці. Останнє іноді називають доктринальним тлумаченням [11, с. 71].

При офіційному тлумаченні терміна, який неодноразово згадується в одному нормативно-правовому акті, необхідно виходити з того, що він вживається в одному значенні. Не може термін «законодавство» мати різне значення вживання більш ніж у сотні статей Кодексу законів про пра-

цю України. У противному разі це призведе до плутанини у визначенні кола суб'єктів, уповноважених здійснювати регулювання певних відносин, які відповідно до положень закону визначаються чи встановлюються терміном «законодавство». Внаслідок прийнятого Конституційним Судом України Рішення виникає потреба в офіційному тлумаченні терміна «законодавство» як по кожній статті Кодексу законів про працю України, так і в інших нормативно-правових актах, де він вживається [12].

До правил лексичного аналізу норми права можна віднести й таке: не допускається тлумачення, у якому окремі слова чи словосполучення трактувалися б як зайві. Це особливо актуально для договірного регулювання. Наприклад, коли йдеться про оцінку суттєвих та несуттєвих умов договору [13, с. 298].

Під час логічного тлумачення відбувається з'ясування змісту норми права у спосіб зіставлення її змісту з іншими нормами галузі права. Ознаками логічного способу тлумачення є: сукупність логічних прийомів тлумачення; засіб розшифрування сенсу норми права; цілеспрямована розумова діяльність

Розглянемо застосування логічного тлумачення на прикладі Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положення «на наступній черговій сесії Верховної Ради України», яке міститься у статті 155 Конституції України. Системне та логічне тлумачення положення статті 155 Конституції України «на наступній черговій сесії Верховної Ради України» дало суддям Конституційного Суду України підстави для висновку, що його необхідно тлумачити у взаємозв'язку з частиною першою статті 158 Основного Закону України, за якою законопроект про внесення змін до Конституції України, який розглядався Верховною Радою України, і закон не був прийнятий, може бути поданий до Верховної Ради України не раніше ніж через рік з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту. Конституційний Суд України виходить з того, що за статтею 155 Основного Закону України прийняття законопроекту про внесення змін до Конституції України як закону пов'язане з голосуванням за нього на наступній черговій сесії Верховної Ради України не менш як двома третинами від її конституційного складу; у разі, якщо такий законопроект розглядався на черговій сесії Верховної Ради України, але закон не був прийнятий Верховною Радою України згід-

но з частиною другою статті 84 Основного Закону України на її пленарному засіданні шляхом голосування, застосовується положення частини першої статті 158 Конституції України щодо повторного розгляду Верховною Радою України законопроект про внесення змін до Конституції України не раніше ніж через рік з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту [14].

Отже, якщо законопроект про внесення змін до Конституції України був попередньо схвалений більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, але не розглядався Верховною Радою України на її черговій сесії, то на нього не поширюється вказане положення частини першої статті 158 Основного Закону України.

Між автентичними англійською та французькою версіями Європейської конвенції з прав людини, які мають тотожну юридичну силу, наявні певні суперечності. Під час розгляду справи *Engel and Others v. the Netherlands* (Енджел та інші проти Нідерландів) Суд надав перевагу англійській версії Конвенції, навівши аргументи, що з урахуванням контексту і загальної структури статті 10 англійський варіант більш точний. Річ у тім, що заявники просили Суд перевірити, чи було необхідним втручання з боку органів влади в їх право на свободу слова з метою охорони правопорядку відповідно до пункту 2 статті 10 Конвенції. Вони стверджували, що ця стаття передбачає можливість обмеження свободи слова з метою охорони правопорядку тільки разом із запобіганням злочинам, адже у французькому варіанті Конвенції ці поняття зв'язуються єдиним сполучником «et» («і»). Втім в англійському варіанті Конвенції вони з'єднані вже розділовим сполучником «or» («або»). Суд не вбачав потреби вивчати питання про те, чи мали заходи своєю метою «запобігання злочину» на додаток до «охорони правопорядку» щодо заявників» [15].

Описане вище питання щодо тлумачення за допомогою граматичного способу може виникати не тільки в практиці ЄСПЛ, але і в судовій практиці інших держав, які у своїй діяльності також можуть використовувати Конвенцію під час розгляду окремих справ. Адже судові органи орієнтуються на переклад Конвенції, який офіційно затверджений в їх країні та може мати деякі розбіжності з оригіналом [16, с. 239].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналізуючи вищевикладені думки вчених можна дійти висновку, що мовний (граматичний, морфологічний, текстуальний) і логічний методи тлумачення є основними, інші ж природним до них

доповненням. Проте, ми дотримуємося погляду, що серед способів тлумачення норм права немає поділу на основні та додаткові. Кожен є самостійним способом тлумачення. Втім, для з'ясування змісту та сенсу норми права не завжди потрібно застосовувати всі наведені способи тлумачення. Іноді досить обмежитися лише кількома з них.

Однак, зазначений факт ще не дає підстав вважати інші способи тлумачення додатковими або

ігнорувати їх. Оскільки, найчастіше, саме використання однієї з них може докорінно змінити думку інтерпретатора і допомогти у з'ясуванні волі законодавця.

Подальше дослідження питань про особливості філологічного та логічного тлумачення норм права визначається потребою постійного вдосконалення інтерпретаційної юридичної практики та правотворчості.

Література

1. Матузов Н.Н., Малько А.В. Теория государства и права: Курс лекций. М.: Юрист, 2001. 776 с.
2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1986. № 17. Ст. 343. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
3. Теория государства и права: Учебник. Под ред. В.К. Бабаева. М.: Юрист, 2003. 592 с.
4. Гарапшин Р.К. Особенности грамматического способа толкования права. Образование и право. Юридические науки. 2017. № 6. С. 37–43.
5. Коркунов Н.М. Курс лекций по общей теории права. СПб., 1907. С. 342–343.
6. Губайдуллина Э.Х. Аутентичное толкование: нужно ли его относить к официальному виду толкования норм права в РФ. Вектор науки ТГУ. 2010. № 2(2). С. 51–52.
7. Шмагин А. Основы немецкой методики толкования права. Вестник гражданского права, 2012. № 4. Т. 12. С. 247–284.
8. Шутак І.Д., Оницьук І.І. Юридична техніка: навч. посіб. для вищих навч. закл. Івано-Франківськ, 2013. 496 с.
9. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / пер. с фр. вступ ст. и коммент. И.С. Вдовиной. М.: Академически й Проект, 2008. 695 с.
10. Бущенко А., Тарахкало М. Письмові коментарі Української Гельсінської спілки з прав людини з питань права (*amicus curie*). URL: <https://helsinki.org.ua/articles/pysmovi-komentari-ukrajinskoji-helsinskoji-spilky-z-prav-lyudyny-z-pytan-prava-amicus-curie/>
11. Смирнов А.В., Манукян А.Г. Толкование права: Учебно-практическое пособие. М., Проспект, 2008. 144 с.
12. Окрема думка судді Конституційного Суду України Савенка М.Д. у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство». Справа № 17/81–97N 1–1/98. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KS98012?an=46>
13. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: общие положения. Изд. 2-е, испр. М.: Статут, 1999. 848 с.
14. Рішення Конституційного Суду України від 15 березня 2016 року № 1-пп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-16?find=1&text=%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B8#Text>
15. European Court of Human rights, Engel and Others v. the Netherlands (Application no. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72). Judgment Strasbourg 23 November 1976. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57478>
16. Палешник С.І. Способи тлумачення норм права Європейським судом з прав людини. Міжнародне право. 2015. № 1. С. 237–245.

References

1. Matuzov N.N. & Malko A.V. (2001). Theory of State and Law: A Course of Lectures. M.: Yurist, 776. [in Russian]
2. Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR (1986). Vienna Convention on the Law of International Treaties. Information No. 17. Art. 343. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text [in Ukrainian]
3. Babaev V.K. (ed.) (2003). Theory of State and Law: Textbook. M.: Yurist, 592. [in Russian]
4. Garapshin R.K. (2017). Features of the grammatical way of interpreting law. Education and law. Legal Sciences, 6, 37–43. [in Russian]

5. Korkunov N.M. (1907). A course of lectures on the general theory of law. SPb., 342–343. [in Russian]
6. Gubaidullina E.H. (2010). Authentic interpretation: whether it should be attributed to the official type of interpretation of the rules of law in the Russian Federation. Vector Science TSU, 2(2), 51–52. [in Russian]
7. Shmagin A. (2012). Fundamentals of the German methodology for the interpretation of law. Bulletin of Civil Law, 4(12), 247–284. [in Russian]
8. Shutak I.D. & Onyshchuk, I. I. (2013). Legal technique: education. manual. Ivano-Frankivsk, 496. [in Ukrainian]
9. Ricoeur, P. & Vdovina, I. S. (translation). (2008). Conflict of interpretations. Essays on hermeneutics. Moscow: Academic Project, 695. [in Russian]
10. Bushchenko A. & Tarakhkalo M. (2014). Written comments of the Ukrainian Helsinki Human Rights Union on legal issues (amicus curie). URL: <https://helsinki.org.ua/articles/pysmovi-komentari-ukrajinskoji-helsinskoji-spilky-z-prav-lyudyny-z-pytan-prava-amicus-curie/> [in Ukrainian]
11. Smirnov A.V. & Manukyan A.G. (2008). Interpretation of law: Educational and practical guide. M., Prospect, 144. [in Russian]
12. Savenko M.D. (1998). Separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional appeal of the Kyiv City Council of Trade Unions regarding the official interpretation of the third part of Article 21 of the Labor Code of Ukraine (the case on the interpretation of the term “legislation”. Case No. 17/81-97N 1-1/98. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KS98012?an=46> [in Ukrainian]
13. Braginsky M.I. & Vitryansky V.V. (1999). Contract law. Book One: General Provisions. Ed. 2nd, rev. M.: Statute, 848. [in Russian]
14. Constitutional Court of Ukraine (2016, March 15). Decision No. 1-пп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-16?find=1&text=%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B8#Text> [in Ukrainian]
15. European Court of Human rights (1976, November 23). Engel and Others v. the Netherlands (Application no. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72). Strasbourg. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57478>
16. Paleshnyk S.I. (2015). Methods of interpretation of legal norms by the European Court of Human Rights. International Law, 1, 237–245. [in Ukrainian]

Дегтярьова Ольга Миколаївна

*кандидатка економічних наук, доцентка,
доцентка кафедри транспортного права та логістики
Національний транспортний університет*

Dehtyarova Olha

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Transport Law and Logistics
National Transport University
ORCID: 0000-0002-0115-3434*

Павленко Дмитро Олександрович

*студент
Національного транспортного університету*

Pavlenko Dmytro

*Student of the
National Transport University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-1-8542

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ДОБРОВІЛЬНОСТІ У ПРАВОВИХ МОДЕЛЯХ МЕДІАЦІЇ

EMPLOYMENT OF THE PRINCIPLE OF VOLUNTARINESS IN LEGAL MODELS OF MEDIATION

Анотація. Стаття присвячена дослідженню поняття принципів медіації, розкриттю змісту принципу добровільності медіації та визначенню проблем застосування принципу добровільності медіації у різних правових моделях медіації. Визначено, що принципи медіації є взаємопов'язаними основоположними ідеями, які забезпечують та визначають медіацію як альтернативний спосіб врегулювання спорів. Сформульовано визначення принципу добровільності як одного із основоположних принципів медіації. Визначено складові принципу добровільності медіації, які залишаються непорушними при обов'язковості медіації та складають її основу як правового інституту. Здійснено аналіз зарубіжного досвіду впровадження обов'язкової моделі медіації і показано зв'язок принципу добровільності медіації та обов'язкової досудової моделі медіації. Аргументовано, що запровадження обов'язкової досудової моделі медіації для окремих категорій справ не позбавляє сторони на право звернення до суду в разі потреби. Обґрунтовано тезу щодо доцільності закріплення на законодавчому рівні в Україні можливості зупинення перебігу строку позовної давності при зверненні сторін спору до медіації на час її проведення для забезпечення безперешкодного доступу до судочинства.

Ключові слова: медіація, альтернативне вирішення спорів, принцип добровільності, обов'язкова медіація, моделі медіації.

Summary. The article is devoted to the research of the concept of the principles of mediation, the disclosure of the content of the principle of voluntariness of mediation and the definition of the problems of applying the principle of voluntariness of mediation in various legal models of mediation. It is determined that the principles of mediation are interrelated fundamental ideas that enable and define mediation as an alternative dispute resolution. The definition of the principle of voluntariness as one of the fundamental principles of mediation is formulated. The components of the principle of voluntary mediation are determined, which remain inviolable when mediation is mandatory and form its basis as a legal institution. The analysis of the foreign experience of the implementation of the mandatory model of mediation was carried out and the connection between the principle of voluntary mediation and the mandatory pre-trial model of mediation was shown. It is argued that the introduction of a mandatory pre-trial model of mediation for certain categories of cases does not deprive the parties of the right to apply to the court if necessary. The thesis regarding the ex-

pediency of enshrining at the legislative level in Ukraine the possibility of stopping the running of the limitations period when the parties to the dispute turn to mediation for the duration of its mediation to ensure unhindered access to the judiciary is substantiated.

Key words: mediation, alternative dispute resolution, principle of voluntariness, mandatory mediation, mediation models.

Постановка проблеми. З часу прийняття Закону України «Про медіацію» механізм регулювання медіації був випробуваний на практиці. Медіація не зайняла вагомого місця серед способів вирішення спорів, зокрема і через загальну економічну кризу, спричинену російським вторгненням в Україну. Але реформа системи правосуддя не стоїть на місці. Недоліки існуючої моделі медіації в Україні стають все більш явними та потребують ґрунтовного наукового підходу до їх розв'язання.

Принципи медіації виступають її основою та у своїй сукупності утворюють систему, яка характеризує медіацію як альтернативний спосіб вирішення спорів. Говорячи про альтернативні способи вирішення спорів, ми маємо на увазі альтернативу судовому розгляду. Саме принципи медіації відрізняють її від суду і в них криються її переваги.

Принцип добровільності медіації у цьому контексті потребує окремої уваги та вивчення. Серед праць українських вчених відкритим нині залишається питання про доцільність введення обов'язкової досудової медіації щодо певних категорій справ в Україні. Також дотепер не склалося єдиної думки щодо зв'язку принципу добровільності медіації та обов'язкової досудової моделі медіації. Тому виникає потреба наукового обґрунтування принципу добровільності медіації, розкриття його змісту і складових за наявності обов'язкової досудової моделі медіації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню принципів медіації як альтернативного способу вирішення спорів присвячували багато праць як українські, так і зарубіжні науковці, зокрема С.Т. Йосипенко [2], Н.А. Мазаракі [10], Ю.Д. Притика [6], О.М. Спектор [5], Л. Сурма [3], К.С. Токарева [11], Ц.А. Шамликашвілі [7] та інші. Теоретичними питаннями класифікації моделей медіації займалися А.В. Бідай [8], М.Я. Поліщук [13], А. Попова [9], О.Г. Середа [12], А. Тургенєва [9] та інші. Втім, незважаючи на високий ступінь розробки цієї проблематики, питання застосування принципу добровільності у правових моделях медіації є недостатньо розкритим і залишається актуальним.

Метою статті є розкриття змісту принципу добровільності медіації, виділення його складових та визначення проблем застосування принципу добровільності у різних правових моделях медіації.

Виклад основного матеріалу. Сформовані в процесі взаємодії людських суспільств, правові принципи є одними з найбільших досягнень людства. Принципи, які визнані та закріплені в нормативних документах стають обов'язковими.

Значення принципів права полягає в тому, що вони виступають каркасом, фундаментальною конструкцією правової системи; є орієнтиром у формуванні та розвитку права; істотно впливають на формування правосвідомості людей, можуть бути безпосередньою основою для прийняття індивідуальних юридичних рішень у конкретних справах; при прогалинах в законодавстві принципи права можуть використовуватися як юридична підстава при розгляді питання про право, при цьому вони виступають як джерело права. Принципи права сприяють правильному тлумаченню правових норм. На відміну від норм права принципи права жорстко не фіксують зміст поведінки, вони здатні більш швидко реагувати на зміни суспільного життя, а отже, застосування і тлумачення норм права має відбуватися відповідно до принципів права [1, с. 6].

Медіація також має свої принципи. С.Т. Йосипенко робить висновок, що принципи медіації — вихідні, визначальні засади, настанови та правові ідеї, які є основою для здійснення процедури медіації та спрямовані на ефективне вирішення конфліктів між сторонами та досягнення позитивних результатів [2, с. 133].

Л. Сурма зазначає, що медіація, як і будь-який інший інститут, керується своїми принципами. Принципи медіації слід розглядати як фундаментальні правила та її суттєві положення, які регулюють взаємодію медіатора зі сторонами, сторін між собою, а також з третіми особами. У країнах, які прийняли та запровадили закон про медіацію, ці принципи втілені в законодавстві. Крім того, принципи також закріплені в міжнародних нормативних актах [3, с. 38].

На нашу думку, принципи медіації є взаємопов'язаними основоположними ідеями, які забезпечують та визначають медіацію як альтернативний спосіб врегулювання спорів. Інститут медіації розвивався не тільки як правовий інститут, але і як суспільний спосіб позасудового врегулювання спору. У цій альтернативності криються переваги медіації — це певна свобода сторін керувати процесом. Тому ми вважаємо, що правове

врегулювання медіації на рівні принципів медіації та певних важливих її елементів є достатнім. Надмірне законодавче закріплення всіх аспектів медіації суперечитиме її сутності як альтернативного способу вирішення спорів, звужуватиме права і свободи сторін, обтяжуючи їх обов'язками.

В Україні законодавчо закріплено такі принципи медіації як: добровільність, нейтральність, конфіденційність, незалежність та неупередженість медіатора, самовизначення та рівність прав сторін медіації [4]. У зазначений перелік принципів медіації входять основоположні та загально-визнані принципи, проте цей перелік не є вичерпним. Принципів значно більше, але вони часто не знаходять законодавчого закріплення.

Наприклад, Л. Сурма також наводить такі поширені принципи медіації: принцип законності, принцип швидкого медіаційного процесу, принцип компетентності медіатора [3, с. 38]. Серед наведених принципів детального розгляду потребує принцип добровільності, оскільки саме його зміст залишається недостатньо розкритим.

Розглядаючи принцип добровільності як один із основоположних принципів медіації як альтернативного способу вирішення спорів, вчені по-різному визначають його зміст. Так, О. Спектор зазначає, що принцип добровільності полягає в тому, що ніхто не може примусити сторони врегулювати конфлікт шляхом медіації, якщо вони цього не бажають. Медіація є добровільним процесом на кожному етапі: від погодження сторін на участь у процесі та вибору медіатора до досягнення згоди. Будь-яка сторона може відмовитися від продовження процесу медіації в будь-який час [5, с. 104].

На думку Ю. Притики, зміст принципу добровільності полягає в тому, що сторони мають право висловити особисте бажання щодо проведення процесу медіації та припинити процес медіації на будь-якому етапі. На відміну від правосуддя, яке здійснюється в судах, ніхто не може змусити сторони брати участь у медіації, а медіатор обирається сторонами [6, с. 91].

За словами Л. Сурми, добровільність відноситься не тільки до сторін, але й до медіатора. Одним із проявів цього принципу є те, що кожна сторона, а також медіатор, вступають у процес медіації на цілком добровільній основі. Вони можуть вийти з медіації добровільно. На відміну від судового розгляду, участь у медіації є добровільною для сторін спору. Ніхто не може примусити сторони взяти участь у медіації, всупереч їх бажанню. Цей принцип відображається в тому, що всі рішення приймаються за згодою обох сторін, і кожна із сто-

рін може в будь-який час відмовитись від медіації. Добровільність базується на відсутності примусу у питанні участі у медіації та у процесі прийняття рішень сторонами. Сторони вирішують чи виконувати умови медіаційної угоди самі [3, с. 38].

Т. А. Шамликашвілі відзначає, що обов'язковість застосування медіації обмежує добровільність вступу в процедуру, але зовсім не впливає на добровільність прийняття сторонами рішення та досягнення згоди щодо предмета спору. При цьому протягом усієї процедури сторони залишають за собою право припинити процедуру медіації та відмовитися від неї. Таким чином, добровільний характер медіації зберігається, навіть якщо вона є обов'язком сторін [7, с. 21].

Українське законодавство визначає такі складові принципу добровільності медіації: 1) учасники медіації добровільно виявляють свій намір взяти в ній участь, ніхто не може бути примушений до врегулювання спору шляхом проведення медіації; 2) протягом проведення медіації сторони або медіатор можуть відмовитися від участі в ній; 3) участь у медіації не може вважатися визнанням стороною вини чи позовних вимог, відмовою від позову [4].

Отже, принцип добровільності медіації є її перевагою як альтернативного судовому способу вирішення спорів. Дія цього принципу поширюється на весь процес медіації: від її ініціації до укладення домовленості за її результатами. Зміст принципу добровільності медіації визначає: право добровільної участі у ній, відсутність примусу до врегулювання конфлікту шляхом медіації, право відмовитися від участі в медіації на будь-якому етапі, право обирати медіатора, відсутність юридичних наслідків для судового розгляду (відмова від позову чи його визнання є нікчемними).

З огляду на викладене, можемо виокремити такі складові принципу добровільності медіації: 1) свобода волевиявлення суб'єктів медіації (сторін та медіатора) щодо участі чи неучасті у ній на будь-якому етапі, включаючи виконання угоди за її результатами; 2) взаємна згода сторін при прийнятті рішень; 3) свобода вибору сторонами медіатора; 4) невтручання третіх осіб у процес прийняття рішень сторонами; 5) відсутність юридичних наслідків для судового розгляду.

У світі існують різні моделі медіації. Під терміном «модель медіації» А. В. Біцай пропонує розуміти абстрактну теоретичну конструкцію, що відображає особливості процедури медіації (добровільність чи обов'язковість), ступінь інтегрованості в національну судову систему, тип переговорів між сторонами-учасниками конфлікту, що поєд-

нуються з медіаційними навичками медіатора та сферою його компетенції у процесі врегулювання конфлікту [8, с. 86].

На думку А. Попової і А. Тургенєвої теоретична модель медіації — це абстрактна теоретична конструкція, яка відображає процедурні особливості проведення медіації через характеристики її основних компонентів, а саме підстав звернення до медіації, статусу медіації конкретної країни, ступеня кваліфікації медіатора тощо [9, с. 260].

Не в усіх країнах медіація законодавчо врегульована. А отже, це може бути як правовий інститут, так і суспільний. Моделі медіації слід досліджувати саме як правовий інститут, так як вони чітко оформлені нормами права. Медіація як суспільний інститут не має чіткого оформлення та не регулюється нормами права.

З точки зору добровільності, існуючі моделі медіації можна розділити на дві основні групи: 1) добровільна медіація; 2) обов'язкова медіація.

Добровільна модель діє у більшості держав світу, зокрема: США, Великій Британії, Німеччині, Фінляндії, Польщі, Словенії та інших. Із аналізу українського законодавства можна зрозуміти, що в Україні діє добровільна модель медіації.

Н. А. Мазаракі зазначає, що навіть законодавці почали розглядати можливість певних обмежень і винятків із принципів медіації, прагнути популяризувати медіацію та спрямувати вирішення спорів із судів на медіаторів. Існування обов'язкової медіації в різних формах у правових системах багатьох країн опосередковано обґрунтовує прийнятність цього варіанту [10, с. 160].

Обов'язкова медіація є найпоширенішою моделлю в Італії [8, с. 168]. У 2011 р. в Італії був прийнятий закон, який передбачав використання медіації як обов'язкової досудової процедури вирішення певних категорій спорів. Проте з 2013 р. вимоги щодо обов'язкової медіації були послаблені та створені умови для розвитку приватної добровільної медіації. Ця модель актуальна і сьогодні. Вона поєднує як добровільну медіацію, так і обов'язкову медіацію як передумову звернення до суду у певних категоріях справ.

В Аргентині досудове посередництво є обов'язковим у багатьох категоріях справ. Ст. 1 Федерального закону Аргентини № 26.589 від 05.03.2010 року «Про обов'язкову досудову медіацію» встановлює обов'язкову медіацію у кожному судовому розгляді. Ст. 4 вищезазначеного закону Аргентини визначає, що всі спори вирішуються шляхом обов'язкової досудової процедури медіації, окрім спорів, пов'язаних з кримінальними правопору-

шеннями, розлученням, встановленням споріднення, усиновленням, за винятком фінансових вимог, що впливають із таких спорів [11, с. 24].

Багато канадських провінцій запровадили медіацію в судовій системі у формі приватної, присудової та судової моделей медіації. Обов'язковою вважається процедура примирення у трудових спорах, що передує іншим способам захисту прав працівників [12, с. 39]. Провінція Британська Колумбія запровадила обов'язкову медіацію на прохання однієї зі сторін спору. У Саскачевані обов'язкова медіація застосовується до всіх цивільно-правових спорів, крім сімейних, з якими сторони звертаються до суду. В Альберті суд має право передати цивільний спір на медіацію на будь-якому етапі його розгляду. В Онтаріо програма обов'язкової медіації почалася в 1999 р. і мала сприяти вирішенню цивільних спорів (крім сімейних) і спорів про спадщину. Популярність медіації у судовій системі пояснюється тим фактом, що вона є дешевшою, швидшою та, у деяких випадках, ефективнішою, ніж судовий процес. В інших провінціях це добровільна процедура, але наприклад, в Онтаріо медіація передбачена, як обов'язкова досудова процедура. Організаційні підходи до проведення медіації є різними у провінціях Канади, що зумовлено формою державно-територіального устрою держави [13, с. 70].

Отже, є чимало країн, у яких медіація носить обов'язковий характер при вирішенні спорів. Примус до вирішення спору шляхом медіації може виходити із: 1) закону; 2) розсуду суду; 3) договору.

Добровільну та обов'язкову модель медіації не слід розглядати як погану і хорошу або як взаємовиключні моделі. Кожна з моделей може мати своє місце для реалізації та впровадження за певної ситуації у країні. Обов'язкова модель часто вводиться у країнах паралельно добровільній лише для певної категорії спорів. У інших категоріях спорів, де медіація необов'язкова, сторони можуть звернутися до медіації за власним бажанням. Якщо певна категорія спорів є надмірною у певній країні, становить проблему для системи правосуддя чи для суспільства, то впровадження обов'язкової досудової медіації у них може бути виправданим та дати швидкий результат для системи правосуддя і соціальної сфери. Адже при законодавчому впровадженні обов'язкової досудової медіації, її ефективність не залежатиме від її популярності.

Обов'язкова досудова медіація може бути впроваджена у вирішення сімейних, спадкових та інших цивільних спорів, але найбільш затребувана вона саме у трудових спорах. Саме примус сісти

за стіл переговорів, спробувати за допомогою медіатори прийти до консенсусу може бути корисним як для роботодавця, так і для працівника.

Примус до медіації у трудових спорах можна розглядати як необхідну умову задля позитивного та довгострокового результату, а саме: зменшення плинності кадрів, зменшення рівня безробіття, зниження частоти вигорання у працівників, підвищення задоволення відносинами роботодавців з працівниками.

З огляду на існуючі моделі медіації у світі, можна зробити висновок, що принцип добровільності медіації не є абсолютним і непорушним. Але доцільніше виділити ті складові принципу добровільності медіації, які залишаються непорушними при обов'язковості медіації та складають її основу як правового інституту.

Суд справедливості Європейського союзу у справі C-75/16 від 14.06.2017 р. підтвердив положення Директиви 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС «Про певні аспекти медіації в цивільних і комерційних справах», що національне законодавство може містити правила обов'язкової медіації, за умови, що це не є перешкодою для права на судовий захист. У рішенні зазначено, що згідно із законодавством ЄС добровільний характер медіації полягає не у свободі сторін вирішувати, вдаватися чи ні до медіації, а у свободі сторін керувати процесом. Суд визнав, що італійське законодавство впровадило обов'язкову медіацію до судового розгляду, створюючи додаткові перешкоди для реалізації права на судовий захист. Водночас фундаментальні права не є необмеженими привілеями й можуть бути деякою мірою обмежені. Суд зробив висновок, що беззаперечна вимога проведення медіації як умова для судового розгляду може бути сумісна із правом на доступ до правосуддя, якщо медіація: 1) не завершується рішенням, що має обов'язкову юридичну силу; 2) не становить значного затягування до судового розгляду; 3) призупиняє перебіг строків позовної давності; 4) не спричиняє значних фінансових обтяжень; 5) не обмежується вирішенням спору винятково в електронному вигляді; 6) не унеможливорює вжиття заходів забезпечення позову. Також суд зазначив, що протиправним буде накладення штрафних санкцій за безпідставне припинення участі в медіації (за умови, що обґрунтованою підставою для припинення участі в процедурі медіації буде «незадоволення процедурою вирішення спору») [14].

Отже, при запровадженні обов'язкової досудової медіації чи примусу до неї на розсуд суду, не можна обмежувати сторони скористатись правом

відмовитись від неї після першої медіаційної сесії чи на будь-якій її стадії. Таким чином, обов'язкову медіацію слід розглядати як примус спробувати врегулювати спір у такий спосіб, що не позбавляє права звернутися до суду при потребі.

Факультативним елементом принципу добровільності також вважається свобода сторін у виборі медіатора. Наприклад, в Онтаріо (Канада) медіаторів для вирішення конкретних спорів обирає Міністерство юстиції [12, с. 69]. Подібна система діє в Німеччині [11, с. 167]. Порушення свободи вибору медіатора характерне для судової і присудової медіації та малопоширено у світі. Вважаємо, що цьому феномену може бути філософське обґрунтування, аналогічне до обґрунтування неможливості вибору сторонами судді у державних судах. Проте така модель є неприйнятною для багатьох правових систем під призвою розвитку прав та свобод людини.

Щодо невтручання третіх осіб у процес прийняття рішень сторонами, зокрема органів державної влади, то у світі існують моделі, коли цей принцип порушується. В Австралії є особливий вид альтернативного вирішення спорів — мед-арб, в ході якого арбітр у випадку невдалої медіації, бере під контроль цей процес та сам виносить рішення [11, с. 161]. Тому у самій лише медіації, принцип невтручання третіх осіб у процес прийняття рішень сторонами є непорушним, а якщо він порушується, то це слід вважати іншим способом вирішення спорів, аніж медіація.

Реалізація принципу добровільності на практиці становить проблему особливо у державах, де цей інститут тільки розвивається. Україна не є виключенням. В Україні проведення медіації не призупиняє перебіг строків позовної давності, а це у свою чергу, створює перешкоди для реалізації права на справедливий суд і доступу до правосуддя загалом. Можна припустити, що саме недосконалість правового регулювання інституту медіації в Україні є причиною її непопулярності. Українське законодавство у сфері медіації потребує приведення у відповідність до міжнародних стандартів.

Вважаємо за доцільне на законодавчому рівні в Україні потрібно передбачити зупинення перебігу строку позовної давності при зверненні сторін спору до медіації на час її проведення для забезпечення безперешкодного доступу до судочинства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, принцип добровільності медіації — це насамперед свобода від зовнішнього примусу до участі у медіації та свобода сторін і медіатора щодо участі у ній, яка пронизує цей процес від ініціації медіації до досягнення угоди; з іншої

сторони, — це відсутність наслідків для судового розгляду, тобто можливість подальшого розгляду справи у суді, адже медіація не має завершуватись угодою, що має обов'язкову юридичну силу.

Моделі медіації слід розглядати саме як правовий інститут, який визначений нормами права, що сприятиме правовій визначеності. В світовій практиці існує добровільна та обов'язкова моделі медіації. Добровільна модель має всі переваги медіації як альтернативного способу врегулювання спорів, проте часто не вирішує ґрунтовних проблем, з якими стикається система судочинства: недотримання процесуальних строків, недовіра суспільства до судової влади, недостатня кількість кваліфікованих суддів для одночасного розгляду справ. Тому у деяких зарубіжних країнах застосовується змішана модель медіації: добровільна щодо будь-яких конфліктів і обов'язкова щодо визначеної категорії справ. Обов'язковість медіації стосується примусу до участі у першій (ввідній чи інформаційній) сесії та спроби врегулювати спір таким чином. Обов'язковість медіації не суперечить принципу її добровільності.

Підсумовуючи це дослідження, можна виокремити наступні складові принципу добровільнос-

ті медіації, які залишаються непорушними при обов'язковості медіації та складають її основу як правового інституту: 1) свобода вибору медіатора; 2) свобода припинити участь у медіації на будь-якому її етапі; 3) прийняття рішення сторонами тільки за їх взаємної згоди; 4) свобода вибору форми виконання угоди за результатами медіації; 5) невтручання третіх осіб у процес прийняття рішень сторонами; 6) відсутність юридичних наслідків для судового розгляду (можливість подальшого судового оскарження).

Із досвіду зарубіжних країн запровадження обов'язкової досудової медіації може позитивно вплинути на систему судочинства в цілому та є доцільною і обґрунтованою на етапі реформування системи правосуддя. Зокрема запровадження обов'язкової досудової медіації в Україні може сприяти розвантаженню судів від справ незначної складності у післявоєнний період та період реформування системи правосуддя.

Подальшого дослідження потребує питання доцільності та прийнятності введення обов'язкової досудової медіації для певної категорії спорів в Україні.

Література

1. Бабенко А.М., Борисова О.О., Шаповалова. І.О. Принципи права: поняття та класифікація. Прикарпатський юридичний вісник. 2022. Вип. 3 (44). С. 3–7. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v3_2022/1.pdf (дата звернення: 18.01.2023).
2. Йосипенко С.Т. Принципи медіації у приватно-правових відносинах. Науковий вісник Ужгородського Національного університету: Серія: Право. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2015. Вип. 35. Ч. 1. Т. 1. С. 130–133. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/15205> (дата звернення: 18.01.2023).
3. Surma L. Principles of Mediation as the Basis of this Process. ASEJ Scientific Journal of Bielsko-Biala School of Finance and Law. 2018. Vol. 3, № 1. P. 38–41. doi: <https://doi.org/10.19192/wsfp.sj1.2018.6> (дата звернення: 22.01.2023).
4. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 19.01.2023).
5. Спектор О.М. Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київ, 2012. 244 с.
6. Притика Ю.Д. Зміст та класифікація принципів медіації. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011. № 10. С. 86–92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2010_10_13 (дата звернення: 19.01.2023).
7. Шамликашвили Ц.А. Медиация — современный метод внесудебного разрешения споров. Москва: Межрегиональный центр управленческого и политического консультирования, 2017. 77 с. URL: https://www.loiro.ru/files/pages/page_401_urslektsiiediatsiya-shamlikashvili-2017.pdf (дата звернення: 20.01.2023).
8. Біцай А.В. Моделі медіації у світі та перспективи для України. Право і суспільство. 2013. № 6. С. 85–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2013_6_21 (дата звернення: 21.01.2023).
9. Попова А., Тургенєва А. Досвід використання медіації у скандинавських країнах: можливості для вітчизняних медіаційних практик у галузі соціальної роботи. Social Work and Education. 2021. Вип. 8, № 2. С. 260–274. doi: 10.25128/2520–6230.21.2.10 (дата звернення: 21.01.2023).
10. Мазаракі Н.А. Медіація в Україні: теорія та практика: монографія. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 276 с. URL: <https://cutt.ly/BOMXuVo> (дата звернення: 21.01.2023).

11. Токарева К.С. Модели медиации та перспективи їх впровадження в Україні. Наукові записки. Серія: право. 2019. Вип. 6. С. 32–38. URL: https://www.cuspu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pravo/6_spec_II_2019/32_38.pdf (дата звернення: 22.01.2023).

12. Середя О.Г. Медиация (посередництво) як альтернативний спосіб вирішення трудового спору. Право та інновації. 2017. № 2(18). С. 38–45. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Sereda18.pdf> (дата звернення: 22.01.2023).

13. Поліщук М.Я. Розвиток та поширення медиации як спосіб вирішення цивільно-правових спорів у межах правової системи Канади. Право і суспільство. 2016. № 2(3). С. 67–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_2%283%29__13 (дата звернення: 22.01.2023).

14. Judgment Court of Justice of the European Union in Case C-75/16 Livio Menini and Maria Antonia Rampanelli v Banco Popolare Societa Cooperativa. Luxembourg, 14 June 2017. URL: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2017-06/cp170062en.pdf> (дата звернення: 24.01.2023).

References

1. Babenko A.M., Borysova O.O., Shapovalova. I.O. Pryntsypy prava: poniattia ta klasyfikatsiia. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. 2022. Vyp. 3 (44). S. 3–7. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v3_2022/1.pdf (date of application: 18.01.2023).

2. Iosypenko S.T. Pryntsypy mediatsii u pryvatno-pravovykh vidnosynakh. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Nacionalnogo universytetu: Seriia: Pravo. Uzhhorod: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2015. Vyp. 35. Ch. 1. T. 1. S. 130–133. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/15205> (date of application: 18.01.2023)

3. Surma L. Principles of Mediation as the Basis of this Process. ASEJ Scientific Journal of Bielsko-Biala School of Finance and Law. 2018. Vol. 3, № 1. P. 38–41. doi: <https://doi.org/10.19192/wsfp.sj.1.2018.6> (date of application: 22.01.2023)

4. Pro mediatsiiu: Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 r. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (date of application: 19.01.2023).

5. Spektor O.M. Alternatyvni sposoby vyrishennia tsyvilno-pravovykh sporiv: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03 «Tsyvilne pravo i tsyvilnyi protses; simeine pravo; mizhnarodne pryvatne pravo». Kyiv, 2012. 244 s.

6. Prytyka Yu.D. Zmist ta klasyfikatsiia pryntsypiv mediatsii. Biuleten Ministerstva yustytysii Ukrainy. 2011. № 10. S. 86–92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2010_10_13 (date of application: 19.01.2023).

7. Shamlykashvily Ts.A. Medyatsiia — sovremennyyi metod vnesudebnogo razresheniya sporov. Moskva: Mezhdunarodnyi tsentr upravlencheskogo y polytycheskogo konsulyrovaniya, 2017. 77 s. URL: https://www.loiro.ru/files/pages/page_401_urslektsiemediatsiya-shamlikashvili-2017.pdf (date of application: 20.01.2023).

8. Bitsai A.V. Modeli mediatsii u sviti ta perspektyvy dlia Ukrainy. Pravo i suspilstvo. 2013. № 6. S. 85–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2013_6_21 (date of application: 21.01.2023).

9. Popova A., Turhenieva A. Dosvid vykorystannia mediatsii u skandinavskykh krainakh: mozhlyvosti dlia vitchyznianskykh mediatsiinykh praktyk u haluzi sotsialnoi roboty. Social Work and Education. 2021. Vyp. 8, № 2. S. 260–274. doi: 10.25128/2520-6230.21.2.10 (date of application: 21.01.2023).

10. Mazaraki N.A. Mediatsiia v Ukraini: teoriia ta praktyka: monohrafiia. Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 2018. 276 s. URL: <https://cutt.ly/BOMXuVo> (date of application: 21.01.2023).

11. Tokarieva K.S. Modeli mediatsii ta perspektyvy yikh vprovadzhennia v Ukraini. Naukovi zapysky. Seriia: pravo. 2019. Vyp. 6. S. 32–38. URL: https://www.cuspu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pravo/6_spec_II_2019/32_38.pdf (date of application: 22.01.2023).

12. Sereda O.H. Mediatsiia (poserednytstvo) yak alternatyvnyi sposib vyrishennia trudovoho sporu. Pravo ta innovatsii. 2017. № 2(18). S. 38–45. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Sereda18.pdf> (date of application: 22.01.2023).

13. Polishchuk M. Ya. Rozvytok ta poshyrennia mediatsii yak sposib vyrishennia tsyvilno-pravovykh sporiv u mezhakh pravovoi systemy Kanady. Pravo i suspilstvo. 2016. № 2(3). S. 67–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_2%283%29__13 (date of application: 22.01.2023).

14. Judgment Court of Justice of the European Union in Case C-75/16 Livio Menini and Maria Antonia Rampanelli v Banco Popolare Societa Cooperativa. Luxembourg, 14 June 2017. URL: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2017-06/cp170062en.pdf> (date of application: 24.01.2023).

Дяченко Ольга Андріївна

*аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Dyachenko Olha

*Postgraduate Student of the Department of Labor Law and Social Security Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

ORCID: 0000-0003-2385-5717

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-1-8572

ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ У СФЕРІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

THE LEGAL GUARANTEES FOR THE REALIZATION OF THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES IN THE FIELD OF LABOR RELATIONS IN UKRAINE

Анотація. Стаття присвячена з'ясуванню змісту юридичних гарантій реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин у відповідності до чинного законодавства України. Встановлюється, що відповідні юридичні гарантії доцільно поділяти на дві основні групи: загальні (ті, які стосуються реалізації суб'єктивних прав у сфері трудових відносин) та спеціальні (стосуються виключно осіб з інвалідністю) юридичні гарантії. Спеціальні юридичні гарантії реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин охоплюють чотири основні підгрупи таких гарантій, а саме: нормативно-правові, статусні, інструментальні, правозастосовні. Нормативно-правові гарантії реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин виявляються у трьох контекстах: об'єктивно формальний, об'єктивно режимно-правовий та суб'єктивний змістовно-юридичний. Статусні гарантії осіб з інвалідністю в сфері трудових відносин складаються з прав таких осіб з у сфері трудових відносин, а також кореспондуючих обов'язків осіб, які зобов'язані забезпечувати реалізацію трудових відносин осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин. Інструментальні гарантії реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин охоплюють квотування, а також трудову (професійну) реабілітацію осіб з інвалідністю. Правозастосовні гарантії реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин складаються з процесуальних і процедурних гарантій, які переважно використовуються для захисту права осіб з інвалідністю на реалізацію ними належних їм прав. У висновках до статті узагальнюються результати проведеного дослідження. Зазначається, що юридичні гарантії реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин є частиною правового статусу особи з інвалідністю, який об'єктивується в сфері трудових відносин. Крім того, такі юридичні гарантії сприяють тому, щоби правовий статус вказаної категорії населення міг в повній мірі бути об'єктивований у сфері трудових відносин.

Ключові слова: особи з інвалідністю, реалізація суб'єктивних прав, соціальна безпека, сфера трудових відносин, трудові правовідносини, юридичні гарантії.

Summary. The article aims to clarify the content of legal guarantees for the realization of the rights of persons with disabilities in the field of labor relations, in accordance with current legislation in Ukraine. It is suggested to divide the relevant legal guarantees into two main categories: general (relating to the realization of subjective rights in labor relations) and specific (relating exclusively to persons with disabilities). Specific legal guarantees for the realization of the rights of persons with disabilities in labor relations include four main subcategories: regulatory, status, instrumental, and enforcement. Regulatory and legal safeguards for ensuring the realization of the rights of persons with disabilities in labor relations are recognized in three contexts: objectively formal, regime-legal, and substantively mental-juridical. In the field of labor relations, status guarantees for persons with disabilities protect their rights on one hand, and impose obligations on those responsible for ensuring the implementation of labor relations for persons with disabilities on the other hand. Instrumental guarantees for the realization of

the rights of persons with disabilities in the field of labor relations include quotas and the professional rehabilitation of persons with disabilities. Law enforcement guarantees for the realization of the rights of persons with disabilities in the field of labor relations consist of procedural and substantive guarantees. These guarantees serve primarily to protect the rights of individuals with disabilities. The article concludes with a summarization of the study's findings. The author highlights that the legal guarantees for the realization of the rights of persons with disabilities in the field of labor relations form part of their legal status, which is manifested in the realm of labor relations. Furthermore, these legal guarantees aid in ensuring that the legal status of this population group is fully realized in the field of labor relations.

Key words: *field of labor relations, labor relations, legal guarantees, persons with disabilities, realization of subjective rights, social security.*

Постановка проблеми. Реалізація прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин є юридично значим процесом набуття відповідною категорією осіб тих чи інших соціальних благ у вказаній сфері. Важливість забезпечення державою та суспільством такого процесу обумовлена множиною факторів, серед яких: 1) широта кола працездатних осіб, які є особами з інвалідністю, та яких безпосереднім чином стосується питання належного забезпечення умов набуття і реалізації належних їм прав у сфері трудових відносин (крім того, кількість таких осіб має тенденцію до зростання, а отже ігнорування такої проблеми недопустиме у правовій та соціальній державі); 2) соціально-правові (обумовлені значимістю права на працю та його повноцінної об'єктивації) та економічні (впливають з оцінки впливу забезпечення соціальної безпеки працездатних осіб в сфері праці на соціально-економічний розвиток суспільства та держави) аргументи створення умов для безбар'єрного долучення осіб з інвалідністю до сфери трудових відносин. Також в цьому питанні не можна ігнорувати й цивілізаційний аргумент гарантування реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин, адже в сучасній Україні людиноцентризм, гуманізм та рівність проголошені в якості керівних засад розвитку суспільства, що також узгоджується із відповідним обсягом міжнародно-правових зобов'язань нашої держави за міжнародними договорами та конвенціями, що стосуються питань праці, а також забезпечення соціальної безпеки осіб з інвалідністю.

Попри вказане, слід констатувати, що у рамках поточного процесу реформування законодавства України про працю питанням забезпечення реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин не приділяється належна увага, що вказує на необхідність окреслення пропозицій та рекомендацій з цього питання. Утім, слід мати на увазі й те, що такі пропозиції (рекомендації) повинні узгоджуватись із принципом науковості нормотворчої діяльності. За таких обставин може-

мо помітити потребу у встановленні змісту юридичних гарантій реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин, на підставі чого в подальшому можна буде з'ясувати перспективи закріплення відповідних гарантій реалізації прав осіб з інвалідністю в діючому законодавстві.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Хоча гарантії реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових є невід'ємним структурним елементом правового механізму реалізації таких прав, по сьогодні зазначене питання ще не було комплексно досліджено на рівні окремого наукового дослідження чи розвідки. Разом із тим, зауважимо, що гарантії реалізації тих чи інших прав людини вже досліджувались багатьма українськими вченими і дослідниками, серед яких: Я.О. Божко [1], М.С. Буцан [2], В.В. Гладкий [3], Л.О. Кожура [4], А.Л. Помаза-Пономаренко [5], Т.Л. Постригань [6], В.В. Пузанова [7], Т.В. Усенко [8]. При цьому, особливу увагу в окресленому контексті слід приділити науковим напрацюванням Т.В. Усенко, в яких з'ясовується роль і місце гарантій в процесі реалізації трудових прав працівників, що є особами з інвалідністю [8]. Отже, наукові напрацювання вказаних та інших вчених можуть становити належний фундамент для формування актуальної наукової думки стосовно сутності та структури гарантій реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин.

Метою статті є з'ясування змісту юридичних гарантій реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин у відповідності до чинного законодавства України. Для досягнення цієї мети слід виконати такі завдання: 1) виокремити структуру юридичних гарантій реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин, орієнтуючись на їх спеціальний вияв (в тій мірі, в якій вони переважно стосуються саме осіб з інвалідністю, коли це має місце); 2) проаналізувати сутність виокремлених юридичних гарантій; 3) узагальнити результати дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Юридичні гарантії, як зазначає Л.О. Кожура, включають всі правові засоби, за допомогою яких відбувається реалізація і охорона прав і свобод людини і громадянина [4, с. 138]. Відтак, основними юридичними гарантіями реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин є: 1) загальні гарантії (суттєвість таких гарантій виявляється «в тому, що сферою їх застосування є всі працівники або більша їх частина» [6, с. 151]); 2) спеціальні гарантії (поширюються виключно на осіб з інвалідністю). Зазначеними гарантіями охоплено:

1. Нормотворчі (нормативно-правові) гарантії реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин, які виявляються в:

1) об'єктивному формальному сенсі. На думку Т.Л. Постригань, нормативно-правовими гарантіями слід вважати «сукупність правових норм, які регулюють умови та порядок реалізації прав і свобод громадян, а також заходи щодо охорони і захисту» [6, с. 151]. При цьому, аналізуючи сучасний стан нормативно-правової гарантії реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин, слід констатувати, що на сьогоднішній день за рахунок нормотворчої діяльності Уряду та Парламенту відбувається десоціалізація сфери праці, а трудове право поступово трансформується в так зване «право ринку праці», яким учені називають «дисгармонічне трудове право, яке деградувало до фабричного (заводського) права у результаті відмови у регулятивній та практичній правовій дійсності від гуманістичного стрижня трудового права» [7, с. 279];

2) в об'єктивному режимно-правовому сенсі. Нормативно-правові приписи характеризуються загальною обов'язковістю, «тобто вони є обов'язковими до виконання усіма суб'єктами, які потрапляють у поле регулятивного впливу даної норми трудового права; винятки дозволяються лише у випадках, передбачених цією ж чи іншими правовими нормами» [9, с. 123]. У цьому контексті нормативно-правові гарантії реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин утворюють певний правовий режим, що забезпечують правопорядок у сфері трудових відносин, для якого необхідним є уможливлення реалізації особами з інвалідністю комплексу належних їм прав;

3) в суб'єктивному змістовно-юридичному сенсі. Нормотворча діяльність відображає правову ідеологію, яка існує в суспільстві (чи щодо існування якої є суспільний запит), а також легалізує ідеологію розуміння права. У результаті цього відносини у сфері трудових відносин осмислюються в контексті

цієї ідеології та упорядковуються у відповідності до засадничих ідей такої ідеології;

2. Статусні гарантії осіб з інвалідністю в сфері трудових відносин, а саме ті, які: 1) надаються відповідним особам державою в силу того, що вони відносяться до категорії осіб з інвалідністю, а відтак характеризуються певною мірою соціальної уразливості в сфері трудових відносин й тому потребують додаткових, застосовних у зв'язку із цим, заходів для забезпечення їх соціальної безпеки, які: мінімізують відповідні соціальні ризики; вирівнюють їх можливості у вказаній сфері із особами, в яких відсутня інвалідність; 2) впливають із правового статусу роботодавця, який перебуває взаємодії у сфері трудових відносин із особою з інвалідністю, а тому повинен діяти у зв'язку із цим певним чином. Серед таких гарантій можемо виокремити, по-перше, *право особи з інвалідністю на реалізацію прав у сфері трудових відносин*, яке виявляється в тому, що особа з інвалідністю в силу свого правового статусу має загальні та особливі можливості набувати соціальні блага у цій сфері, що гарантуються державою та повинні забезпечуватись роботодавцем. По-друге, до таких гарантій слід віднести *кореспондуючі обов'язки зобов'язаних суб'єктів щодо забезпечення можливості реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин*. Щонайперше, слід зазначити, що основний тягар із забезпечення вказаної можливості осіб з інвалідністю несе держава. Зазначена позиція закономірним чином впливає з ч. 2 ст. 3 Конституції України, а також з визначення поняття «інвалідність», викладене в абз. 4 ст. 1 Закону України від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV.

Особливого значення в цьому контексті є обов'язок роботодавця щодо пристосування робочого місця на підприємстві (в установі, організації) до особливих потреб особи з інвалідністю. У цьому сенсі основним нормативно-правовим орієнтиром тлумачення «робочого місця особи з інвалідністю» є абз. 30 ч. 1 ст. 1 Закону України від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV. При цьому, слід мати на увазі, що інвалідність особи не завжди передбачає обов'язок роботодавця щодо створення ним робочого місця для особи з інвалідністю, адже інвалідність особи не завжди позначається на особливих потребах такої особи в забезпеченні його спеціальним робочим місцем. Тобто, обов'язок пристосування робочого місця на підприємстві (в установі, організації) до особливих потреб особи з інвалідністю виявляється в створенні спеціального робочого місця особи з інвалідністю, коли це обумовлене характером інвалідності особи. При цьому

таким спеціальним робочим місцем згідно абз. 31 ч. 1 ст. 1 вказаного законодавчого акту України є «окреме робоче місце або ділянка виробничої площі, яка потребує додаткових заходів з організації праці особи з урахуванням її індивідуальних функціональних можливостей, обумовлених інвалідністю, шляхом пристосування основного і додаткового устаткування, технічного обладнання тощо»;

3. *Інструментальні гарантії реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин.* В Україні, як в правовій та соціальній державі розроблено низку соціально-правових інструментів, які сприяють досягненню правових можливостей особи в сфері праці та зайнятості, що використовуються також і відносно осіб з інвалідністю. При цьому, слід мати на увазі, що в національному законодавці передбачено, а на практиці застосовуються спеціальні інструменти, якими забезпечується реалізація прав осіб з інвалідністю в сфері трудових правовідносин. Основними з них є наступні:

1) *квотування.* Українська вчена Я.О. Божко зазначає, що «в Україні, як і в багатьох розвинутих країнах світу, залучення осіб з інвалідністю до сфери праці здійснюється шляхом квотування. Ця система дозволяє накладати адміністративні стягнення на комерційні компанії, що не працевлаштовують осіб з інвалідністю, а також за їх рахунок акумулювати фінансові засоби на створення спеціальних робочих місць для осіб з інвалідністю» [1, с. 72]. Разом із тим, слід констатувати, що ефективність цього інструменту на сьогодні не можна оцінити однозначно позитивно. Зокрема, Я.О. Божко з цього приводу зазначає, що в Україні «система квотування робочих місць для осіб з інвалідністю серйозно вплинути, а тим більше змінити ситуацію не змогла. Ці результати також відповідають світовому досвіду» [1, с. 74]. Із зазначеною позицією слід погодитись, адже на недостатній ефективності квотування також наголошують й зарубіжні вчені. Так, хоча заходи квотування на сьогоднішній день є найбільш домінуючими в державах Європи заходами забезпечення права осіб з інвалідністю на працю, утім слід констатувати той факт, що в цих державах поступово все більшого поширення набуває політика посилення принципів недискримінації і рівних можливостей в сфері зайнятості такої категорії осіб. На нашу думку, надання переваги у вирішенні питання зайнятості осіб з інвалідністю принципу недискримінації чи політиці квотування не є ефективним кроком вирішення означеної проблеми. Конструктивне вирішення такої проблеми виявляється в тому, щоби, з од-

ного боку, забезпечувати рівні права тоді, коли особа з інвалідністю має конкурентний потенціал на ринку праці, а з іншого боку — реалізувати політику квотування щодо осіб з інвалідністю, які не є конкурентними на ринку праці й тому в повній мірі залежать від пасивної форми здійснення соціальної політики держави.

Також слід мати на увазі, що заходи квотування в суспільстві, в якому наявні соціальні стереотипи стосовно трудового потенціалу осіб з інвалідністю, лише загострюють на ринку праці негативне ставлення до осіб з інвалідністю. На цю обставину також звертається увага в Доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини 2012 р. № А/HRC/22/25. У п. 39 цієї Доповіді зазначається, що політика квотування «може вести до формування (помилкової) думки про те, що наймання осіб з інвалідністю проводиться виключно у зв'язку із їх інвалідністю, що продукує стигматизацію та заперечення їх ролі як професіоналів» [10, с. 11];

2) *трудова та професійна реабілітація осіб з інвалідністю.* В питанні, що нами досліджується, поняття «трудова реабілітація осіб з інвалідністю» розуміється явище, що окреслене законодавцем в абз. 17 ч. 1 ст. 1 Закону України від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV, а поняття «професійна реабілітація осіб з інвалідністю» — в абз. 16 ч. 1 ст. 1 вказаного законодавчого акту України;

4. *Правозастосовні гарантії реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин.* Застосування права постає в якості особливого соціально-правового феномену — нормореалізація, яку сьогодні вчені ототожнюють із «втіленням чинних норм законодавства у практичну дійсність, коли в цьому є потреба (обов'язок) та коли це не суперечить праву» [3, с. 283]. Відповідна діяльність постає в якості «діяльності державних органів щодо виконання законів і підзаконних нормативних актів шляхом видання актів застосування права» [2, с. 408], якими є «офіційні правові документи, які містять індивідуальний (персоніфікований) припис» [5, с. 9]. Отже, цю групу гарантій складають:

1) *процесуальні гарантії прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин.* Приймаючи до уваги зміст ч. 2 ст. 8 Конституції України, а також у ч. 1 ст. 12 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю зауважимо, що у відповідності до вимог ч. 2 ст. 2 Кодексу законів про працю України має право на «звернення до суду для вирішення трудових спорів незалежно від характеру виконуваної роботи або займаної посади». Вказа-

не правило не передбачає жодних дискримінаційних виключень, а відтак, процесуальні гарантії прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин передбачають: а) можливість звернення особи з інвалідністю із позовом про визнання права на реалізацію нею певних прав у сфері трудових відносин, про припинення порушення її прав у цій сфері, про відновлення порушеного права у вказаній сфері тощо; б) судовий розгляд справи про порушення права особи з інвалідністю на реалізацію прав у сфері трудових відносин та розгляд інших аналогічних позовних вимог особи з інвалідністю, а також вирішення такого спору судом, результатом чого має стати відновлення справедливості шляхом постановлення судового рішення, обов'язкового до виконання (після того, як він проголошений чи після набрання ним чинності); в) виконання судового рішення, що є особливою гарантією, неефективність якої знецінює саму судову владу та політику держави у сфері правосуддя;

2) *процедурні гарантії прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин*, а саме: процедура оскарження дій (бездіяльності) чи рішень зобов'язаного забезпечувати право особи з інвалідністю на реалізацію його прав у сфері трудових відносин, якими було порушено таке право особи з інвалідністю; службове розслідування за фактом підозри, повідомлення про порушення права особи з інвалідністю на реалізацію прав у сфері трудових відносин; процедура притягнення до юридичної відповідальності порушника прав особи з інвалідністю на реалізацію прав у сфері трудових відносин; процедура самозахисту своїх

прав, що ґрунтується на ч. 6 ст. 55 Конституції України, у відповідності до якої кожна особа має право будь-якими захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Висновки. На сьогоднішній день в Україні, як в правовій, демократичній та соціальній державі, наявний широкий перелік форм реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин. Такі форми реалізації суб'єктивних прав в повній мірі узгоджені із теорією реалізації права та враховують об'єктивні та суб'єктивні потреби особи з інвалідністю за різних умов мати можливості реалізувати свої права у сфері трудових відносин різним чином, а саме у тій формі, яка буде пропорційною потребам особи, адекватною моменту його соціального життя тощо. У філософсько-правовому сенсі основною гарантією реалізації досліджуваних прав осіб з інвалідністю є існування соціальної та правової держави. При цьому в суто трудо-правовому контексті відповідною базовою гарантією є відносини та процеси, в рамках яких реалізуються зазначені права осіб з інвалідністю, адже без таких відносин і процесів втрачається фактична правова можливість набувати та реалізувати права в сфері трудових відносин. Особливого значення в цьому сенсі також набувають правові (юридичні) гарантії реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин, які: 1) є частиною правового статусу особи з інвалідністю, який має місце в сфері трудових відносин; 2) сприяють тому, щоби правовий статус вказаної категорії населення міг в повній мірі бути об'єктивований у сфері трудових відносин.

Література

1. Божко Я.О. Механізми модернізації державної політики у сфері зайнятості осіб з інвалідністю в Україні: дис. ... канд. наук з держ. управл.: 25.00.02. Київ, 2020. 208 с.
2. Буцан М.С. Функції держави: поняття, класифікації, наукові трактування. Часопис Київського університету права. 2019. № 4. С. 406–410. doi: 10.36695/2219-5521.4. 2019.71.
3. Гладкий В.В. Щодо гідної праці суддів в Україні. Проблеми розвитку соціально-трудових прав та профспілкового руху в Україні: матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 травня 2020 р.) / за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків: ХНУВС, 2020. С. 280–284.
4. Кожура Л.О. Публічне адміністрування права осіб з інвалідністю на охорону здоров'я: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2021. 372 с.
5. Помаза-Пономаренко А.Л. Право в системі публічного управління та адміністрування: конспект лекцій. Харків: НУЦЗУ, 2020. 60 с.
6. Постригань Т.Л. Соціальний захист як гарантія реалізації трудових прав. Право і безпека. 2005. № 4. С. 150–152.
7. Пузанова В.В. Вияв гуманізму у випадках припинення трудових правовідносин. Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі: матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 19 квітня 2018 р.). Житомир: ЖНАЕУ, 2018. С. 278–280.

8. Усенко Т.В. Роль і місце юридичних гарантій в процесі реалізації трудових прав працівників-інвалідів. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2010. № 17. С. 469–481.

9. Обушенко Н.М. Норми трудового права як основа механізму реалізації права. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 4. С. 121–126.

10. The work and employment of persons with disabilities: Report of the Office of the UN High Commissioner for Human Rights, 17.12.2012 № A/HRC/22/25. Geneva: UN, 2012. 20 p.

References

1. Bozhko Ya. O. (2020). Mekhanizmy modernizatsii derzhavnoi polityky u sferi zainiatosti osib z invalidnistiu v Ukraini: dys. ... kand. nauk z derzh. uprav. 25.00.02. Kyiv, 208 s.

2. Butsan M.S. (2019). Funktsii derzhavy: poniattia, klasyfikatsii, naukovy traktuvannia. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. Vol 4. P. 406–410. doi:10.36695/2219-5521.4. 2019.71.

3. Hladkyi V.V. (2020). Shchodo hidnoi pratsi suddiv v Ukraini. Problemy rozvytku sotsialno-trudovykh prav ta profspilkovoho rukhu v Ukraini: materialy VIII Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 28 travnia 2020 r.) / za zah. red. K. Yu. Melnyka. Kharkiv: KhNUVS. P. 280–284.

4. Kozhura L.O. (2021). Publichne administruvannia prava osib z invalidnistiu na okhoronu zdorovia: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07. Dnipro. 372 p.

5. Pomaza-Ponomarenko A. L. (2020). Pravo v systemi publichnoho upravlinnia ta administruvannia: konspekt leksii. Kharkiv: NUTsZU. 60 p.

6. Postryhan T.L. (2005). Sotsialnyi zakhyst yak harantiia realizatsii trudovykh prav. Pravo i bezpeka. Vol. 4. P. 150–152.

7. Puzanova V.V. (2018). Vyiav humanizmu u vypadkakh prypynennia trudovykh pravovidnosyn. Suchasni tendentsii rozbudovy pravovoi derzhavy v Ukraini ta sviti: materialy VI mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Zhytomyr, 19 kvitnia 2018 r.). Zhytomyr: ZhNAEU. P. 278–280.

8. Usenko T.V. (2010). Rol i mistse yurydychnykh harantii v protsesi realizatsii trudovykh prav pratsivnykiv-invalidiv. Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka. Vol. 17. P. 469–481.

9. Obushenko N.M. (2013). Normy trudovoho prava yak osnova mekhanizmu realizatsii prava. Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Vol. 4. P. 121–126.

10. Office of the UN HCHR (2012). The work and employment of persons with disabilities: Report of the Office of the UN High Commissioner for Human Rights, 17.12.2012 № A/HRC/22/25. Geneva: UN. 20 p.

Світовенко Дарина Вікторівна

*аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Svitovenko Daryna

Postgraduate Student of the Department of Labor Law and Social Security Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0003-3471-2690

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-1-8573

СУТНІСТЬ СПОСОБІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ

THE ESSENCE OF WAYS TO IMPLEMENT THE PRINCIPLE OF GENDER EQUALITY AMONG EMPLOYEES

Анотація. Стаття присвячена з'ясуванню поняття, ознак, видів і соціально-правової значимості сучасних способів реалізації принципу гендерної рівності працівників в Україні. Під цими способами пропонується розуміти фактичні діяння та прийоми, які передбачаються трудовим законодавством та здійснюються уповноваженим суб'єктом для створення і підтримки існування умов, за яких виконуються вимоги принципу гендерної рівності в сфері праці та зайнятості. Враховуючи ознаки способів реалізації принципу гендерної рівності працівників автор доходить висновку, що ці способи поділяються на способи позитивного, превентивного та захисного характеру. Серед найбільш чисельних способів реалізації принципу гендерної рівності працівників в Україні є захисні способи. До таких способів віднесено зокрема: визнання існуючого режиму на підприємстві таким, що унеможливило об'єктивізацію засади гендерної рівності; визнання трудового договору (контракту), колективного договору, локальних актів роботодавця недійсними у частині, що суперечать принципу гендерної рівності; тимчасова зміна форми зайнятості працівника, котрий зазнав гендерної дискримінації на робочому місці; притягнення порушника вимог принципу гендерної рівності у сфері праці до юридичної відповідальності та ін. Встановлено соціально-правове значення способів реалізації принципу гендерної рівності працівників в Україні. Така значимість вказаних способів виявляється у в тому, що вони створюють сприятливі умови для: побудови України в якості сучасної правової і демократичної держави; становлення сучасного людиноцентристського трудового права України; пожвавлення економічної активності в державі; ефективній реалізації євроінтеграційних прагнень Українського народу, який характеризується гедалі меншою толерантністю до гендерних стереотипів.

Ключові слова: гендерна рівність, принцип гендерної рівності, реформа трудового законодавства, соціальна держава, соціальна справедливість, способи реалізації принципу.

Summary. This article aims to clarify the concepts, signs, and types, as well as the socio-legal significance of modern approaches to implementing gender equality among Ukrainian employees. The methods of ensuring gender equality are proposed to be understood as the actual acts and techniques that are provided for by labor legislation and carried out by an authorized person. These methods are used to create and maintain conditions that fulfill all requirements of the principle of gender equality in the field of labor and employment. This article aims to clarify the concepts, signs, and types, as well as the socio-legal significance, of modern approaches to implementing gender equality among Ukrainian employees. The methods of ensuring gender equality are defined as actual acts and techniques provided for by labor legislation and carried out by authorized individuals to create and maintain conditions in which all requirements of the principle of gender equality in the field of labor and employment are fulfilled. Based on an examination of the signs of ways to implement organizational gender equality, the author categorizes these methods as positive, preventive, and protective. Protective methods, being one of the most commonly used means of implementing gender equality, include recognizing the employer's regime as one that excludes objectification of the principle, declaring employment contracts, collective agreements, and local acts invalid if they contradict the principle, temporarily changing

an employee's status in response to discrimination, and holding the violators of the principle legally responsible. The article establishes the socio-legal significance of ways to implement the principle of gender equality for employees in Ukraine. These methods serve as building blocks for constructing Ukraine as a modern welfare state and democratic state, for the development of human-centred labour law, for the revitalization of the economy, and for the accomplishment of the European integration aspirations of the Ukrainian people, which are marked by a reduced tolerance for gender stereotypes.

Key words: gender equality, labor law reform, principle of gender equality, social justice, ways to implement the principle, welfare state.

Постановка проблеми. Для сучасного трудового права України, як відомо, властивим є те, що воно цілісно пронизане гуманістичними ідеями, а тому цій галузі права характерним є гуманістичний характер. За таких обставин українське трудове право повинно ефективним чином запобігати порушенню суб'єктивних прав працівників у сфері праці та зайнятості, чому повинні сприяти еволюція наукової думки, а також суб'єкти владних повноважень і громадянське суспільство [1, с. 279]. В окресленому сенсі особливо проблематичним це питання постає саме в контексті принципу гендерної рівності працівників. Це пояснюється тим фактом, що дії роботодавця, що обумовлюють негативні переживання людиною (працівником, особою, котра бажає стати працівником) низки соціальних ризиків (зокрема тих, що спричинені відмовою у виникненні трудових відносин, в задоволенні права на просування по службі, в зростанні заробітної плати чи в результаті припинення трудових правовідносин), якщо це обумовлено лише гендерною належністю працівника, є одним з найбільших проявів негуманізму. Отже, трудове право, для якого є допустимою гендерна несправедливість — це галузь права, яка не в повній мірі характеризується гуманістичним характером, а тому не може вважатись органічним елементом правової системи правової та соціальної держави. У зв'язку із цим, в рамках поточного етапу розвитку трудового права важливим питанням постає встановлення спроможності сучасного трудового права забезпечити гендерну рівність працівників, що можливо здійснити в контексті аналізу способів реалізації принципу гендерної рівності працівників.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. На сьогоднішній день способом реалізації принципу гендерної рівності у сфері праці та зайнятості присвячено низку наукових досліджень і розвідок багатьох українських юристів-трудоваків, серед яких: О.О. Гаврилова [2], О.А. Дяченко [3], М.І. Кобаль [4], І.С. Сахарук [5; 6], М.В. Панченко [7], В.В. Пузанова [1], Г.Ю. Фоміна [8], В.О. Швець [9] та інші вчені (серед іншого, економісти, соціологи). Попри це, слід

констатувати відсутність наукових напрацювань, в яких у узагальненому вигляді окреслюється актуальна сутність таких способів.

Отже, **мета статті** полягає у встановленні сутності способів реалізації принципу гендерної рівності працівників у відповідності до чинного трудового законодавства України. Для досягнення цієї мети необхідно: 1) сформулювати визначення та окреслити види способів реалізації принципу гендерної рівності працівників; 2) уточнити соціально-правове значення виокремлених способів реалізації принципу гендерної рівності працівників; 3) узагальнити результати дослідження.

Виклад основного матеріалу. Способами реалізації принципу гендерної рівності працівників слід розуміти фактичні діяння, прийоми, прямо чи опосередковано передбачених трудовим законодавством, здійснення яких уповноваженим суб'єктом дозволяє формувати правопорядок у сфері праці та зайнятості, яким фактично виконуються вимоги принципу гендерної рівності. Відповідні способи можна поділити на наступні види:

1. *Способи реалізації принципу гендерної рівності працівників позитивного характеру*, а саме способи, якими відновлюється справедливість у сфері праці та зайнятості, порушення якої виражено в об'єктивно невинуватій гендерній диспропорції. Аналізуючи сутність виокремлених способів досягнення гендерної рівності в практичній дійсності важливо мати на увазі, що метою антидискримінаційних норм законодавства про працю є не лише ліквідація дискримінації за ознакою статі. Також ці норми чинного законодавства України безпосередньо спрямовані на створення та підтримку існування правопорядку в сфері праці та зайнятості, за якого абсолютно всі працездатні люди будуть рівними у своїх можливостях задовольнити своє право на працю, займаючи бажану посаду, яку вони можуть зайняти в силу мотивації, своїх професійних, ділових якостей. Вказане має надзвичайно важливе значення в контексті просування ідеї гендерної рівності та її фактичної об'єктивації, адже наявна практика однозначно демонструє той факт, що у деяких випадках жін-

ки, а в деяких випадках чоловіки, навіть за умови існування множини перешкод для здійснення дискримінаційної практики, все одно не будуть здатними досягати бажаного стану рівності та рівноправності. Беручи це до уваги в правових і соціальних державах були розроблені, закріплені на законодавчому рівні та впроваджені на практиці виключення з концепції дискримінації, що передбачають здійснення дискримінаційної практики для уможливлення досягнення реальної юридичної рівності груп ризику на практиці. У цьому контексті мова йде саме про *позитивну дискримінацію*, котра полягає у наданні деяким групам людей в рамках конкретних типів правовідносин певних привілеїв, зокрема, привілеїв під час набору і набору кадрів, під час вирішення питання про задоволення права працівників на кар'єру тощо.

Тобто, різне поводження з працівниками допускається там, де для цього є вагомі законні причини, констатується наявність фактичних підстав і умов для здійснення зворотної дискримінації, без шкоди для забезпечення належного рівня соціальної безпеки інших працівників підприємства (установи, організації), а також для економічної безпеки роботодавця. На відповідну обставину звертає увагу також українська вчена О.А. Дяченко, котра зауважує, що нерівне ставлення у сфері праці (на прикладі осіб з інвалідністю) є цілком допустимим, «коли нормативна неоднаковість «згладжує» стан в сфері праці та зайнятості працівника з інвалідністю та працівника без інвалідності, який (стан) є об'єктивно неоднаковим та становить собою соціальний ризик для особи з інвалідністю» [3, с. 93]. За такої логіки позитивна дискримінація не лише задовольняє необхідність в «забезпеченні соціальної справедливості і фактичної рівності» чи у «стимулюванні участі в окремих видах діяльності, важливих для держави і суспільства» [7, с. 66], але й формує колективну свідомість працездатного населення, в якій закладаються ідеали гендерної рівності людей як у сфері праці та зайнятості, так і поза цією сферою буття людей.

В Україні та багатьох державах світу реалізація гендерної рівності в контексті позитивної дискримінації передбачає здійснення так званих «позитивних дій» (як правило, афірмативних дій, які є переважно «політичною практикою розширення вигод і привілеїв для певної групи (за ознакою статі, раси), за одночасного врахування небажаних і неефективних наслідків, до яких вони призводять» [10, с. 20]), а саме квотування. Слід зазначити, що політика *гендерного квотування*

в контексті сфери праці та зайнятості охоплюється державною політикою у сфері зайнятості та повинна передбачатись кадровою політикою підприємства, установи, організації, враховуючи юридичні приписи, окреслені в ч. 2 ст. 6 Закону України 2005 року № 2866-IV.

2. *Способи реалізації принципу гендерної рівності працівників превентивного характеру.* Превенція гендерної дискримінації у сфері праці загалом є спеціальною (прямою) чи неспеціальною (опосередкованою) діяльністю суб'єкта, спрямованою на запобігання виникнення та подальшого розвитку такого небажаного явища, як гендерна дискримінація у відповідній сфері. Отже, превенція гендерної дискримінації у сфері праці: 1) є зусиллями суб'єктів права, спрямованими на те, щоб відбити у суб'єктів трудового права бажання вчиняти дискримінаційні дії щодо працівників певної статі з огляду на наявність ознак відповідної статі; 2) цілісно спрямовується на створення умов виникнення, перебігу та припинення трудових відносин, за яких: вчинення актів гендерної дискримінації зведено до мінімуму; здійснюється моніторинг ризиків вчинення дискримінаційних діянь; реалізуються заходи правової просвіти осіб, які можуть бути жертвами гендерної дискримінації або ж особами, котрі здійснюють гендерну дискримінацію. Таким чином, превенція гендерної рівності у сфері праці не є безпосередньою реалізацією принципу гендерної рівності у цій сфері, проте, може розглядатись в такому контексті, з урахуванням того, що без відповідної превентивної діяльності в суспільстві, в якому наявні гендерні стереотипи, унеможливлена безпосередня реалізація вказаного фундаментального, цивілізаційного принципу.

Стосовно основних превентивних способів реалізації гендерної дискримінації у сфері праці, то до них можемо віднести заходи *ідентифікації ризиків і випадків гендерної дискримінації*, зокрема, шляхом гендерної експертизи трудового законодавства та трудових договорів (контрактів), робочих місць.

3. *Способи реалізації принципу гендерної рівності працівників захисного характеру.* Приймаючи до уваги позиції вчених щодо сутності способів захисту прав суб'єктів права [див., напр.: 4, с. 104–105; 7, с. 293–294], а також зміст ст. 16 Цивільного кодексу України, можемо дійти висновку, що основними такими способами є:

1) визнання існуючого правового режиму на підприємстві (в установі, організації) в якості такої, що унеможливорює повноцінне утвердження

в просторі, на який поширено такий режим, ідеї гендерної рівності, що виявляється в гендерно мотивованих (незалежно від того, чи є такий мотив прямим) обмеженнях прав, свобод і законних інтересів працівників (також суб'єктів, які бажають реалізувати право на працю) чи у відмові забезпечити реалізацію відповідними суб'єктами їх прав;

- 2) визнання трудового договору (контракту), колективного договору, локальних актів роботодавця недійсними у частині, що суперечать принципу гендерної рівності;
- 3) зобов'язання суб'єкта, який своїми діями порушує ідею гендерної рівності, припинити відповідну дискримінаційну поведінку;
- 4) відновлення становища працівника, яке існувало до моменту вчинення щодо нього діянь, які містять ознаки гендерної дискримінації (враховуючи також сексуальне домагання та інші дії, що принижують людську гідність, будучи гендерно мотивованими);
- 5) тимчасова зміна форми зайнятості працівника, котрий зазнав гендерної дискримінації на робочому місці. Українська вчена Г.Ю. Фоміна, аналізуючи сутність такого заходу зазначає, що він за своєю сутністю є окремим видом «переведення працівника, пов'язаного з інтересами працівника» [8, с. 55], а відтак інтерпретується в якості «заходу забезпечення соціальної безпеки працівника, який зазнав дискримінації на робочому місці» [8, с. 153]. З вказаним слід погодитись, однак, відповідна новела трудового законодавства наразі не є в достатній мірі справедливою, приймаючи до уваги той факт, що ст. 60-2 КЗпП України лише вказується про ізолювання жертви дискримінації від дискримінатора та від перебування в місці, де жертва зазнала дискримінації. Натомість, законодавство не містить чіткої вказівки на те, що слід робити із працівником (роботодавцем), через дискримінаційні дії якого відповідна особа повинна бути ізольована;
- 6) притягнення до юридичної відповідальності суб'єкта, котрий порушив права, свободи і законні інтереси працівника (чи особи, котра бажає реалізувати право на працю);
- 7) припинення трудових правовідносин, коли роботодавцем порушуються права, свободи і законні інтереси працівника, коли таке порушення є гендерно мотивованим. Відповідний спосіб реалізації принципу гендерної рівності у сфері праці узгоджується із принципом стабільності трудових відносин, будучи виявом «гармонійної нестабільності» таких правових відносин, під

яким вчені розуміють те, що трудові правовідносини припиняються, сприяючи забезпеченню прав і свобод працівника [9, с. 82]. Тобто, значимість стабільності правовідносин з приводу праці втрачає сенс, коли такі відносини є простором, в якому відсутня повага до прав, свобод і законних інтересів працівника, зокрема, й шляхом здійснення щодо (роботодавцем чи іншим працівником, у разі, коли роботодавець не вчиняє заходів щоби припинити таку неприпустиму практику взаємодії між працівниками) нього дискримінаційних актів за ознакою статі.

Осмислюючи способи реалізації принципу гендерної рівності працівників, можемо дійти висновку, що вони мають конкретне соціально-правове значення, яке впливає із соціально-правової цінності гендерної рівності, забезпечення такої рівності в сфері праці та зайнятості й на сьогодні може бути зведене до наступного:

1. Способи реалізації принципу гендерної рівності працівників створюють сприятливі умови для розвитку України в якості сучасної дійсно правової та демократичної держави. Це обумовлено тим фактом, що державні органи, суспільство та кожен громадянин, орієнтуючись на ідеї, окреслені в принципі гендерної рівності, формують правопорядок, за якого: 1) культивується повага до людини, її гідності, незалежно від гендерної належності такої людини; 2) кожна людина може реалізувати свій трудовий потенціал, не будучи обмеженою гендерними стереотипами, а саме використовуючи свої вміння, навички на посаді, на якій вона спроможна самореалізуватись, привносячи користь суспільству та державі.

2. Способи реалізації принципу гендерної рівності працівників створюють сприятливі умови для становлення сучасного трудового права України, в якому людина вважається вищою за виробничі відносини. Вказане пояснюється тим, що цей принцип вимагає не лише формальної, але й змістовної справедливості в сфері праці та зайнятості, що передбачає створення умов, за яких роботодавець не лише однаково ставиться до чоловіків і жінок, але й толерантно сприймає особливі потреби працівників, продиктовані їх гендерними ролями. Вказане не повинно застосовуватись вибірково, але й тоді, коли відповідна повага роботодавцем законних інтересів працівника (батька чи матері дитини, яка потребує догляду; вагітної жінки тощо) не узгоджується із планами стосовно перебігу виробничих відносин на підприємстві.

3. Способи реалізації принципу гендерної рівності працівників створюють сприятливі умови

для пожвавлення економічної активності в державі, зменшуючи рівень бідності та формуючи публічний ресурс, який в певній частині спрямовується на реалізацію державної соціальної політики. Прагнення держави щодо зменшення бідності населення пов'язано із створенням і дією механізму забезпечення соціальної безпеки, важливою складовою якого є просування ідеї гендерної рівності у сфері праці та зайнятості, адже: «економічна та соціальна безпека тісно пов'язані між собою» [5, с. 77]; створення соціальних і економічних умов для належної реалізації трудових прав як для жінок, так і для чоловіків максимізує трудовий потенціал українського суспільства та збільшує економічний потенціал держави.

4. Способи реалізації принципу гендерної рівності працівників створюють сприятливі умови для реалізації євроінтеграційних прагнень України. Як відомо, «приведення національного законодавства України у відповідність до міжнародних стандартів і вимог ЄС наблизить нашу державу до омріяної мети — євроінтеграції» [2, с. 260]. Серед таких важливих міжнародних стандартів і вимог є досягнення гендерної рівності у сфері праці та зайнятості та культивування нетолерантності до гендерних стереотипів і забобон у вказаній сфері. Більш того, підписана ще в 2014 році Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Евратомом та їхніми державами-членами, з іншої сторони, зобов'язує до забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей для жінок і чоловіків у сфері зайнятості, освіти та навчання, суспільної діяльності, а також у процесі прийняття рішень.

Висновки. Узагальнюючи викладене в цій статті можемо дійти думки, що принцип гендерної рівності працівників в Україні має всі нормативні можливості для належної реалізації у практич-

ній дійсності, а також повинен реалізовуватись на всіх етапах перебігу трудових правовідносин, а більш точно — ще до моменту виникнення таких правовідносин, сприяючи формуванню умов, за яких трудові правовідносини виникатимуть з дотриманням принципу гендерної рівності. Вказане обумовлено тим фактом, що на сьогоднішній день національне законодавство про працю передбачає різні форми реалізації принципу гендерної рівності (активних і пасивних типів), в рамках яких застосовними є відповідні способи реалізації вказаного принципу. Критичне осмислення таких способів забезпечення досліджуваної цивілізаційної ідеї засвідчує факт існування в Україні цілісної моделі забезпечення гендерної рівності чоловіків і жінок в сфері праці та зайнятості, яка врегульовується нормами трудового права, а також положеннями актів про права людини та забезпечення юридичної рівності людей.

Таким чином, у відповідному контексті трудового права України характеризується гуманістичною природою, хоча й не позбавлене недоліків в частині упорядкування відносин і процесів, які об'єктивують гендерну рівність (відтак, становлять очевидні ризики для забезпечення соціальної безпеки працівників, обумовлених їх гендерною належністю). Враховуючи цей факт, а також очевидне соціально-правове значення розглядуваного феномену в контексті існуючих соціально-ризикованих факторів на ринку праці та в нашій державі загалом, можемо дійти висновку про потребу більш детального (на рівні дисертації) науково-практичного аналізу сутності та особливостей відповідних способів забезпечення гендерної рівності з тим, щоби окреслити наявні проблеми забезпечення такої рівності в Україні та окреслити шляхи вирішення таких проблем шляхом удосконалення законодавства про працю.

Література

1. Пузанова В.В. Вияв гуманізму у випадках припинення трудових правовідносин. Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі: зб. матеріалів VI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 19 квітня 2018 р.). Житомир: Вид-во ЖНАЕУ, 2018. С. 278–280.
2. Гаврилова О.О., Незнайко Д.С. Особливості правового регулювання праці жінок в Україні. Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2016. № 2. С. 259–265.
3. Дяченко О.А. Загальноправові принципи реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин. Соціальне право. 2021. № 2. С. 90–95.
4. Кобаль М.І. Забезпечення трудових прав державних службовців в умовах євроінтеграції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2017. 182 с.

5. Сахарук І.С. Правові основи соціальної безпеки в контексті забезпечення гідного рівня життя людини і суспільства. Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2017. С. 75–78.
6. Сахарук І.С. Рівність прав та можливостей працівників як правова основа концепції гідної праці. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. № 6, Т. 3. С. 63–67.
7. Панченко М.В. Правовий механізм забезпечення гідної праці державних службовців України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2019. 455 с.
8. Фоміна Г.Ю. Правове регулювання переведення та переміщення працівників: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2021. 235 с.
9. Швець В.О. Загальна сутність стабільних і нестабільних трудових правовідносин. Науковий вісник публічного та приватного права. 2020. Вип. 6, Т. 2. С. 79–83. doi: 10.32844/2618-1258.2020.6-2.14.
10. Сучасна політична лексика: енциклопедичний словник-довідник / І.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.; за наук. ред. Н.М. Хоми. Львів: Новий Світ-2000, 2015. 396 с.

References

1. Puzanova V. V. (2018). Vyiv humanizmu u vypadkakh prypynennia trudovykh pravovidnosyn. Suchasni tendentsii rozbudovy pravovoi derzhavy v Ukraini ta sviti: zb. materialiv VI mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Zhytomyr, 19 kvitnia 2018 r.). Zhytomyr: Vyd-vo ZhNAEU. P. 278–280.
2. Havrylova O. O., Neznaiko D. S. (2016). Osoblyvosti pravovoho rehulivannia pratsi zhynok v Ukraini. Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia». Vol. 2. P. 259–265.
3. Diachenko O. A. (2021). Zahalnopravovi pryntsypy realizatsii prav osib z invalidnistiu u sferi trudovykh vidnosyn. Sotsialne pravo. Vol. 2. P. 90–95.
4. Kobal M. I. (2017). Zabezpechennia trudovykh prav derzhavnykh sluzhbovtiv v umovakh yevrointehratsii: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.05. Kyiv, 182 p.
5. Sakharuk I. S. (2017). Pravovi osnovy sotsialnoi bezpeky v konteksti zabezpechennia hidnoho rivnia zhyttia liudyny i suspilstva. Obiednani naukoju: perspektyvy mizhdystsyplinarykh doslidzhen. Kyiv: VPTs «Kyivskyi universytet». P. 75–78.
6. Sakharuk I. S. (2017). Rivnist prav ta mozhlyvostei pratsivnykiv yak pravova osnova kontseptsii hidnoi pratsi. Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii. Vol. 6, T. 3. P. 63–67.
7. Panchenko M. V. (2019). Pravovyi mekhanizm zabezpechennia hidnoi pratsi derzhavnykh sluzhbovtiv Ukrainy: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.05. Kyiv, 455 p.
8. Fomina H. Yu. (2021). Pravove rehulivannia perevedennia ta peremishchennia pratsivnykiv: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.05. Kyiv, 235 s.
9. Shvets V. O. (2020). Zahalna sutnist stabilnykh i nestabilnykh trudovykh pravovidnosyn. Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava. Vol. 6, T. 2. P. 79–83. doi: 10.32844/2618-1258.2020.6-2.14.
10. Suchasna politychna leksyka: entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk / I. Ya. Vdovychyn, L. Ya. Uhryn, H. V. Shypunov ta in.; za nauk. red. N. M. Khomy. Lviv: Novyi Svit-2000, 2015. 396 p.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 1 (59)

Головний редактор — *Курило В.І.*

Київ 2023

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.01.2023. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура UkrainianSchoolBook. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 11,86. Тираж 100. Заказ № 220.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20, м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.